

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anže Zorman

URBANI HABITUS
Dinamika razvoja mest skozi prizmo modernosti

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anže Zorman

Mentor: izr. prof. dr. Marjan Hočevar

URBANI HABITUS
Dinamika razvoja mest skozi prizmo modernosti

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

URBANI HABITUS: DINAMIKA RAZVOJA MEST SKOZI PRIZMO MODERNOSTI

Diplomsko delo se ukvarja z določenimi potezami razvoja mest, ki jih avtor razloži kot izraz kulturne paradigme modernosti. Začenši z drugo polovico 19. stoletja na tipskih primerih analizira dialektično razmerje med modernostjo in mestnim razvojem. Kot bistvene značilnosti modernosti označi vero v ti. velike zgodbe ter principe racionalizacije, diferenciacije ter birokratizacije in smatra mesto kot nujen pogoj za njeno formacijo. Modernost v mestu obstaja kot specifika v načinih življenja ter kot določene arhitekturne in urbanistične predpostavke ter prakse. V nadaljevanju se kot rekonfiguracijo modernosti predstavi postmodernost, katere ključna značilnost je ti. konec velikih zgodb in ki se prav tako značilno kaže v razvoju mest. Tega zaznamujejo principi dediferenciacije, hibridizacije, ironizacije in simulacije. V empiričnem delu avtor diplomsko delo zaokroži z Bourdiejevim konceptom habitusa in v kontekst teoretske razdelave postavi izsledke izbrane anketne raziskave.

Ključne besede: modernost, postmodernost, urbanost, habitus

URBAN HABITUS: THE DYNAMICS OF URBAN DEVELOPMENT THROUGH THE CONCEPT OF MODERNITY

The topic of this diploma presentation is certain features of urban development seen as an expression of cultural paradigm of modernity. Starting in the second half of the 19. century the author, using exemplary models, analyzes the dialectic relationship between modernity and urban development. The author sees fundamental characteristics of modernity in a belief in great narratives and in the principles of rationalization, differentiation and bureaucratism. The city is shown as obligatory for the formation and assertion of modernity which shows its presence in modes of urban life, urbanism and architecture. The author then continues by explaining post modernity as a response and reconfiguration of modernity, and again shows its implications in architecture, urbanism and city life which are indicated by principles of dedifferentiation, hybridization, and simulation. The author ends the presentation of his topic by connecting the notion of urban development to Bourdieu's theory of habitus and by contextualizing the findings of empirical research.

Key Words: modernity, post modernity, urbanity, habitus

KAZALO

SEZNAM SLIK.....	5
1. UVOD	6
1.1 OKVIR OBRAVNAVE.....	7
1.2 CILJI, HIPOTEZE IN METODOLOGIJA	9
1.3 STRUKTURA DIPLOMSKE NALOGE	11
2. SOCIOLOŠKE TEMATIZACIJE PROSTORA.....	12
2.1 DRUŽBENI IN KULTURNI PROSTOR.....	13
3. MODERNOST IN NOVO IZKUSTVO URBANEGA PROSTORA	16
3.1 OPREDELITEV IN UMESTITEV MODERNOSTI.....	16
3.2 URBANO IZKUSTVO MODERNOSTI.....	18
3.2.1 Urbana poetika Charlesa Baudelaira	18
3.2.2 Urbana dialektika v delu Walterja Benjamina	20
3.2.3 Benjaminov flâneur kot družbeni tip.....	22
4. MESTA IN FAUSTOVSKA MODERNOST	26
4.1 URBANA MODERNOST IN KAPITALIZEM.....	27
4.2 RAZKROJ SKUPNOSTI IN URBANIZACIJA DRUŽBE.....	28
4.3 FAUSTOV PROJEKT MODERNOSTI.....	31
4.4 MESTO MODERNOSTI IN UTOPIZEM	37
4.5 ANTIMODERNISTIČNI REFLEKS JANE JACOBSONE	42
5. PROSTOR OB KONCU VELIKIH PRIPOVEDI	46
5.1 POSTMODERNO STANJE PO LYOTARDU	47
5.2 POSTMODERNA KONCEPTUALIZACIJA PROSTORA.....	50
6. POSTMODERNA MESTNA KRAJINA.....	54

6.1 POSTMODERNA ARHITEKTURA	55
6.2 POSTMODERNI URBANI PROSTORI IN KRAJI.....	59
6.3 BAUDRILLARDOVO VIDENJE URBANOSTI	65
7. POSTMODERNO IZKUSTVO MESTA.....	69
7.1 URBANOST IN ŽIVLJENSKI STILI	70
7.2 URBANE IDENTITETNE STRATEGIJE	72
8. TIPOLOGIJA URBANIH HABITUSOV	75
8.1 KONCEPT URBANEGA HABITUSA	75
8.2 TRIJE TIPI URBANIH HABITUSOV	78
9. SKLEP.....	87
10. VIRI	92
11. PRILOGA	101

SEZNAM SLIK

Slika 4.3.1: Avenue de la Grande Armée, tipična Haussmannova ulica.....	34
Slika 4.3.2: Podoba Bronxa po Mosesovi implementaciji hitre ceste.	36
Slika 4.4.1: Le Corbusierjev stanovanjski blok Unité d'habitation v Firminyu.....	40
Slika 4.4.2: Le Corbusierjeva kapela Notre-Dame-du-Haut v Ronchelu.	41
Slika 6.1.1: Westin Bonaventure Hotel.	58
Slika 6.3.1: Center Georges Pompidou.	67

1. UVOD

»Mesta in zgradbe iz človeških sanj so tista, v katerih ti na koncu živijo«
(L. Mumford 2003: 11).

Zgoraj zapisana koncepcija mesta, ki predhaja svoj obstoj v sanjah, je plod zgodnjega dela urbanologa Lewisa Mumforda. V knjigi *The Story of utopias* (1922/2003) razvija misel, da izhaja prostorsko-zgodovinska dinamika iz medigre konkretne, dotakljive realnosti z imaginarnim oz. želenim. Sledeč tej ideji bi lahko rekli, da je mesto materialna artikulacija upanja oz. kot temu pravi Mumford, *volje do utopije*.

Skoraj vse utopije so namreč, tako Mumford, implicitne kritike civilizacije, ki služi kot kulisa, obenem pa so poskus prikaza in artikulacije potenciala, ki ga ima obstoječa družbena infrastruktura. Mesto lahko torej razumemo kot produkt realizacije neke družbene transcendence, človeških utopij v obeh smislih, ki ju ponudi Mumford – kot horizonta neomejenih možnosti ter kot neke zelene (in po našem mnenju v vseh pogledih nemogoče) harmonije. Te sanje, ki postanejo mesta, lahko torej razumemo kot sanje, ki so utelešene v razsvetljenskem projektu modernosti, pa tudi kot moro, v katero se je ta projekt, sledeč Adornu in Horkheimerju¹, sprevrgel s taborišči smrti. Prav tako lahko te sanje vidimo v na prvi pogled naključnem spajanju fragmentiranih in nepovezanih drobcev ter v (etnični, kulturni, vizualni, etc) premešanosti sodobnega mesta oz. *nekoherentnega postmodernega urbanega teksta*, kot mu pravi Jameson (v Hočevnar 2000: 136).

Vsebina sanj, prosto po Freudovi teoriji², vedno obstaja v sanjajočem subjektu že prej, za časa budnosti in v prostoru nezavednega, izhaja pa iz njegove izkušnje v konkretnem, fizičnem in družbenem prostoru. Še pred realizacijo sanj je torej

¹ V delu *Dialektika razsvetljenstva* (1944/2002) omenjena avtorja razvijata misel, da je bila izpeljava razsvetljenske misli v fašizem in nacizem tej inherentna. »...vzroka za zapadanje razsvetljenstva v mitologijo ne gre iskati v posebej za ta namen izmišljenih nacionalističnih, poganskih in siceršnjih modernih mitologijah, temveč v samem razsvetljenstvu, ki je od strahu pred resnico odrevenelo« (Adorno in Horkheimer 2002: 11).

² Glej npr. delo Sigmunda Freuda *Interpretacija sanj* (1899/2000).

izkustvo; urbani vsakdan posameznika je vir njegovih sanj. Mehanizem, ki obstaja v vmesnem prostoru med izkustvom in sanjami, torej inputom in outputom, je po sociologu Pierru Bourdieuju posameznikov habitus³, pridobljeni sistem struktur, ki poraja nove posameznikove predstave in prakse. Ko govorimo o urbanem habitusu torej govorimo o produktu medigre človeških sanj in njihove realizacije ter o gonilu, ki se skriva za bodočo dinamiko. Urbani habitus je potemtakem internalizacija *prisanjanega* in s tem možnost, da se z rekombiniranjem le tega razvija nove utopične sanje.

1.1 OKVIR OBRAVNAVE

V poznejših delih je Lewis Mumford k mestu pristopil nekoliko bolj sistematično. V preglednem delu *Mesto v zgodovini* (1969) je vse od njenih mezopotamskih začetkov naprej popisal zgoščeno naselbino, kar mesto po svojem najožjem bistvu je. Sodobni urbani formi je prisodil rudimentarne nastavke v srednjeveškem trgu, saj je ta poleg očitne funkcije v sebi inkorporiral tudi antično agoro oz. javni forum (Mumford 1969: 429). S tem je zadostil dvema od treh komponent, ki jih je Max Weber predvidel kot funkcionalen prerekvizit urbanosti, kot jo je poznal Zahod do industrijske revolucije (obravnavo mesta je Weber tu namreč zaključil). Mesto je po njegovem ekonomska in politična entiteta z določeno mero monopola nad nasiljem⁴.

Geografsko gledano se bomo v naši obravnavi omejili na to, kar je danes pojmovano kot Zahod oz. razviti sever, saj je v obravnavanem obdobju moč zapaziti neko (sicer zelo grobo in partikularno) homogenost. Zato bomo lahko oblikovali nekatere posplošitve brez strahu pred prepogostimi ali preveč radikalnimi izjemami. O zahodnemu mestu moramo sicer vedno govoriti s pridržkom, saj je njegova kulturna pestrost, predvsem pa finančno zaledje, osnovana na specifični delitvi dela, katero King imenuje »kolonialni modus produkcije« (King 1995: 111). Zavoljo omejenosti

³ Naj se nam oprusti mešanje tako nekompatibilnih teorij, kot sta Freudova in Bourdieujeva. Tega smo se lotili le zavoljo lažjega artikuliranja tekoče metafore, ki bo svojo konkretizacijo in koherenco dobila v sledeči razpravi. Teoretsko zaledje koncepta habitusa bomo sicer popisali nekoliko pozneje.

⁴ Kot piše Parker (2004: 11), se je fokus tega monopola nad nasiljem do približno srede 19. stoletja iz funkcije soočanja z zunanjimi dejavniki povsem premaknil na kontrolo internih trenj.

obravnave se bomo vprašanja te plasti mestne dinamike vzdržali in ga tu omenjamo le v razmislek.

Prizma, skozi katero bomo opazovali dinamiko mest, njihovo recepcijo ter internalizacijo pri ljudeh, do neke mere že vsebuje časovni okvir obravnave. Modernost, s katere vsebino in obliko se bomo podrobneje ukvarjali pozneje, tako zaenkrat umestimo le kronološko. Pogoje modernosti nekateri avtorji zaznavajo že v obdobju renesanse⁵, sam *projekt modernosti* (Habermas) pa ima svojo genezo v razsvetljskih mislecih 18. stoletja. Naša obravnava urbanosti skozi prizmo modernosti se začne nekje na polovici 19. stoletja, ko vznikne umetniški modernizem in ko ideologija modernosti zadobi dominantno vlogo v družbi.

Pričujoče delo smo potemtakem umestili v čas in prostor, grobo smo nakazali pomen urbanega habitusa in koncept mesta, nekoliko ostreje pa sedaj zarišimo še vsebinski okvir. Pretežno se bomo gibali v kulturološki obravnavi mesta, in se zato v umeščenost mest v globalni kapitalizem in naknadne probleme vertikalne neenakosti ne bomo spuščali. Prav tako se bomo le poredko dotaknili tehnološkega napredka, četudi je fenomen avtomobila nemalokrat razumljen kot kritičen obrat v zgodovini mesta⁶, v nič manj epohalni vlogi pa danes lahko vidimo pojav virtualne realnosti in posledične družbene deteritorializacije.

Tako ozka obravnava je vsekakor že vnaprej obsojena na vtis, da v vzročni verigi pretirano poudarja neke težko oprijemljive koncepte in ideje, obenem pa zanemarja pogostoma kruto realnost kapitalističnega sistema. Na kratko se ozrimo na tri razumevanja razmerja med (post)modernostjo in produkcijskimi razmerji ter nakažimo nam najbližjega. David Harvey »zastopa stališče, da družbeno-prostorska postmodernost ni nič drugega kot kulturno oblačilo postfordističnega tipa proizvodnje in fleksibilne akumulacije kapitala, da gre torej za kulturni izraz sodobne ekonomske kapitalistične preobrazbe« (Hočevar 2000: 49). Nasprotno trdita Urry in Scott, sklepata namreč, da je »fleksibilna akumulacija postfordističnega tipa proizvodnje le

⁵ Glej npr. Berman (1988) in Jencks (1992).

⁶ »Avtomobilija« (Urry) oz. »diktatura avtomobila« (Debord) je vzrok za Mumfordovo črnogledno trditev, da se je sodobna družba v prid avtomobila odpovedala mestom in četudi banalne so zgovorne pritožbe slavne urbanologinje Jacobsove, da v nekaterih mestih »ne moreš kupiti niti cigaret brez avtomobila« (v Uršič 2003: 24).

del širšega postmodernega fenomena – krepitev pokulturjenja družbenosti« (Ibid. 51) Tretjo pozicijo zavzema Lash, ki postavlja postmodernost v »posebne relacije kompatibilnosti s pomembno postindustrijsko kapitalistično ekonomijo« (Lash 1993: 13). Prav Lashu bomo tudi sledili ter modernost⁷ in postmodernost torej obravnavali kot »kulturni paradigmi«, ki obstajata v medigri s kapitalističnim sistemom in kateri vendarle lahko osamimo brez nujnega vključevanja (a žal z nujnim zanemarjanjem) tipa produkcijskih razmerij v družbi.

1.2 CILJI, HIPOTEZE IN METODOLOGIJA

V sledeči diplomski nalogi nameravamo pokazati, da je dinamika mestnega razvoja do neke mere določena s kulturno paradigmo modernosti in njeno izpeljavo v postmodernost. To dinamiko razvoja nameravamo v nalogi prikazati kronološko in z zavedanjem, da je takšen popis nujno le aproksimacija. Vpliv (post)modernosti bomo prikazali z obravnavo določenih oblik mestnega življenja ter nekaterih primerov iz sfer urbanizma in arhitekture. Slednji namreč, tako menimo, ponujajo eksplicitne ali implicitne pomene, ki so značilni za posamezno kulturno paradigmo. Z našim prikazom želimo razširiti razumevanje že obstoječih oblik urbanosti z razlago njihove filozofske oz. vrednostne utemeljitve, obenem pa povečati senzibilnost za nove pristope gradnje in doživljanja mest kot nečesa, kar je del širšega družbeno-kulturnega dogajanja.

Poleg tega nameravamo na primeru Ljubljane izdelati tipologijo urbanih habitusov, in preveriti, do kolikšne mere sta prisotni moderno in postmoderno vrednotenje mestnega okolja.

- a) Prva hipoteza, ki jo postavljamo, je sestavljena iz dveh delov:
 - Modernost, ki je preplet vrednot razsvetljenstva in pospešenih družbenih sprememb, je vzrok za novo obliko urbanega izkustva. To zaznamujejo blazirano vedenje, vznik urbanosti kot načina življenja ter dve značilni subjektivni vrednotenji te nove oblike – občutenje strahu ali občutenje

⁷ Četudi se prejšnje tri pozicije tičejo postmodernosti, sklepamo, da lahko isto logiko prenesemo tudi h konceptu modernosti.

svobode.

- Taista modernost se v urbanizmu značilno kaže predvsem kot reakcija na občutenje strahu pred dinamičnostjo in nekontroliranostjo družbenih dogajanj. Te se poizkuša modernizirati in racionalizirati ter jih skratka za vsako ceno prilagoditi novi kulturni senzibiliteti.

b) Druga hipoteza je do neke mere analogna prvi in je prav tako sestavljena iz dveh delov:

- Postmodernost, ki je reakcija in obenem radikalna rekonfiguracija modernosti, se kaže v spremenjeni obliki mestnega doživljanja. Četudi je slednje pretežno podrejeno sistemu potrošnje, se v njem izrazito kažejo poteze postmodernosti kot prevladujoče forme.
- V obliki sodobnih mest se je v drugi polovici 20. stoletja sprožil eklektičen val sprememb, ki korespondirajo s širšimi teoretizacijami postmoderne družbeno-kulturne spremembe.

c) Nekateri vidiki mest in urbanega življenja so vzročni faktor za vznik modernosti in postmodernosti.

d) Zadnji dve hipotezi se naslanjata na empirično raziskavo:

- Specifično postmoderne urbane vrednote bodo kazali v povprečju mlajši respondenti. Refleksivna konzumpcija prostora, nagnjenost k heterogeni strukturi mesta ter mestna identiteta bodo zanje najbolj značilne.
- Iz ustvarjenih tipov urbanih habitusov bomo lahko sklepali na koherentne značilnosti potrošnje prostora in vprostoru ter na preference glede njegovih transformacij.

Prve tri hipoteze bomo dokazovali preko kvalitativne analize teorij modernosti in postmodernosti, ki jih bomo postavili ob bok kvalitativnemu preučevanju razvoja mest in mestnega življenja skozi zadnje poldrugo stoletje ter izpostavitvi nekaterih tipskih akterjev v urbanizmu. Zadnji dve hipotezi bomo utemeljevali z empirično analizo na podlagi podatkov, pridobljenih v anketni raziskavi, opravljeni na območju Ljubljane. Dobljene rezultate bomo razlagali v okviru izgrajenih teoretskih predpostavk.

1.3 STRUKTURA DIPLOMSKE NALOGE

V poglavju sociološke tematizacije prostora bomo uvodoma ponudili nekaj možnih pogledov na prostor, ki se nam zdijo relevantni za bodočo obravnavo. Najprej se bomo usmerili v prostor kot produkt zaznavnega in kognitivnega aparata in nato nadaljevali na predstavitev vloge prostora v trialektičnem razmerju z družbo in zgodovino. Zaključili bomo z orisom porajanja prostora skozi simbolne boje, kot jih artikulira Pierre Bourdieu.

Vznik modernosti bomo pojasnjevali in opisali v tretjem poglavju. Modernost bomo predstavili kot kulturno senzibilnost, ki ima svojo genezo v mestnem življenju in ki se obenem tudi kaže v različnih oblikah oz. slogih mestnega življenja. Kot sidrišče, okoli katerega bomo razvijali razpravo, nam bosta služila Charles Baudelaire in Walter Benjamin. Tudi v naslednjem poglavju se bomo ozrli na nekaj tipskih primerov, s katerimi pa bomo razlagali relacijo med modernostjo in urbanizmom. Kot krovni okvir bomo postavili po Marshallu Bermanu referenčno artikulacijo modernosti, Gothejevo tragedijo Faust, in vanjo umestili modernistične principe urbanizma in arhitekture.

Z Lyotardovo teorijo konca velikih zgodb oz. njihove izgube legitimnosti bomo pojasnili postmodernost kot refleks in rekonfiguracijo modernosti. Tej teoriji bomo ob bok postavili postmoderni konceptualizaciji prostora, ki sta ju predstavila filozof Michel Foucault in geograf Edward Soja. Ob tem ozadju bomo analizirali in razložili postmoderno arhitekturo ter nove oblike mestnega prostora in njegove rabe.

V zadnjem poglavju obravnavamo koncept habitusa, ki ga bomo priredili tako, da z njim razložimo dinamiko v razvoju mest. Na podlagi empirične raziskave bomo oblikovali tipologijo urbanih habitusov, jih predstavili in razložili kot posledico dosedanjega razvoja urbanosti v Sloveniji in hkrati tudi kot kazalec verjetne usmeritve razvoja mesta Ljubljane v prihodnje.

2. SOCIOLOŠKE TEMATIZACIJE PROSTORA

»Mesto je diskurz« (R. Barthes v Harvey 1990: 67).

Kot izhodišče za tematizacijo prostora vzemimo kar zgornjo nekoliko sporno trditev. Mesto je namreč predvsem prostorska entiteta in kot tako obstaja v *naravni*⁸, strogo materialni in fizični realnosti. Obenem pa mesto vendarle vedno obravnavamo šele v njegovi družbeni razsežnosti, že sama človeška zaznava namreč predpostavlja prenos slehernega prostora v register družbenega in s tem naknadno diskurzivnega.

Vprašanje, do katere mere je prostor sploh lahko avtonomno področje obravnave, nam v tekstu *The status of an object* postavljajo Dick Pels, Kevin Hetherington in Frederic Vandenberghe. Predlagajo razmislek v obratni smeri, kot se navadno razmišlja o prostoru - razmislek o družbenem na njegovih priostrenih robovih v materialnosti, na prepletenost družbenega z materialnim in od tu na vprašanje agenture nežive materije. Namesto razumevanja prostora v kontekstu *reifikacije*, se pravi »transpozicije človeških razmerij, procesov, delovanja in konceptov v neosebne, nečloveške objekte« (Pels et al. 2002: 5) se ponuja druga možnost. V materiale vpisane specifične politike lahko prevzamejo svojo lastno inercijo in delujejo nazaj neodvisno na uporabnika. Meje med družbenim in materialnim so difuzne, in *stvari* segajo v svetove abstraktnega, nevidnega, imaginarnega in virtualnega (Ibid. 3).

Mediacija oz. posredovanost prostora je prva točka, kjer se konča *nemišljeni* prostor, ki torej postane družbeni, a vendar še ne prestopi v diskurz. Še preden se spustimo v konvencionalnejše razumevanje vezi med prostorom in družbo, se ozrmo najprej k najbolj rudimentarni vlogi, ki jo prostor igra v družbenem polju. Pred zavedanjem prostora, konkretnije mesta, je namreč vedno najprej mediacija tega. Pri tem ima vid »že od nekdanj privilegirano pozicijo zaznavnega mediatorja med človekom in njegovim fizičnim okoljem« (Uršič 2003: 876), saj se zdi najadekvatnejši relevantnim

⁸ Razkrinkavanje termina »naravno« kot diskurzivne prevare si je kot programsko smernico svojega dela zastavil Roland Barthes (2000). Posredovanost prek diskurza namreč nujno predpostavlja pragmatično adaptacijo pomenov in ko zapišemo naravno lahko torej govorimo le o hipotetičnem *nemišljenem* prostoru.

potezam prostora. To pomeni, da je družbeni prostor, v smislu integracije fizičnega in mentalnega, že apriori strukturiran glede na dominanten način vidnega zaznavanja oz. preko specifične »tehnologije reprezentacije« (Law, Ruth 1997: 158).

Ta je ne le primarno vizualna, marveč se tu kažejo tudi »hegemonske pretenzije narativnega Evklidianizma« (Ibid. 176), ki je izrazito nov in povsem *ne-naraven* »zaznavni režim« (Hetherington 2002: 187). Ta pomeni že vnaprejšnjo vkalupljenost v določene forme zaznavanja in specifičen način njihovega umeščanja v kognitivne strukture. Optični, narativno evklidski režim zaznavanja je, tako Hetherington (2002), pa tudi Law in Ruth (1997), distinktivno zahodnjaški in sovpadajoč s prisotnostjo modernega razumevanja sveta.

2.1 DRUŽBENI IN KULTURNI PROSTOR

»Nekateri se prebijajo skozi kompleksnosti sodobnega sveta preko drugih poti, naprimer skozi literaturo, podzavest ali jezik. Jaz sem izbral prostor... Kopal sem globoko v koncept in poizkusil najti vse njegove implikacije« (H. Lefebvre v Soja 2003: 272).

Eno najizvirnejših in vplivnejših konceptualizacij prostora je v delu *The Production of space* (1974/1991) podal Henri Lefebvre. Ponudil je možnost razpravljanja o prostoru tako znotraj kot izven marksistične pozicije in novejše interpretacije (npr. Edwarda Soje) popeljejo njegovo teorijo celo v kontekst postmoderne misli. Bistveno za njegovo teorijo je predvsem vzpostavitev prostora v družboslovni in humanistični znanosti kot enakovrednega akterja zgodovinskosti in družbenosti. Trojno dialektično razmerje med njimi oz. *trialektika bivanja*, kot temu pravi Soja, je podlaga za njegovo radikalno trditev, da imajo »družbena razmerja produkcije« in *družbena razmerja nasploh* »družbeno existenco le do te mere, vkolikor imajo tudi prostorsko existenco; projecirajo se v prostor, se tja zapišejo, in v tem procesu producirajo prostor sam« (Lefebvre v Soja 1996: 47). Ne le, da je, kot smo prej prikazali, prostor nujno tudi družben, tudi družba je vedno pogojena s prostorom.

Micheal Dear navaja vrste prostora, o katerih piše Lefebvre, in jih našteje čez trideset

(Soja jih najde preko petdeset). V tej zmedi prostora je, kot pravi Dear, jasno le eno – »prostor ni nikoli prazen: vedno uteleša pomen« (Dear 1997: 49). Glavne vrste Lefebvrovega prostora Dear vidi v: *absolutnem prostoru*, ki je pravzaprav naraven, geometrijski prostor in je nujno »koloniziran« s strani družbe; *abstraktnem prostoru*, ki je vezan na prostor produkcije, reprodukcije in akumulacije (torej prostor marksistične baze); *kontradiktornem prostoru*, v katerem se odvija disintegracija starega in oblikovanje novega v dinamiki, ki korenini v kontradiktornostih abstraktnega prostora; *diferenciacijskem prostoru*, ki je posledični mozaik različnih krajev, se pravi prepoznavno različnih prostorskih enot. Ta razčlenitev je abstraktna tudi zaradi Lefebvreve namere, da ne predstavi diskurza o prostoru, marveč izdelava orodje za kritično obravnavo vednosti o prostoru. Ta je po njegovem ujet v dve izključujoči iluziji – da je prostor ulovljiv izven subjektivne predstave, in da je prostor nujno podrejen subjektivnemu. Ravno razmejitev subjekt/objekt je po njegovem razlog za ti prepričanji. Kot sam trdi, zaznavna struktura prefigurira ves družbeni prostor oz. splošneje, ves »socialni prostor izhaja iz telesa« (Soja 1996: 51).

Hkrati predstavi še nekoliko ožjo triado in sicer »tri momente družbenega prostora« (Soja 1996: 65) oz. tri moduse produkcije prostora. Prvi je prostorska praksa oz. *perceived space*, z njim pa razume prostorjenje karakteristik družbenega v empirično dosegljivo formo. Naslednji moment najde v reprezentacijah prostora oz. *conceived space*, v osnutkih prostora, stvarjenih predvsem z jezikovnim sistemom znakov in podrejenih sistemom nadzora nad vednostjo. Zadnji moment, nekakšen prostor sublimnega, so prostori reprezentacije, *lived space* oz. *doživljani prostor*, subjektivno in pasivno doživeti prostor. Tu se zavoljo dvoumnosti med resničnim in imaginarnim lahko vzpostavljajo potenciali emancipacijskega delovanja sicer podrejenih in perifernih akterjev v družbenih razmerjih. Te tri epistemologije so temelj specifičnih prostorskih vednosti, pri čimer sta prvi dve način tipično modernističnega razmišljanja, ki diferencira in esencializira ter preferira red in določljivost nad odprtostjo *doživljanega prostora*.

To nekoliko abstraktno razpravo lahko konkretiziramo in zožimo s predstavitvijo razmerja med fizičnim in družbenim prostorom, kot ga popiše Pierre Bourdieu. Abstraktnemu in kontradiktornemu prostoru bi ustrezala njegova *sfera simbolnih*

bojev, se pravi boj za legitimacijo in kanonizacijo različnih vrst (kulturnega, simbolnega, socialnega, materialnega, etc) kapitala, ki si ga lastijo udeleženi akterji. Med fizičnim in družbenim prostorom je po njegovem *kraj*, diferencirani prostor, katerega temeljna lastnost je izključnost obstajanja oz. dogajanja na neki točki (Bourdieu 2003: 66). Struktura družbenega prostora se kaže v obliki prostorskih opozicij; naseljeni prostor naj bi deloval kot nekakšna spontana simbolizacija družbenega prostora, kar naj bi bilo delo »inercije struktur družbenega prostora« (Ibid. 67). Geografska ter vrednostna struktura krajev je torej preslikava aktualnega razmerja v sferi simbolnih bojev.

Do omenjene inercije prihaja zaradi tendence dominantnih razredov, da reproducirajo oz. učvrstujejo svojo pozicijo. To počno preko »učinka naturalizacije« (Ibid.), inskripcija družbenega v prostor se namreč vedno izvaja na bolj ali manj zabrisan način, s čimer se zgodovinsko logiko lahko predstavlja kot naravni red. Družbeni prostor je torej vpisan v prostorske strukture, katerega predhajajo in mu obenem sledijo nove mentalne strukture. Sledeč Bourdieuju dinamika prostorjenja leži v »simbolnih bojih med akterji glede predstavitve njihove pozicije v družbenem svetu« (Škerlep 1998: 45). V končni fazi je torej »hegemonija vladajočega ideološkega diskurza... ki je vseskozi vpleten v boj za prevlado z drugimi diskurzi« (Ibid.) tista, ki daje obliko kolonizaciji abstraktnega prostora in se z njo naknadno oplaja. Diferencirani prostor je *habitat*, ki »sodeluje pri ustvarjanju habitusa, a tudi habitus sodeluje pri ustvarjanju habitata, h katerem habitus napeljuje« (Bourdieu 2003: 73).

Če zaključimo lahko zatrdimo, da v prostoru odseva družbena struktura in aspiracije njenih akterjev. Obenem ti akterji v njem delujejo, njihove aspiracije pa vodijo tudi naturalizirane predpostavke o prostoru. Habitus kot subjektivna izraba akumuliranega izkustva ponuja možnost perpetuacije obstoječega stanja kot tudi želje njegove prilagoditve, ki jo vodi doživljanje prostora in kontradiktornosti tega doživljanja.

3. MODERNOST IN NOVO IZKUSTVO URBANEGA PROSTORA

»Vsa čvrsta zarjavela razmerja s spremstvom častitljivih predstav in nazorov vred se razvežejo, vsa na novo stvarjena zastarevajo, preden morejo zakosteneti. Vse trdo in stalno se razblinja, vse sveto je oskrunjeno, in ljudje so naposled prisiljeni, da si s treznimi očmi ogledajo svoj življenjski položaj in medsebojne odnose« (K. Marx in F. Engels 1973: 32).

»Metapripovedi... so zaznamovale moderno: naraščajoča emancipacija uma in svobode, naraščajoča ali katastrofična emancipacija dela, obogatitev celotnega človeštva preko napredovanja kapitalistične tehnološkega... Toda za razliko od mitov legitimnosti ne iščejo v izvornem ustanoviteljskem dejanju, temveč v prihodnosti, ki naj bi nastopila, tj. v Ideji, ki jo je šele potrebno udejaniti. Ta ideja ima legitimirajočo vrednost, ker je univerzalna. Usmerja vse človeške realnosti. Modernosti daje njen značlni modus: projekt...« (J. F. Lyotard 2004: 29).

3.1 OPREDELITEV IN UMESTITEV MODERNOSTI

Glede na splošno razširjenost njegove uporabe v družbenih vedah in izven, se za terminom modernosti pravzaprav skriva zelo nejasen koncept. Po Benku (1997) je to »karakteristični modus civilizacije«, ki mu je že leksično inherentna značilnost diskontinuiteta – koren *modo* namreč nosi pomeni *sedaj* oz. *ravno zdaj*. **Diskontinuiteta** leži na relaciji med danim trenutkom in preteklostjo, v kolikor naj bo dani trenutek moderen mora biti namreč ločen od preteklosti. Naj nam bo prav temporalnost odskočna deska za kratko razčlenitev modernosti in njeno kronološko umestitev⁹.

Raba izraza modernost sega v peto stoletje našega štetja (Habermas 1992: 158), pri čemer pa o moderni dobi vendarle govorimo šele z nastopom renesanse. Habermas

⁹ Tudi brez Jamesonovega opomina, da »periodizacijske hipoteze... rade brišejo razliko in projicirajo idejo zgodovinskih obdobj kot masivnih homogenosti« (Jameson 2001: 12) se zavedamo arbitrarnosti kronološke umestitve, in zatorej modernost predlagamo le kot delno a intenzivno tendenco v nekem obdobju.

v njej vidi prelom s pogansko in romansko mentaliteto, Berman pa s tem meri predvsem na takrat že vse bolj urbanizirano evropsko krajino. Intelektualno zaledje modernosti predstavljajo razsvetljenski misleci 18. stoletja, saj lahko ravno v njihovem delu vidimo elevacijo **racionalnosti** na piedestal delovanja. Po Scottu Lashu je racionalnost orodje, prek katere pride do porazdelitve sveta v različne avtonomne sfere in vzpostavitev njim lastne strukture profesionalcev. V tej **diferenciaciji** je po Lashu bistvo modernizacije in s tem omogočenje razvoja »realizma tako v umetnosti kot v epistemologiji« (1993: 16). Da je prišlo do tega, se je moralo diferencirati posvetno od religioznega, teoretsko od estetskega in nenavsezadnje kulturno od družbenega. Po Lashu je prav ta ločitev pogoj za nastanek modernosti, ki je distinktivno kulturna.

Razsvetljenske ideje moralnega **napredka**, pravice in razumevanja, ki so se kristalizirale do osemnajstega stoletja, so se nekje sredi devetnajstega stoletja prelevile v družbeno in estetsko substanco. Konceptualni razcep, ki se zgodi z razliko med (estetskim) modernizmom in (družbeno) modernostjo, bomo nekoliko grobo razrešili in modernizem subsumirali v modernost le kot neko obliko kulturno-umetniške produkcije. Modernost je torej izkušnja v vsakodnevem življenju, oz. »kapilarna logika vsakdana« (Benko 1997: 5), obenem pa tudi neko kulturno iskanje oz. kulturna negotovost, ki se izraža v dediščini modernistične avantgardne estetske produkcije. Tej modernosti, ki je kulminacija *modernega izkustva*, lahko arbitrarno pripišemo naslednje simbolne mejnike. Leta 1848 sta Marx in Engelsom izdala *Komunistični manifest*, izraz ideje oz. projekta modernosti *par excellence* (Berman 1988: 89). Leta 1857 je izšla pesniška zbirka *Rože zla* izpod peresa Charlesa Baudelaira, ki je označen za začetnika moderne poezije in obenem prvi izrazito urbani avtor poezije. Prvih dvajset let druge polovice 19. stoletja je Louis Napoleon pustil proste roke Baronu Haussmannu, da je udejanil vitalno energijo modernosti ter prek kreativne destrukcije¹⁰ moderniziral staro mesto Pariz in »zarezal direktno v telo mesta« (Giedon v Ramazani 1996: 210) po svoji viziji urejenega in logičnega urbanizma.

¹⁰ Kot piše Harvey (1990) je misel o modernosti kot kreativni destrukciji ter destruktivni kreaciji v svoji filozofiji podal že Nietzsche.

3.2 URBANO IZKUSTVO MODERNOSTI

»Ni dano vsakomur, da se okoplje v množici: uživanje v množici je umetnost, in orgije vitalnosti – na račun človeške vrste – so namenjene le tistemu, ki mu je vila že v zibelki vdihnila nagnjenje do mask in travestije, sovraštvo do ognjišča in strast do potovanj« (C. Baudelaire 1992: 36).

Izkustvo urbanega prostora si bomo v nadaljevanju ogledali iz treh perspektiv, s katerimi bomo prikazali izraz modernosti v načinu urbanega bivanja. Začeli bomo s pesnikom Baudelairom, ki je v svoji poeziji izrazil fascinacijo nad anonimnim uličnim življenjem in nad njegovo desakralizirajočo funkcijo ter romantično fascinacijo tako premestil iz mistične narave v prašno in nagnjeno realnost mestnega življenja. Nadaljevali bomo z Benjaminovim popisom življenja Pariza devetnajstega stoletja, v katerem se kaže tipično moderno razumevanje urbanega življenja kot kaotičnega poligona za nastanek nekega novega reda. Zaključili bomo z razdelavo figure *flâneurja* in se ozrli na implikacije, ki jih ima ta za moderno urbanost.

S temi tremi tipskimi primeri nameravamo seveda prikazati le določeno plat urbanega bivanja, ki je šele skozi čas pridobivala na inkluzivnosti. Vendar pa se je s tem definiralo določen vidik vloge ulice v življenju modernega človeka in širše družbe.

3.2.1 Urbana poetika Charlesa Baudelaira

»Modernost je tisto kratkotrajno, mimobežno, naključno; je en pol umetnosti, katere drugi del je večno in nepremično« (C. Baudelaire v Harvey 1990: 10).

Z zgornjo formulacijo je Charles Baudelaire po mnenju Davida Harveya ujel ključno lastnost modernosti. To je tenzija med pogoji bivanja, ki so inherentno nestabilni, fragmentirani, dinamični, destruktivni in neoprijemljivi, »vse trdno se razblinja v zrak«, in vendar je v njih nekaj, kar je »večno in nepremično«. Baudelaire govori o konkretnih, efemernih pogojih bivanja, impregniranih z neko Idejo, čemur Berman

(1988) pravi paradoksalna enost oz. enotnost v neenotnosti.

Baudelairov habitat so bile mestne ulice Pariza, v katerih je prepoznaval in opazoval nanešene plasti družbenega. »Spektakel modnega življenja in tisočev lebdečih eksistenc, ki lebdijo v podzemljih velikega mesta« (Baudelaire v Berman 1988: 144) in *kot atmosfera prelivajoče* pariško življenje (Ibid.) opiše kot »neznanski rezervoar električne energije« in »kalejdoskop, obdarjen z zavestjo« (Ibid.). Mesto prikazuje kot neizčrpen vir inspiracije, ki prejemnika te nepregledne množice impulzov sili v, kot temu pravi Berman, »modernizacijo njegove duše« (Ibid. 141). Ulice, bari, bordeli, kleti in bulvarji so kraji, ki se jim Baudelaire ne more upirati in katerim žrtvuje dotedanji posvečeni status odmaknjenega pesnika.

»Malo prej, ko sem v veliki naglici prečkal bulvar in pri tem skakal po blatu, v tistem drvečem kaosu, kjer prihaja smrt v galopu z vseh strani naenkrat, mi je ob naglem gibu svetniški sij padel z glave v blato makedama« (Baudelaire 1992: 101)¹¹.

Pariz v drugi polovici devetnajstega stoletja je po zaslugi urbanistične predelave Barona Haussmanna in njegovih bulvarjev zaznamovala predvsem **vidnost**. Novonastali javni prostor je v Parizu »bolj kot kjerkoli drugje... množičen in brezrazreden, kar pomeni, da je v Parizu Haussmannova arhitektura dovolila nižjim razredom vstop v nove moderne prostore, ki jih je sama ustvarila. Sama družbena opaznost množice v Parizu je bila vpisana v značilni mestni estetski modernizem« razlaga Lash (1993: 216). Z njim se v trditvi, da je množica bila »nemirna mrena, skozi katero je Pariz videl Baudelaire« strinja tudi Benjamin (v Wollin 1994: 228). Rekonfigurirano mestno jedro ter naknadna rekonfiguracija razrednih zamejitev sta dala Baudelairu jasno vedeti, da je edina stalnost njegovega (urbanega) življenja nestalnost. S tem lahko postavimo trditev, da izkustvo modernosti nujno predhaja poligon urbanega prostora.

»Kdo izmed nas ni sanjal o čudežu poetične proze, glasbene brez ritma in rime, dovolj gibke in grobe za lirične impulze duha, migotanje dnevnih sanjarij in nianse zavesti? Bolj kot iz česarkoli se je iz mojih raziskovanj velikih mest, iz zmede njihovih

¹¹ Tako se v prozni pesmi opravičuje namišljeni pesnik, ko je zaloten na enem izmed tistih krajev, kjer je sam avtor tekom svojega življenja ujel sifilis.

nešteti razmerij, rodil ta nemirni idela« (Baudelaire v Wollin 1994: 230).

Druga plat modernosti, neskončno vsiljevanje reda v kaos, je Baudelaire izrazil v svoji urbani poeziji. Kot pravi, je njegova naloga »destilacija grenkobe ali opojnosti iz vina življanja« od »efemernih, hitečih podob lepote naših dni« (Baudelaire v Harvey 1990: 20). Odmev Baudelairovega projekta je dobrega pol stoletja pozneje za urbani prostor še kako relevantno izrazil Mies van der Rohe, ko je označil arhitekturo kot »voljo časa, izraženo v prostorskih merah« (Ibid. 21) in tako od zgoraj navzdol vrnil modernost nazaj v mesto. O modernistični arhitekturi več pozneje in alternativno pot do razumevanja modernosti in njene izpeljave v urbanem življenju nadaljujemo s pisanjem Walterja Benjamina.

3.2.2 Urbana dialektika v delu Walterja Benjamina

Walter Benjamin je v delu *Passagen-Werk* popisal mesto Pariz kot »krajino, zgrajeno iz čistega življenja« (Benjamin v Merrifield 2000: 26) in ga predstavil kot prostor nepregledne količine internih ter eksternih senzacij, ki se kopičijo v »številnih srečanjih, v disonanci in nepričakovanih preobratih« (ibid.). Govori o energiji, ki se sprošča v množici oz. kot sam temu pravi, v kolektivnem. »Ulice so dom kolektivnega. To kolektivno je večno nemirno, večno gibajoče bitje, ki – med zidovi hiš – živi, izkuša, prepozna in izumlja ravno tako, kakor posamezniki v zavetju njihovih štirih sten« (Benjamin v Lewandowski 2007: 299) Urbana množica je po njegovem več kot le agregat njenih akterjev in rojeva specifično presežno energijo, ki jo lahko označimo kot urbano kulturo.

Druga stran urbane modernosti, kateri se posveti Benjamin, je grajeno mesto – arkade, enosmerne ulice, široki bulvarji in javni parki. Predvsem ga fascinirajo arkade, konstrukcije iz železa in stekla, ki so jih v prvi polovici 19. stoletja gradili v Parizu¹². To so bili pokriti in distinktivno javni prostori, ki so bili vzporedno s trgovsko funkcijo namenjeni tudi sprehajanju oz. druženju. Benjamin jih imenuje »votel kalup,

¹² V Parizu je bilo teh arkad med letom 1800 in 1850 zgrajenih nekaj čez trideset in so bile nekakšne predhodnice *grand magasinov* oz. veleblagovnic, ki so se pojavile šele po letu 1850. (Featherstone 1998a: 912).

iz katerega je narejena podoba modernosti« (v Merrifield 2000: 25). »Bolj kot kjerkoli drugje se ravno v arkadah ulica razkriva kot opremljen in udomačen interier množic« (Benjamin v Lewandowski 2007: 293) trdi v *Passagen-werk* in s tem artikulira bistveno značilnost svojega razumevanja mesta. To je namreč modernemu človeku dom, ne le eksterier, ki ga gledaš skozi okno. Postaja vse pomembnejši habitat modernega človeka, urbano življenje se vtisne vanj in je del njegovega nastajanja. Ta si mesto povratno prilagaja in si ga aranžira ravno tako kot svoj dom za štirimi stenami.

To dvosmernost imenuje Lewandowski *urbana dialektika*, tj. kompleksno razmerje med distinktivno urbanimi strukturami in perceptivnimi shemami, sanjami, trajnejšimi kolektivnimi dispozicijami in rutiniziranimi praksami agentov, ki po Benjaminu *interiorizirajo* te strukture. Interiorizacija urbanega prostora je dialektični proces, s katerim se strukture vpišejo v prakso, praksa pa transformira strukture (Ibid.) Mesto je za Benjaminu nekakšen vmesni prostor med subjektivnim doživljanjem in administrativnim planiranjem in nedvomno daleč od tega, da bi bilo, prosto po Hausmannu, mesto zgolj administracija.

Benjamin kot tovrstno enostranost navaja Engelsov klasičen popis bivanjskih pogojev delavskega razreda v Londonu na sredini 19. stoletja. Poleg zgroženosti nad strukturno deprivacijo¹³ se ozre tudi na urbano življenje kot tako. Po njegovem ima »ulično vrvenje na sebi nekaj zoprnega, nekaj, čemur se človeška narava upira« (Engels v Benjamin 1998: 202). Namesto Benjaminove transcendence v množici vidi le posameznike, ki »drvijo drug mimo drugega, kot ne bi imeli čisto nič skupnega... Surova ravnodušnost, brezčutna izoliranost vsakega posameznika v njegove zasebne zadeve sta tem bolj zoprni in žaljivi, čim bolj so ti posamezniki zgneteni na majhnem prostoru« (Ibid.). Popiše neprestano represijo človeškega potenciala, vztrajno homogeniziranje heterogenih načinov življenja in po njegovem moderna metropola nikjer ne kaže Benjaminove »vulkanske nepredvidljivosti družbenega« (Ibid.)

¹³ Engelsovo zgražanje nad tem, da se pogosto gradijo hiše, katerih rok trajanja ni veliko daljši od 40 let, je v luči sodobne kakovosti stanovanjske gradnje nekoliko nenavadno oz. postavlja ves tehnični napredek do 21. stoletja v kaj čudno luč.

Z Engelsom delno deli ta sentiment tudi Simmel, katerega anonimnež v metropoli¹⁴ je v velikem in gosto naseljenem mestu resda osvobojen, a obenem tudi nekoliko nemočen. Neprestan tok novih vtisov in raznolikost dražljajev, ki tako fascinira Baudelaira, po Simmlu »posameznika dražijo do njegove skrajne živčne zmogljivosti. Samo s kvantitativnim stopnjevanjem enakih pogojev se ta posledica sprevrže v svoje nasprotje, v ta posebni prilagoditveni pojav čustvene otopelosti, ko živci svojo zadnjo možnost za prilagoditev vsebinam in obliki velemestnega življenja odkrijejo v tem, da se nehajo odzivati nanje« (Simmel 2000: 165). Model kroženja denarja po njegovem postane določujoče načelo bivanja, ki tako razširja posameznika »z vsoto učinkov, ki se časovno in prostorsko raztezajo iz njega« (Ibid. 169), pri čemer pa Simmel vlogo individualne perceptivne sheme in s tem prilagoditve mesta pušča nekoliko ob strani. V njegovi predstavitvi urbanega prebivalca je spregledana možnost, da se posameznik v urbanem okolju resnično počuti doma. Z novimi bivanjskimi pogoji se sooča le do blaziranega odnosa, se pravi z zastiranjem nekega distinktivno modernega modusa bivanja.

3.2.3 Benjaminov flâneur kot družbeni tip

»Flâneur je zanimiv družbeni tip, ker kaže na centralnost gibljivosti v družbenem življenju; sprehajalec je nenehno napadan z novimi tokovi izkušnje in razvija nova umevanja, ko se giblje skozi urbano krajino in množico« (Featherstone 1998a: 910).

Rekonstrukcija pariškega *flâneurja* 19. stoletja, ki jo je Walter Benjamin sestavil iz takratnih zapisov o tem strogo urbanem družbenem tipu, ponuja zanimiv vpogled v nastajajočo urbano kulturo. Za Benjamina je bil utelešenje figure *flâneurja* prav pesnik Charles Baudelaire, v njem je videl obenem emancipacijo in mistifikacijo mestnega prebivalca. Lik *flâneurja* mu ponuja podobo nove urbane senzibilnosti, ki niha med odsotnostjo in alienacijo na eni strani ter emocionalnim ter intelektualnim zastavkom na drugi.

¹⁴Opis anonimnega prebivalca metropole je Georg Simmel podal v znamenitem eseju *Metropolis and mental life*, h kateremu se bomo pozneje še vrnil.

Koncept *flâneurja* lahko razdvojimo na dve povezani a različni naraciji, nekoliko analogni paru modernizma in modernosti. Ena oblika je *popularni flâneur*, ki je v pretežni meri konstrukt množičnih medijev srede 19. stoletja, a je vendar »utelesil ideale dinamične urbane kulture in senzibilnosti« (Gluck 2003: 54). Druga izpeljava je *avantgardni flâneur*, čigar poteze se najbolje kažejo v tekstih in življenju Baudelaira. V njem se odraža estetska vizija umetnikov tistega časa, ki jo Buck-Morssova artikulira kot spravo »med socialno funkcijo in estetsko obliko« (v Lash 1993: 272).

Popularne podobe *flâneurja* iz štiridesetih let 19. stoletja so navadno predstavljale moškega s črnim plaščem in cilindrom, s cigaro in sprehajalno palico. Kulturna praksa *flâneurije* je pomenila razdvojitve privatnega in javnega življenja in *flâneur* je lahko obstajal šele v slednjem. Benjamin mu slikovito pripisuje botaniziranje na asfaltu (Benjamin 1998: 180), obenem pa ga zapisi tistega časa kažejo tudi kot izrazito odprtega in komunikativnega. Gluckova trdi, da je esenca *flâneurja* v njegovi javnosti, ki ni bila le »nevtralno dejstvo marveč herojska aspiracija – iskal je epskost v vsakdanjem življenju in s tem odpiral potencial heroizma v odčarani dobi« (Gluck 2003: 57) *Flâneurjeva* neizrazita zunanja podoba in sprijaznjenost s profanim (kar označi z najbolj standardizirano insignijo, kravato) je za Baudelaira tisto, kar dela njegove aspiracije herojske. Tipična oprava *flâneurja* je bila, tako tudi Gluckova, njegovo izrazno sredstvo. Ironizacija črnine, ki je v buržoazni kulturi predstavljala skromnost, trud, rezerviranost in samonadzorovanje, je bila *flâneurjev* način prekinitve z dediščino starih definicij modernega življenja.

Če je popularni *flâneur* bolj ali manj pasivno odigral svojo vlogo v množici, je avantgardni, artistski *flâneur* v mestno kakofonijo vnašal koherenco in fokus. Družbene prostore je sprevačal v estetske prostore urbanega teksta, hkrati pa je bil oddaljen od toka prevladujočih kulturnih vrednot. Povezan je bil z »zgodovinskim svetom urbane modernosti« (Ibid. 76), vendarle pa mu je mesto pomenilo predvsem estetsko izkušnjo. Odmakne se od dominantnega racionalizma in se hrani predvsem z urbano materijo, kot je obstajala v njegovi subjektivno urejeni rekonstrukciji mesta.

Navkljub partikularnosti, ki jo neizbežno predstavlja figura *flâneurja* v popisu urbane modernosti, je vendarle potrebno razrešiti problem odsotnosti ženske. *Flâneur*, kot ga je koncipiral Benjamin in njegovi naknadni interpreti je namreč nedvoumno moški.

Urbane izkušnje v obliki minljivih anonimnih srečevanj in breznamenskih potepanj ne moremo postaviti v kontekst ženskega sveta, razen v njegovo margino. »Klasični prispevki v ikonografiji urbane pokrajine kot tipično žensko figuro prikažejo prostitutko ali striptizeto, s tem pa pritrjujejo dualističnemu mišljenju 19. stoletja in njegovi delitvi na krepostne in nekrepostne ženske ter mitologiji o spolno razuzdanem mestu« piše Mica Nova (1998: 162) in nadaljuje, da se ugledno žensko povezuje predvsem z domom, po možnosti v predmestju.

»Veleblagovnica je *flâneurjevo* zadnje zatočišče« piše Benjamin (v Featherstone 1998a: 914). Featherstone spreobrne Benjaminovo formulacijo arkad kot eksterioriziranega interierja in veleblagovnice opiše kot ulice, prenešene v interier in s tem prilagojene v kvazi javni prostor (Ibid.). V drugi polovici devetnajstega stoletja veleblagovnice mestni izkušnji pridajo drugo plat. »Ena najznačilnejših sprememb, ki so se odvijale v tem obdobju, je bila hiter razmah tistega, kar je štel za ugledno in sprejemljivo – javnega prostora za ženske brez spremstva. Ta javni prostor so sestavljale velike razstave, galerije, knjižnice, restavracije, čajnice, hoteli in veleblagovnice« (Zukin v Nova 1998: 166). Ti »javno zasebni mejni prostori« (Ibid.) so komplement Benjaminovim arkadam in ulicam, po Novi pa jih lahko razumemo celo kot arhetipsko mesto modernosti.

Anonimnež v metropoli ni le moški sprehajalec iz pariških ulic, marveč mu lahko ob bok postavimo tudi ženske ekskurzije v *fantazmagorijo* urbane krajine. Naključno zbrano in neorganizirano kolektivno ima svojo analogijo v le delno urejenem družabnem življenju veleblagovnic, ki sicer še zdaleč niso bile le ženska domena. Slednje so si ob koncu 19. stoletja s protesti za splošno volilno pravico za svoj prostor vzele tudi ulice. Podoba teh množičnih in včasih presenetljivo nasilnih protestov naj bi po Falkovi nosila pečat »izvornega modernega prizora« (Ibid.) oz. »vozliščne točke v zgodovini modernega samozavedanja« (Berman).

V urbani mitologiji je *flâneuse* resda nevidna¹⁵, kar pa je ne izključuje iz zgodbe o modernosti v mestu. Lahko bi celo rekli, da je dominantnejši model urbane izkušnje

¹⁵ Featherstone (1998a: 915) navaja tekst *The Invisible flâneuse* avtorice J. Wolff, v katerem slednja dokazuje odsotnost ženske figure v javnem življenju tistega časa. Mica Nova (1998) tej tezi nasprotuje s trditvijo, da odsotnost v zapisih še ne pomeni dejanske odsotnosti in predvsem s pojavom veleblagovnic izpostavlja žensko prisotnost v mestu.

modernosti pravzaprav figura *flâneuse* – prav veleblagovnice so namreč že vse od svojega nastanka naprej prostor, v katerem se moderen posameznik srečuje s svojimi željami in usodo, najsibodi družabno ali kreditno.

Pregled sekundarne literature delno potrjuje prvo hipotezo. Urbano izkustvo s prihodom modernosti pridobi novo dimenzijo, pojavi se urbana kultura in njeni tipično moderni akterji. Občutijo svobodo v predrugačenem javnem prostoru, ki pogostoma postane prevladujoči habitat modernega posameznika. Mesto je obenem tudi nujen predpogoj za moderno senzibilnost in v ideji urbane dialektike smo potrdili tudi tretjo hipotezo, v kateri trdimo nujnost urbanega habitusa za sprejetje pogojev modernosti za svoje.

4. MESTA IN FAUSTOVSKA MODERNOST

Ko Maffesoli govori o *produktivistični modernosti* ima v mislih družbo, ki jo vodi *instrumentalna, racionalizirajoča logika performativnosti*. Era modernosti je zaznamovana predvsem z napredkom, ki sta ga poganjala modernizacija in birokratizacija družbe. Kot ključno figuro te modernosti Maffesoli, sledeč Marxu, predlaga Prometeja in modernost razume kot prometejsko (Evans 1997: 225). Mi bomo izbrali nekoliko drugačen okvir – monumentalno Goethejevo delo Faust, ki ga Puškin označuje za »Iliado modernega življenja« (Berman 1988: 39). V interpretacija Marshalla Bermana je prav lik Fausta tisti, s katerim lažje razumemo določene poteze, ki so v duhu modernosti zaznamovale urbanizem nekega obdobja.

V delu Faust se širše historično vrenje odraža v posamezniku, ki ima vizijo preobrazbe tedanjega sveta. Berman skozi medvrstičje te Goethejeve tragedije razbira metaforo *tragedije razvoja*, kar lahko morda adekvatneje označimo kar tragedija napredka¹⁶ ali celo modernosti. Najprej se bomo podrobneje posvetili širši družbeni situaciji, ki jo oriše Goethe v prvem delu tragedije, ter na kratko predstavili njeno zastavitev v delu nekaterih socioloških klasikov. V teh izgrajenih pogojih modernosti bomo potem podrobneje spremljali Fausta in mu ob bok postavili delo dveh osebnosti, ki sta zaznamovali urbanizem poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja.

Zaradi širokopoteznosti vizije enega največjih arhitektov tistega časa, Le Corbusierja, ter vplivnost njegovih idej o mestu, ga ne moremo povsem umestiti v okvir Goetheje zgodbe o Faustu. Njegovo delo in ideje kljub temu nosijo značilen pečat modernosti kot zelo specifičnega gledanja na mesto. Urbani kulturi in kontingenci množic se je odrekalo legitimnost obstoja, mesto je namreč potrebno za vsako ceno instrumentalizirati, racionalizirati in modernizirati, lahko bi celo rekli sanirati.

¹⁶ J.F. Lyotard namreč razlaga, da je ideja napredka tipična za modernost, razvojno paradigmo pa postavlja šele v kontekst postmoderne izgube legitimnosti v ideji napredka.

4.1 URBANA MODERNOST IN KAPITALIZEM

Goethe zgodbo začne s kontemplacijami dr. Fausta, uglednega profesorja in znanstvenika, ki je razpet med svojo željo po novem znanju in sočasno neuporabnostjo svoje nakopičene vednosti. Medtem ko se že vse od renesanse naprej nezadržno kopičijo odkritja v znanosti je stvarnost na ulicah onstran njegovih soban še vedno povsem srednjeveška in zaostala. Faustova impulzivna ekspedicija v zunanji svet, v živahno in barvito ulično množico, ga še bolj navda z melanholijo zaradi nezdržljivosti akumuliranega znanja z zunanjim svetom. Vleče ga, kot pravi, tako v blato, v neurejeno človeško skupnost, kot tudi v neko transcendenco, ki jo pripisuje racionalnemu, znanstvenemu umevanju. Drugače od Baudelaira, ki je mestne ulice subjektivno preurejal po svoji estetski viziji, želi Faust eksternalizirati svojo moderno senzibilnost na ulice. Teh se spomni predvsem iz časa, ko je deloval kot zdravilec v neznosnih higienskih pogojih takratnega časa, čemur se je v prid čiste vednosti pozneje odpovedal. Iščoč odgovor na svojo melanholijo, uspe priklicati v svoje prostore duha Mefista.

»Sem duh, ki zanikuje vse!

In po pravici: vse, kar se rodi,

zasluži, da se pogubi« (Goethe: 1338–1340).

Prikliče torej duha, ki je »le del teme, ki svetlobo je rodil« (Ibid. 1350) in ki utelesi paradoksalnost Nietzschejevega načela kreativne destrukcije. V nadaljevanju se Faust in Mefisto pogodita, v zameno za njegovo dušo v onostranstvu ponudi Mefisto Faustu svoje usluge. Faust si ne zaželi moči, ljubezni ali slave marveč samorealizacije, želi si razvijati in razdajati samega sebe vse do svojega uničenja – »tako moj jaz se v njihov širši jaz prelije in slednjič kakor oni se razbije« (Ibid. 1775, 1776). Njuno spravo bi lahko interpretirali kot sodelovanje med moderno senzibilnostjo in kapitalističnimi strukturami, katere predstavlja Mefisto. Pogodbo zastavita v maniri, ki je pravzaprav bistvo kapitalistične dinamike – »Če kdaj pomirjeno na počivalnik ležem/ moj konec bodi tisti čas« (Ibid. 1692, 1693)

Na to nakazuje tudi Mefistov odgovor na Faustovo vprašanje, kako naj konkretizira potencial svojega duha. V Bermanovi (1988: 49) interpretaciji mu namreč odgovori,

da se le preko denarja lahko razširja radij človeških dejanj v okolje in le z njim lahko posameznik ne le »doseže svobodo od volje do drugih« (Simmel v Parker 2004: 14) marveč tudi dinamizira in se integrira v družbene procese. Po tem nauku so dosledno izvajali svoje delo vsi trije izvajalci urbanih posegov, ki jih bomo prikazali v nadaljevanju. Baron Haussmann je v ta namen cel projekt renovacije Pariza izpeljal preko takrat radikalno nove in kompleksne finančne strategije, katere logika je ležala v financiranju s prihodnjimi dobički (Jordan 2001: 104). Robert Moses je v svojih najboljših časih lahko iz zveznega proračuna vzdigoval skorajda neomejene vsote denarja in z njimi financiral svoje projekte (Berman 1988: 300). Le Corbusier je zavoľo svoje vizije porušenja Pariza in ostalih mest brez zadrege prepričeval visoke finančnike o koristnosti tega načrta za banke ter industrijo jekla in betona (de Senger v Jenger 1998: 146).

Šele sodelovanje s kapitalističnim sistemom je omogočilo, da je modernost začela radikalno spreminjati življenjske pogoje družbe. Intelktualna kristalizacija razsvetljenstva je potrebovala enakovreden razvoj kapitalističnih struktur, da se je lahko konkretizirala tudi kot habitat modernega človeka.

4.2 RAZKROJ SKUPNOSTI IN URBANIZACIJA DRUŽBE

Po sklenitvi pogodbe z Mefistom je Faust prenovljen človek, ki je zamenjal akademijo za bolj posvetno in senzualno življenje. Emancipiran z denarjem in izkušnjami se po vrnitvi v svojo malo mesto zaljubi in osvoji mlado dekle z imenom Marjetka. V njej namreč vidi tisto, kar je sam izgubil; njeno otroško nedolžnost, kmečko preprostost in krščansko ponižnost idealizira kot toplino tradicionalne skupnosti. Zaljubi se v lasten konstrukt, ki se ga ob spoznavanju njene prave narave tudi kmalu naveliča. Nosečo Marjetko zapusti, in ko ga slaba vest prežene nazaj k njej, je lahko le še opazovalec njenega propada in smrti, na katero jo obsodijo v reakcionarni in konservativni skupnosti.

Fevdalna, patriarhalna in idilična razmerja (Marx 1973: 31) se prikažejo le še kot brutalna parodija Faustovih sanjarij. Družbena razmerja so že drastično spremenjena

in tradicionalno kmečko skupnost nadomešča moderna mestna družba. Implikacije Faustovega srečanja s starim svetom bomo prikazali s pregledom zgodnjih socioloških popisov in vrednotenju družbene transformacije. Primarni motivi so predvsem način kohezije, ki stoji za tradicionalno in moderno družbo, vse hitrejša urbanizacija ter anonimizacija posameznika v velikih in gosto naseljenih mestih. Prehod iz ruralne v urbano družbo je med prvimi sociološko obravnaval Ferdinand Tönnies že v drugi polovici 19. stoletja, njegovo obravnavo pa zaznamuje predvsem Faustova naivna idealizacija.

Okvir njegove obravnave sta konceptualni kategoriji skupnosti (*gemeinschaft*) ter družbe (*gesellschaft*), ki predstavljata idealtipska ekstrema med možnimi oblikami človeške skupnosti. Bistvo *gemeinschaft* je videl v organskem, vseprežemajočem redu, njegova morala naj bi obstajala kot izraz družinskega in religioznega življenja ter tradicije. *Gesellschaft* po njegovem temelji na drugačnem redu, takem, ki je produkt konsenza, instrumentalne volje ter čistega egoizma, ki se brzda le zavoljo odložene koristi. Kot karakteristični obliki nasebin *gemeinschafta* vidi vas in malo mesto, saj »tako vas kot malo mesto odražata karakteristike družine... Šele z razvojem malega mesta v mesto (oz. metropolo) se te karakteristike porazgubijo« (Tönnies 1887/2005: 19). Vzrok je intenzivnost mestnega življenja, saj naj bi le malokdo ohranil svoje življenje v ozkem krogu družine, »vsi so povlečeni navzven, v posel, zanimivosti in užitke, in tako ločeni drug od drugega« (Ibid.). Birokracija ne more biti adekvatno nadomestilo morali in ne more ontološko ubraniti posameznika. Tudi v kolikor je Tönnies bral Fausta, se očitno ni rešil idealiziranja tradicionalne skupnosti. V izbiri med instrumentalno svobodo družbe ter rigidno varnostjo kvazimoralne skupnosti kot edino rešitev pogojem anomalije vidi slednjo.

Pojem anomalije je podrobneje artikuliral in razložil Emile Durkheim. Vzpostavil je Tönniesovi analogno shemo, katere temeljni konceptualni par sta »mehanska solidarnost« ter »organska solidarnost«. Mehanska solidarnost je značilna za manjše in visoko homogene družbene skupine, te pa se sorazmerno z rastjo organizirajo vse bolj kompleksno. Prihajati začne do delitve dela in specializacije vlog, s čimer se družba približa drugemu tipu povezovanja – *organske solidarnosti*. V takšni družbi Durkheim zaznava anomalijo (odtujenost), do katere prihaja zaradi nezadostne

reguliranosti družbe (Uršič 2003: 28). To anomijo, do katere lahko pride zaradi zgoščitve populacije v določenih regijah in posledičnega povečanja števila odnosov je prek vpliva na mentalne sheme posameznika opisal Georg Simmel. Namesto videnja neodgovornosti, nesolidarnosti ter nestanovitnosti modernega človeka je te pogoje popisal ravno obratno. »Najglobji problemi sodobnega življenja izvirajo iz posameznikove zahteve, da bi zavaroval samostojnost in posebnost svoje eksistence pred prevladujočimi silami družbe, zgodovinske dediščine, zunanje kulture in tehnike življenja« (Simmel 2000: 159)

Namesto želje po izkustvu vsega mestnega stimula, kot jo predvideva Tönnies, se po Simmlu v velemestu pojavi ravno nasprotna reakcija. Blazirano vedenje in čustvena otopelost sta po njegovem prilagoditveni mehanizem, ki je »brezpogojno rezerviran za velemesto« (Ibid. 163). Ta *zadržanost*, križana z mehanizacijo človekovega delovanja z denarjem in časovno punktualizacijo »posamezniku namreč daje neko vrsto in stopnjo svobode, ki ji v drugih razmerah sploh ni podobne« (Ibid. 166). Simmel ne spregleda niti hrbtni strani te svobode, občutkov osamljenosti in zapuščenosti v velemestu, saj »kot povsod drugje tudi tukaj nikakor ni nujno, da bi se človekova svoboda v njegovem čustvenem življenju zrcalila v dobrem počutju« (Ibid. 168). Kot lahko razberemo iz tragične usode Faustove ljubice, se njena kratkotrajna osvobojenost iz tradicionalnih shem vsekakor ni zrcalila v dobrem počutju.

Prikazano družbeno transformacijo je v kontekstu mesta podrobneje artikuliral Louis Wirth, ko je leta 1930 predstavil esej *Urbanism as a way of life*. »Distinktivna poteza človeškega načina življenja v moderni dobi je njegova koncentracija v gigantske aglomeracije, ki gostijo manjše centre in iz katerih izsevajo ideje in prakse, ki jim rečemo civilizacija«, piše Wirth (1930/2005: 33). Za modernost je torej kot način življenja značilna urbanost, katere intenzivnost določajo naslednje mestne poteze – velikost (število prebivalstva), gostota in socio-kulturna heterogenost. Emancipatorni potencial prepleta teh treh določil Wirth prepozna, vendar pa se na kot bolj tipično posledico urbanosti osredotoča na anomijo ter *šizoidno* osebnost. Slednja je po njegovem produkt prevelike koncentracije brezosebni in anonimni srečanj, v katere je prisiljen mestni človek.

Moderna družba je torej soočena z zelo ambivalentnim stanjem. Hrbtna stran

svobode je osamljenost, cena urbane kulture je moralna dezintegracija in nered. Ob propadanju tradicionalno urejene skupnosti je urbanizem soočen z iskanjem novih pristopov za urejanje sveta. V prvem delu tragedije je Faust soočen s situacijo transformirane družbe, v naslednjem pa se v tipični maniri modernosti loti njenega urejanja po svoji lastni viziji.

4.3 FAUSTOV PROJEKT MODERNOSTI

»V obup in živo grozo me požene
brezglava moč narave neukročene
Tu tvegaj duh bi sebe prekositi,
se bojevati, zmago priboriti« (Goethe: 10218–10221).

V drugem delu tragedije se Faust poda na dolgo potovanje skozi čas in prostor, ki ga vendarle ne reši melanholičnega občutja neizpoljenosti. Stremeč v morje pod gorami čez čas začuti nek nemir ob neukročeni moči narave, ki jo uteleša ritem valov. Nenadzorovano in brezciljno valovanje se mu zazdi neizkoriščeno, zaželi si ga podrediti in uporabiti. Njegova želja se prelevi v vizijo, katero Berman (1988: 62) opisuje kot konvergenco dveh radikalno drugačnih zgodovinskih gibanj – duhovni in kulturni ideal se začne sproščati v nastajajočo materialno in družbeno realnost. Faust se odloči izrabiti neusmerjene sile morja v korist družbe, zastavi si gradnjo pristanišč, kanalov, jezov ter izrabo vodne energije v namen nastajajoče industrije in s tem nastanek novih naselij in mest. Podporo za svoj projekt si zagotovi pri cesarju, ki mu da na voljo vsa potrebna človeška in finančna sredstva, medtem ko mu skupaj z Mefistom pomagata konsolidirati oblast¹⁷.

Da bi dosegel svoje ideal, si Faust s finančnimi sredstvi ter birokratsko organizacijo podaljša doseg svoje volje,. »Tu milijoni bi lahko živeli, sicer ne varni, dela pa veseli« pravi in si predstavlja novo osnovano skupnost, »ki ne temelji na represiji svobodne individualnosti zavoljo ohranjanja zaprtega družbenega sistema« (Ibid. 67). Za visoko

¹⁷ Kot vidimo je Faustova vizija politično zelo neambiciozna. Vera v modernizacijo kot silo, ki bo sploh odpravila potrebo po demokratični revoluciji, ni lastna le Faustu. Kot bomo pokazali nekoliko pozneje je moderniziranje za vsako ceno zelo tipična poteza vere v modernost.

produktivnostjo njegovih načrtov stoji Mefistov sistem izkoriščanja delovne sile po principih moderne industrijske organizacije. Presegajo se »ne le meje med morjem in kopnim, ne le tradicionalne moralne prepreke pri izkoriščanju dela, marveč celo človeški dualizem dneva in noči. Vse naravne in človeške bariere padejo pod navalom produkcije in konstrukcije« (Ibid. 64).

Tehnološka, družbena in kulturna emancipacija, ki jo ponuja Faust, pokaže v tem delu tudi svojo drugo plat. Na robu njegovih zemlja in na margini njegove nastajajoče družbe ostaja kos neokupiranega prostora. Starejši par ima tam svojo kočjo, iz katere se ne nameravata izseliti niti za denar ne proti novem domu. Faust tega ne zmore razumeti, skrita mu ostaja distinkcija med prostorom kot domom in tem, ki je »le prazen prostor, kontejner za fragmente vsebine, nevtralen medij za implementacijo reči, ljudi in habitatov« (Dear 1997: 57). Bavka in Filomen sta, kot se slikovito izrazi Berman, »prvi utelešenji... kategorije ljudi, ki bo v moderni zgodovini zelo velika: ljudi, ki so v napoto – v napoto zgodovini, napredku, razvoju: ljudi, ki so kvalificirani in odstranjeni kot zastareli« (Berman 1988: 67). Odstrani ju Mefisto kot utelešenje birokratske mediacije, ki je v prid »kolektivne, neosebne tendence, ki je očitno endemična modernosti: tendenca k stvarjenju homogenih okolij, totalno moderniziranega prostora, v katerem je izgled in občutje starega sveta izginil brez sledu« (Ibid. 68).

Realizacija te utopije se v resnici ni nikoli mogla dogoditi. Modernost namreč vsebuje lastno nezmožnost izpolnitve, saj bi s tem zanikala prav svoje bistvo, ki je v porajanju nenehnega novega. Z lastno realizacijo bi se izničila in ravno to se dogodi v finalnem delu Faustove tragedije. Skupaj z dovršitvijo svojega načrta Faust zaključi tudi svoje življenje. Akterji v razvoju mest, ki jih bomo v nadaljevanju prikazali niso nikoli povsem dokončali svojih projektov. Razen tega so vendarle vsi po malem igrali faustovsko vlogo – bili so nad neredom in kaosom zgroženi vizionarji, ki so ob neselektivni politični in finančni podpori v tek pognali ogromne človeške in finančne energije. Navkljub nujnosti implementacije določenih stvari njihove vizije za razvoj mest se bomo osredotočali predvsem na njihovo spornejšo plat in s tem na tisoče ljudi z margine njihove vizije urbanega okolja, ki so plačali ceno za današnjo obliko tega prostora in za pridobljene izkušnje in opomine ob njegovem nastajanju.

Medicinski diskurz in urbanizem modernosti

»Širokopoteznost Haussmannovega dela je resnično navdušujoča. Drznil si je spremeniti celotno podobo velikega mesta, ki je bilo stoletja slavljeno kot center civiliziranega sveta. Zgraditi nov Paris – napadajoč vse aspekte problema simultano – je bila operacija, ki ji še vedno ni para v širokopoteznosti. Neustavljivi pogum Prefekta na Seni prav tako ostaja nedosežen. Haussmann ni dovolil nikomur, da zaustavi njegove načrte: v svoji transformaciji Pariza je zarezal direktno v telo mesta« (S. Giedion v Ramazani 1996: 210).

»Ko operiraš v prenatrpani metropoli, si moraš svojo izsekati svojo pot z mesarsko sekuro« (R. Moses v Berman 1988: 290).

»Potem, ko bo nujna operacija izvedena, se bo umetno nabuhlo mesto zmanjšalo nazaj na naravno velikost« (S. Giedion v Berman 1998: 308).

Zapuščina Georges-Eugene Haussmanna in Roberta Mosesa je impresivna. Baron Haussmann¹⁸ je tako rekoč lastnoročno ustvaril pogoje za stereotipen *la vie Parisienne* ter *l'esprit de boulevard* (Jordan 2001: 100) in kot Pariz se danes trži prav njegova podoba. Robert Moses je tisti, ki je skozi natrpano in kaotično mesto New York potegnil prometne poti, obenem pa meščanom iz močvirij in pepelnate zapuščine industrijske dobe zgradil neštete kilometre mestnega *parkway* omrežja. Oba sta vendarle umrla kot zagrenjeni figuri, ki se nista sprijaznila z neprostovoljno nedovršenostjo svojih načrtov.

Karakterno sta si obe osebi v marsičem zelo podobni. Haussmann je bolj ali manj deloval preko prioritet funkcionalnosti in praktičnosti in to paril z obsesivno željo, da urejenost svojega discipliniranega in ciljno orientiranega življenja eksternalizira v urbano krajino. Nereda ni mogel prenašati, in mestni center je bil zanj prav to – »zamotane ulice, skoraj neprehodne za promet; nagnetena in nezdrava bivališča, ki so v sramoto veliki naciji, kot je Francija« (Haussmann v Ramazani 1996: 215).

¹⁸ Baronski naslov mu po takratnih pravilih nasledstva v resnici ni pripadal.

Preferiral je neoklasične geometrijske vzorce: široke ulice, ki usmerjajo pogled; velike in odprte urbane prostore, namenjene državotvornim monumentom; monumentalne zgradbe, ki opominjajo uporabnike na veličino režima. O sebi je pravil, da je »demokrat in zelo liberalen, a zaradi tega nič manj avtoritaren« (v Jordan 2001: 106). Verjel je v birokracijo in to vero strnil v trditev, da tudi »arhitektura ni nič drugega kot administracija« (Lewandowski 2007: 297).

Neo-haussmanit (Parker 2004: 239) Robert Moses je imel prav tako izrazit odpor do heterogenosti urbanega nereda. »Takšna situacija vznemirja človekov občutek za red. Vse deluje, kot da je narobe umeščeno. Človek si zaželi prerazporediti reči in jih

Slika 4.3.1: Avenue de la Grande Armée, tipična Haussmannova ulica.



Vir: Wikimedia Commons 2008a.

postaviti tja, kamor sodijo« (Moses v Parker 2004: 240). Za svoje monumentalne gradbene in družbene posege je prek obvladovanja birokratskih struktur imel dostop do skorajda neomejenih sredstev. V svoji viziji se je podložil diktatu avtomobila ter logiki najkrajših poti iz A v B. Njegove linije so bile skladne in geometrijske.

Ob prenovi Pariza, ki jo je Baronu Haussmannu zaupal mladi cesar Louis Napoleon, je imel slednji še vedno v spominu ulične boje revolucij iz let 1834 in 1848. Srednjeveško labirintno strukturo Pariza, ki je zelo ustrezala gverilskim tehnikam za časa revolucije, se je nameril drastično spremeniti. Projekt preventivne pacifikacije *nevarnih razredov* s postavitvijo in velikostjo ulic, gentrifikacijo centra in selitvijo revnih na obrobje, imenuje Lewandowski »arhitekturna estetizacija urbane dominacije v skladu z logiko kapitalizma« (Lewandowski 2007: 302). Med letoma 1853 in 1870 je Haussmann, ki

se je pred tem izkazal z uspešno birokratsko kariero, projekt izvajal v tipično faustovskem duhu. Ob avtoritarnem zaledju je izkoriščal delovno silo in ignoriral vsakršno socialno kolateralno svojih posegov. Drugačnost je načrtno odstranjeval iz mestnega jedra, ki ga je v svojih spominih videl le skozi dolgo serijo odvečnih ovinkov in obhodov, ki krnijo funkcionalno izrabo mesta (Jordan 2001: 99).

Arhitekturne estetizacije družbene realnosti se je lotil tudi Robert Moses. New York je bil po njegovem povsem *neracionalno planiran* (v Parker 2004: 62), kar je sam začel popravljati v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in potem nadaljnjih štirideset let. Sprva je po velikem borznem zlomu gradil na krilih New Deal, pozneje pa so njegovi projekti sodili v okvir povojne nacionalne rekonstrukcije in družbene integracije. Svojo vizijo je uresničeval predvsem na tranzitnih, nekoliko manj pa tudi na prostočasnih projektih, s katerimi je v svoji zgodnji eri preuredil močvirnati svet, ki je mejil na sicer urbani in modernizirani New York. Podobno kot Haussmann si je zaradi svojega brezkompromisnega pristopa skozi leta pridobil dovolj sovražnikov, da so ga na koncu le uspeli odstaviti z njegove pozicije.

Hausmanovo in Mosesovo podjarmljenje nekontroliranih sil, ki sta jih z odporom zaznavala v mestu, je imelo visoko družbeno ceno. Kategorija ljudi, ki so bili v napoto, je bila v njuni viziji modernosti res visoka. Novi bulvarji in odprti prostori, ki jih je ustvaril Baron Haussmann, so premestili 350.000 tisoč ljudi in približno eno petino ulic iz središča Pariza (Lash 1993: 217). S tem je raztrgal vso nevidno materijo, ki je nastajala na mestnih ulicah in tako rekoč priredil mesto za obiskovalce in turiste. Zapuščina Roberta Mosesa ni nič manj impresivna, samo s hitro cesto skozi Bronx je v selitev primoral okoli 60.000 ljudi (Berman 1988: 292). Po mnenju Siegfrieda Giediona, modernističnega arhitekta in teoretika, mu je legitimnost posegov v obstoječe urbano tkivo zagotavljala njegova vizionarska sposobnost, da je »razumel prostorsko-časovno bistvo« tistega časa in obenem imel »energijo in zanos Hassumanna« (Ibid. 302). S tem je po njegovem lahko tlakoval tla za mesto prihodnosti.

O naravi mesta prihodnosti oz. njegove vzpostavitve so zelo zgovorne posledice omenjene intervencije v Bronxu. »Bronx je postal mednarodna koda za akumulirane nočne more urbanosti v našem času: droge, tolpe, kraja, umori, teror, tisoči

zapuščenih stavb ter v nasmeteno opečnato divjino transformiranih sosesk» (Ibid. 290). Selitev 60.000 prebivalcev se je Mosesu zdela zanemarljiv strošek za uresničitev njegove vizije. »Gre le za nekaj nelagodnosti, in še ta je pretirana«, je dejal. »Več stavb je v napoto...več ljudi...to je vse« (Ibid. 293). Posledice so bile, tako Berman, uničena kakovost bivanja, poškodovana socialna omrežja, razmajani kognitivni zemljevidi in ekonomski kolaps.

Slika 4.3.2: Podoba Bronxa po Mosesovi implementaciji hitre ceste.



Vir: Wikimedia Commons 2008b.

Siegfried Giedion, avtor »estetske biblije modernističnega gibanja« (Harvey 1990: 36) je občudoval tako Haussmanna kot Mosesa. Njuno delovanje je v delu *Space, Time and Architecture* popisal z izrazito medicinskim diskurzom, in artikuliral tako njune sanitarne obsesije kot odgovore s kirurško kurativo. Za Haussmanna je bilo staro mestno jedro Pariza le »gojišče slabosti in bolezni« (v Ramazani 1996: 215) in za svoje urbanistične posege je navadno uporabljal glagol *assinir*, kar pomeni očistiti oz. dekontaminirati. Nered v mestu je po njegovem neka patologija, ki terja nivelizacijo ter regularizacijo. Zgovorna je tudi naslednja izjava dolgoletne sodelavke in

občudovalke Mosesa: »Včasih me je presenetilo (da ne mara ljudi, op. prev.), ker je počel vse te reči ravno za dobrobit ljudi... Zanj so bili ničvredni, *umazani ljudje*, ki smetijo po njegovi plaži« (v Berman 1988: 304).

Kot smo prikazali, odseva Faustova megalomanija, ki jo v tek požene »brezglava moč narave neukročene«, v projektih Mosesa in Hausmanna. Postavila sta model za pristope k reartikulaciji delovanja in podob mest tako na estetski kot funkcionalni ravni. Toda nauk Goethejeve tragedije ni v veličini projekta marveč se izrazi na koncu dela. Fausta oslepi prikazen, ki se predstavi kot Skrb. Skrbi niti Faust niti predstavljena urbanista niso poznali, zato je implikacija njihove zapuščin vedno tudi pomanjkanje empatičnosti do margine, se pravi do tistih, ki so domnevno v napoto.

»Ne le, da se (tragedija mest, op. av.) odigra na odru...ta odigra svojo lastno problematiko. Pod vprašaj postavi svoje lastne notranje kontradikcije in pokaže, da je prava vsebina te tragedije socialna misel« (Vernant v Parker 2004: 70).

4.4 MESTO MODERNOSTI IN UTOPIZEM

»Tistega 1. oktobra 1924 sem asistiral titanskemu preporodu (renesansi) novega fenomena...prometa. Avtomobili, avtomobili, hitrost, hitrost! Človeka navdajo z navdušenjem, z veseljem...z veseljem moči. Preprost in naiven užitek bivanja v sredini moči, v kateri lahko sodeluješ. Sodeluješ v ravno vzhajajoči družbi. Človek ima zaupanje v to novo družbo: našla bo veličasten izraz svoje moči« (Le Corbusier v Berman 1998: 166).

»Arhitektura Corbusiera in Miesa Van der Roheja je imela enako misijo kot atonalna glasba Weberna, Schonberga in Stockhausena. Z izzivanjem pastoralnega kanona preteklosti so ustvarili diktat novega estetskega diskurza, ki so se mu lahko priključili redki in katerega so morali prenašati mnogi« (P. Cooke 1997: 287).

»Konkretna struktura mesta se mora spremeniti. Ni prostora za ulico; ne sme ji biti več dovoljeno obstajati« (S.Giedion v Berman 1998: 306).

Hausmannovi in Mosesovi projekti so bili svoji megalomaniji navkljub pravzaprav relativno neambiciozni. Njune operacije na urbanem tkivu so bile le adaptacije mesta birokratizirani in modernizirani družbi. Povsem drugo razsežnost preurejanja urbane družbe so v začetku 20. stoletja propagirali italijanski futuristi. Pot do nove družbe, usklajene z »zmagovitim napredkom v znanosti« (Berman 1988: 25), izraža ena njihovih parol, po kateri je vojna edina prava higiena sveta. Po njihovem je bil edini večni red v kaotičnosti družbenih procesov napredek, stroji so v njihovi viziji hkrati metafora in bistvo njihove misli. Estetika strojev se mora manifestirati v kot stroj delujočem družbenem telesu.

Vera v napredek in predvsem v znanost je bila v času futurističnega gibanja močno prisotna tudi v popularni kulturi. Harvey naprimer navaja citat iz tednika Dobre gospodinje, v katerem opisujejo hišo kot »tovarno za proizvodnjo sreče« (1990: 22) ter s tem za dobro desetletje predhajajo maksimo modernističnega gibanja v arhitekturi. Slednje je v opustošenju prve svetovne vojne videlo možnost, da z arhitekturo postavijo temelje za izgradnjo nove družbe. »Novo razsvetljenje je zahtevalo racionalen dizajn za racionalno družbo, toda ta nova racionalnost je bila prekrita z utopičnim zanosom, ki je v končni fazi vodil v povratak k mitu – mitu modernizacije« piše Andreas Huyssen (1992: 45) in s tem razlaga po njegovem mnenju ključni problem modernizma v arhitekturi. Ta je namreč namesto priseganja na humanistične ideale svojo legitimizacijo črpal iz mita modernizacije in prehoda v novo družbo. Apeliranje na mit za legitimizacijo projekta modernosti je po Harveyu ne le zmedena, marveč tudi nevarna praksa. Kristalizacija večnega v efemernem ima tako po njegovem model svoje iztirjenosti v sklicevanju na mit arijske ali italijanske superiornosti.

Emancipirajoči projekt modernističnega gibanja¹⁹ v arhitekturi z Le Corbusierjem na čelu je bil v svojem bistvu utopičen, obenem pa tudi osebno zaznamovan. Le Corbusier je bil namreč človek reda. Tega je pojmoval enako, če je šlo za notranjo logiko monumetalnega sistema ali za družbeno disciplino: »Z redom se prinaša

¹⁹ Mednarodni kongres moderne arhitekture (CIAM) je bil institucionalna manifestacija tega gibanja in je obstajal med letoma 1928 in 1959. Ustanovitelj tega mednarodnega gibanja je bil en pomembnejših modernističnih teoretikov in v dosedanji razpravi že omenjeni Siegfried Giedion. Ambicije CIAMA so bile ne le reforma dotedanega arhitekturnega oblikovanja marveč transformacija sodobnih mest kot takih. (Parker 2004: 62)

svoboda« (Le Corbusier v Huysen 1992: 46); »Možje – inteligentni, hladni in mirni – so potrebni da zgradijo hišo in mesto« (Le Corbusier v Parker 2004: 61). Le Corbusier, s pravim imenom Charles-Edouard Jeanneret, je postal vodilna figura svetovne arhitekture že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in posebil revolucijo v urbanem načrtovanju. Je ambivalenten lik, obtožen alienirajoče in dehumanizirajoče arhitekture, obenem pa slavljen kot največji avtor in učitelj sodobne arhitekture²⁰.

Po mnenju Le Corbusierja naj bi bili ravno gradbeniki poklicani, da z novimi gradbenimi tipi rešijo nekatera politična, ekonomska in socialna vprašanja. En vidik tega je prepoznal v serijski stanovanjski celici. Pri tem naj bi bilo najprej potrebno »ustvariti serijsko razpoloženje za bivanje v serijskih hišah« (v Cresti 1970: 15) in tako človeku omogočiti *organizirano in kvalitetno* življenje. Po njegovem »trenutne potrebe stanovanja lahko natančno določimo in te potrebe zahtevajo rešitev. Treba je ukrepati zoper staro hišo, ki je prostor slabo izkoriščala. Treba je... gledati na hišo kot na nekak stanovanjski stroj« (Ibid.), s čimer nedvoumno zanika možnost individualizirane ter nepredvidene rabe svojega prostora. *Arhitektura kot sredstvo* je prav tako padla pred *diktatom novega estetskega diskurza*. V njem je šel celo tako daleč, da študentom, ki so bivali v njegovem Švicarskem pavilijonu, ni dovolil inštalacije rolet in jih je obsodil na milost in nemilost poletnemu soncu.

Glede bodočnosti mest je imel Le Corbusier zelo ortodoksno vizijo. Leta 1925 je predstavil svoj načrt *Plan Voison*, s katerim je predvidel rešitev težav takratnega pariškega urbanizma, ki bi nemalo pretresla avtorja prejšnje pariške rešitve, Barona Haussmanna. Načrt za razbremenitev in zgostitev mestnega središča, pomnožitev zelenih površin in hkrati transportnih poti je bil v osnovi zelo preprost – rušenje skorajda celotnega severnega brega Sene in postavitve osemnajstih identičnih stolpnic, prepredenih z avtocestami in obkroženih s parki. To je bila njegova nerealizirana aplikacija teoretične konstrukcije *mesta treh milijonov*. To mesto v svojih temeljnih potezah zelo jasno odraža predpostavko, da je tehnologija transporta pred vsemi drugimi platmi mestne rabe. »Le Corbusierjev moderni človek bo naredil en velik korak, ki bo naredil vse naslednje nepotrebne, en velik korak, ki bo zadnji.

²⁰ To titulo mu je ob smrti predložil manj sporna veličina iz sveta arhitekture, Alvar Aalto (Jenger 1998: 148)

Človek iz ulice se bo inkorporiral v novo moč in postal človek v avtu« (Berman 1988: 167). Moderna ulica naj bi postala le *stroj za promet* in »kavarne in prostori rekreacije nič več ne bodo fungus, k razjeda tlake Pariza« (Le Corbusier v Berman 1988: 167).

Slika 4.4.1: Le Corbusierjev stanovanjski blok Unité d'habitation v Firminy v Franciji, postavljen leta 1960.



Vir: Wikimedia Commons 2008c.

Le Corbusier je trdil, da sta „urbanistika in arhitektura tisti, ki puščata ambient in pokrajino v mestu in dajeta mestu značaj nekega čisto določenega figurativnega in duhovnega elementa“ (Le Corbusier v Cresti 1970: 26). Novo mesto oz. zelena tovarna (kot kontrast črni tovarni industrijske dobe) naj bi človekovo življenje uskladila z »naravnimi razmerami« in mu s tem podala »dostajanstvo in življensko radost«. Višje dobro, na katerega se sklicuje, sta racionalna in funkcionalna organizacija, s tem pa vzpostavitev nekakšnega ekvilibrija. V luči revolucionarne zgodovine pariških ulic lahko implicitno politična misel tega ekvilibrija vidimo kot nemalo sporno. Zdi se, da Le Corbusier idejo Človeka najprej odtegne množici, nato političnosti ter v končni

fazi individualnosti. Dialeksična medigra, ki jo zariše Benjamin kot konstitutivno za razvoj mesta in njegovega prebivalca, v njegovih predpostavkah umanjka. Kontradiktorno je seveda to, da odsotnost pluralnosti in kaotičnosti izmakne sama tla modernosti kot kulturne senzibilnosti. Le Corbusierjevo stremenje je pravzaprav izrazito faustovsko. Cilj »svobodnih ljudi na svobodnih tleh« preko ukrotitve moči narave je Faust uresničeval z zaslombo avtoritarnih političnih sil, saj naj bi emancipacija izšla iz novega stanja. Ista predpostavka je očitno vodila tudi Le Corbusierja, ki je koketiral tako z Mussolinijem kot pozneje s Vichyskim režimom v Franciji in obenem trdno veroval v demokracijo. O tem razpravlja Charles Jencks, ki modernistično arhitekturo vidi v tem dvojnem kontekstu avtoritarnosti in svobode. Po njegovem je sama arhitektura določila svobodo gibanja in sicer v skladu s »popolno instrumentalizacijo življenja, ki bi jo teoretiki modernega življenja, od Jeremya Benthamu do Maxa Webra dobro razumeli – nadzorom« (Jencks 1992: 12).

Slika 4.4.2: Le Corbusierjeva kapela Notre-Dame-du-Haut v Ronchelu.



Vir: Wikimedia Commons 2008d.

»Le Corbusierjev svet je kot koncentracijsko taborišče. Ali v najboljšem primeru geto«, trdi eden njegovih kritikov (v Jenger 1998: 146). S to absurdno trditvijo se ne moremo strinjati, obenem pa je vendarle ne moremo pustiti v nemar. Arhitektura Le Corbusierja je seveda sama na sebi nema in njena poetika ne nosi omenjenih političnih implikacij. Obenem pa tako njena forma kot filozofija za njo zrcalita kontradiktornost, ki je po mnenju mnogih inherentna projektu modernosti. Rojeva se v kontingenci, zaradi katere teži h kristalizaciji ideje in k doseganju v racionalnosti in instrumentalizaciji utemeljene harmonije in ekvilibrija, česar pa nikoli ne sme doseči, saj si s tem spodmakne tla pod nogami.

4.5 ANTIMODERNISTIČNI REFLEKS JANE JACOBSONE

Pristop, ki smo ga v tekočem poglavju orisali na nekaj tipskih primerih, je do konca petdesetih postal legitimna urbanistična paradigma. Tedaj sta Le Corbusierjeva učenca²¹ celo zasnovala in doživela *ex nihilo* zgrajeno brazilsko prestolnico Brasilia. Fokus te urbanistične paradigme je predvsem fluktuacija znotraj mest. Predvideni smoter gibanja skozi mesto je obisk vnaprej predvidenih ciljev – parkov in plaž, obmestnih nakupovalnih centrov, tovarn ali pisarn. Pretočna vloga mest dobi jasen primat nasproti bivalni funkciji²² in mestna krajina je tu razumljena kot »instrumentalna urbana prostorskost« (Hočevar 2000: 133). Vrednoto gibanja ob boku zgodovine je ob pospeških tehnološkega razvoja najbolje predstavljal avtomobil, ki se kot del strojnega organizma giblje po cestnem ožilju.

Refleks na hegemonске pretenzije te ideologije je z enim »najzgodnejših, najbolj artikuliranih in vplivnih anti-modernističnih del« (Harvey 1990: 71) ponudila Jane Jacobs z delom *Death and Life of Great American Cities* (1961). Problem urbane pustinje je po njenem koreninil v dveh tendencah. Na eni strani je bila to »abstraktna logika modernističnih arhitektov in urbanistov, ki so verjeli, da lahko zgradijo utopijo v čudoviti izolaciji od preostanka človeštva, in na drugi umik v suburbana Vrtna mesta«

²¹ Lucio Costa in Oscar Niemayer.

²² Uravnovešene napetosti med »kontejnersko« in »pretočno« vlogo mest, se pravi med naseljenostjo in mobilnostjo, je Lewis Mumford označil kot bistvena, imanentna, neproblematična in trajnodinamična načela kontinuitete modernih mest (Hočevar 2000: 133).

(Parker 2004: 77). Tema logikama je kot komplementarne izpostavila še pojave avtomobilizacije, monolitne in monumentalne arhitekture, nasilne posege v urbano tkivo ter princip *evklidskega coniranja*, po katerem se je ostro ločevalo različne prostorske namembnosti.

Mestna oblika, ki jo je preferirala Jacobsova, so relativno gosto naseljene soseske z nizkimi bloki, mešano namembnostjo in kohabitacijo stare in nove arhitekture. Ta idealtipska struktura izhaja iz newyorške soseske Soho, v kateri je dolga leta živela sama. Utemeljuje jo z lastno izkušnjo in knjigo začne s popisom štiriindvajset ur življenja ulice Hudson Street. Navkljub toku neznancev, med katerimi občasno najde znan obraz, njeno podajanje dogajanje preveva občutek domačnosti. »Prefinjeni ulični balet« (Jacobs v Berman 1988: 317) v njenem prikazu je skorajda pastoralna slika, ki po njenem izraža bistvo mestnega življenja. Slednje naj bi bilo v zatonu zaradi uničevanja bistvenih komponent mestne skupnosti – gostote in pestrosti (Parker 2004: 79).

„Pod navideznim neredom starega mesta je čudovit red za vzdrževanje varnosti ulic in svobode mesta. Gre za kompleksen red, katerega esenca je intrikatnost uporabe ulic, ki s seboj potegne neprestano sukcesijo pogledov. Ta red je sestavljen iz gibanja in sprememb, in četudi je življenje, ne umetnost, ga lahko kličemo umetniški izraz mesta, in ga poistovetimo s plesom“ (Jacobs v Berman 1988: 317).

Urbana kontingenca po njenem že vsebuje mehanizem za lastno urejanje, ki je v nenehnem gibanju in ga sestavlja sistem spontanih medčloveških interakcij. Urbanemu neredu je torej inherenten tudi sistem urejanja preko spontano nastalih mestnih skupnosti. Podton tega urbanega *gemeinschafta* je lahko, tako Berman (1988: 324), nekoliko dvoumen.

Rasna, etnična, spolna in kulturna pestrost soseske je v njeni viziji prekrita s sentimentom, ki je nekoliko nostalgichen in v bistvu antimodernističen. Domačnost in družinska orientiranost njene idealne soseske skorajda spominja na tip, ki ga je predstavil Tönnies. Tu je sebstvo varno pred »nesveto trojico negotovosti, nesigurnosti in nevarnosti« (Bauman 2002: 229), ki so po Baumanovem mnenju (ne

sicer povsem direktna in nedvoumna) izpeljava pluralne in diverzificirane urbanosti. Bolj kot osvobajajoči mestni zrak (Debord) Jacobsina neprenehna sukcesija pogledov kot princip urbane kohezivnosti implicira panoptičnost.

Omenjeno medvrstičje lahko razlagamo tudi drugače. Pestra in gosto naseljena soseka relativnih znancev in popolnih neznancev je namreč prav tisti milje, v katerem se najlaže vzpostavlja cela družina sofisticiranih spretnosti, katere Sennet imenuje »olika« (v Bauman 2002: 122). To je »dejavnost, ki varuje ljudi drugega pred drugim, a jim vendarle omogoča, da uživajo v medsebojnem druženju. Bistvo olike je, da se skriješ za masko. Maske omogočajo čisto družabnost, ki se je otresla okoliščin moči, slabosti in osebnih občutkov tistih, ki si jih nadanejo. Cilj olike je, da drugih ne obremenjuješ s seboj« (Ibid.). Ideja mestne skupnosti, ki jo po tej logiki ponuja Jacobsova, je potemtakem pravzaprav alternativa umevanju narave *gesellschafta* po predvidevanjih Simmela, Dürkheima ali Tönniesa. Instrumentalno logiko družbenega prostora zamenjuje inercija *priučene olike*.

Jacobsine ideje so se izkazale kot plodna tla za alternativno smer razumevanja in urejanja mestnega prostora, ki je na skoraj vseh frontah nasprotno modernističnemu planiranju. Skupna je le perspektiva urbanistične implementacije, ki mora biti izvedena od *zgoraj navzdol*. To je morda tudi najočitnejša pomanjkljivost njene zasnove urbanosti kot konglomerata skupnosti. Potrebne senzibilnosti avtonomnih investitorjev njena moralna pozicija ni mogla doseči, pri čemer je zanimivo praktično izpeljavo njenih idej prikazala Sharon Zukin (v Harvey 1990: 82). »Produkcija skupnosti (resničnih, imaginarnih ali preprosto vnaprej sestavljenih za prodajo), rehabilitacija urbane krajine in oživiljanje zgodovine (ponovno realne, imaginarne ali le vnaprej pripravljene za prodajo)« so namreč skupne predvsem fenomenu gentifikacije, s tem pa pomenijo povratek v homogenizacijo okolij. Ko se namreč v določenem mestnem sektorju ustvari oz. prodaja soseko, ta postane revnim finančno nedosegljiva, urbani milje pa izgubi ravno tisto pestrost, katero promovira Jacobsova.

Nekaj let po izidu njene knjige je s povsem drugačnimi ambicijami in teoretskim ter moralnim ozadjem svojo kritiko modernističnega planiranja podal tudi Guy Debord. Vendarle v določenih potezah njegove kritike »družbe spektakla« zelo jasno vidimo

odmeve in komplemente njenim idejam. Tako trdi, da naj bi urbanizem velikih stanovanjskih naselij ustvarjal »pseudoskupnosti«, ki pa so pravzaprav le množica »skupaj izoliranih« (Debord 1999: 115) posameznikov. S tovrstnim simuliranjem skupnosti se naj bi po njegovem izgubljali »neposredni družbeni odnosi zgodovinskega mesta in vprašanja, ki jih ob tem zastavljajo« (Ibid. 118) in s tem nivelizacija vsakršnih družbenih antagonizmov.

Jacobsova ter Debord zelo jasno artikulirata odpor do racionalizirane in instrumentalne urbanosti. Navkljub različnosti njunih vizij glede mest ju lahko postavimo kot model razmišljanja, v katerem se je začela lomiti logika, ki je pretežno stala za dotedanjo dinamiko mest.

V minulem poglavju smo potrdili drugi del prvi hipoteze glede vloge modernosti v razvoju mest. Logika, ki je stala za mestno dinamiko je namreč operirala s predpostavko potrebnosti instrumentalizacije, racionalizacije, modernizacije in birokratizacije mestnega prostora. Prav v času izdaje Jacobsinih ter Debordovih del se začne takšno mišljenje sprevračati v novo urbanistično paradigmo.

5. PROSTOR OB KONCU VELIKIH PRIPOVEDI

Nedoločenost, fragmentacija, dekanonizacija, plitkost, nepredstavljaljivost, ironija, hibridizacija, karnevalizacija, participacija, konstrukcionizem ter imanenca so po mnenju Ihaba Hassana (1992) tista določila, s katerimi lahko določimo postmoderne poteze sodobne družbe. Ta je namreč nekje na sredini 20. stoletja v kulturni sferi vse bolj dominantno začela kazati zametke neke nove senzibilnosti, ki se je manifestirala v zgodnjih stvaritvah avtorjev, kot sta naprimer Roland Barthes in Jean-Luc Godard²³. Najjasneje predvsem v umetnosti, ki začne opuščati željo po urejanju in osmišljanju fragmentiranega sveta ter se začne ponujati bolj igrivo in brez univerzalističnih pretenzij.

Scott Lash označuje postmodernizem kot kulturno paradigmo, za katero je najznačilnejši proces *dediferenciacije* sfer (1993: 14). Kulturnosti postmodernizma pritrjuje tudi Hassan in jo postavlja v kontekst širšega koncepta postmodernosti. Ta zaobjema globalni nered v politiki, ekonomiji, družbi in kulturi, vanj pa lahko zajamemo vse od postmodernizma ter poststrukturalizma do mednarodnega terorizma, novih tehnologij ter etničnih, nacionalističnih in separatističnih gibanj (Hassan 2000). A razlika med postmodernostjo in postmodernizmom vendarle ni povsem jasna in konsenzualna. V nadaljevanju bomo zato uporabljali kar pojem postmodernost²⁴, nanašajoč na njegov kulturni pomen. Ta je s postindustrijsko družbo, novimi komunikacijsko-informacijskimi tehnologijami in *globalnim prostorsko-časovnim krčenjem*²⁵ (Harvey 1990) v razmerju *komplementarnosti* (Lash 1993: 13).

Postmodernost kot spremenjena oz. nova »struktura občutenja« (Harvey 1990: 39) je v šestdesetih postala samostojen koncept, ki je obstajal tudi onkraj preprostega zavračanja predpostavk modernosti (Jencks 1992: 17). Vzporedno s tem je ta

²³ Scott Lash ju izjemoma razlaga kot tipična modernistična avtorja, saj v svojih delih še vedno problematizirata in dekonstruirata videze realnosti in ne realnosti same. Takšen pristop so šele pozneje ubrali npr. poststrukturalistični avtorji ter nekateri filmski ustvarjalci, kot je David Lynch

²⁴ Pojem postmodernizem bomo uporabili le, ko bomo govorili o specifičnih umetniških ali intelektualnih gibanjih.

²⁵ Kot je razvidno, bomo sledili predvsem Lashovi zastavitvi odnosa med sfero produkcije in pustili Harveyevo ob strani.

koncept hitro postal intelektualni *chic word* in zavoljo tega tudi nekoliko anatemiziran z drugega pola intelektualne sfere. Debate, ki so tekle o postmodernosti, je Charles Jencks mojstrsko parodiral s tez o koncu modernosti (in s tem vzponom postmodernosti) na dan 15. julija, 1972, nekaj minut čez polčetr popoldne. Na ta dan naj bi bil porušen skorajda stereotipno modernistični blokovski kompleks Pruitt-Igoe, katerega rušenje je spektakularno prenašala in zabeležila televizija. Močna vizualna in simbolna podoba je dobila svojo teoretično kanonizacijo in bila zaradi tega, kot zadovoljno ugotavlja Jencks, široko in resno sprejeta (1991: 17). Kar dela ta datum zanimiv seveda ni spektakularnost in močna emotivna konotacija, marveč dejstvo, da si je datum in uro Jencks preprosto izmislil. Sprejetje laži (katero je priznal sam avtor) v konsenzualno realnost zaradi njene estetske vrednosti je izvrstna metafora tako za vsebino kot nenavsezadnje tudi za sam koncept postmodernosti

5.1 POSTMODERNO STANJE PO LYOTARDU

»Modernost nas je dve stoletji učila, da si želimo vse več političnih svoboščin, več znanosti, umetnosti in tehnike. Naučila nas je, kako legitimizirati to željo, kajti ta napredek, tako je zatrjevala, mora človeštvo osvoboditi despotizma, nevednosti, barbarstva in uboštv... Danes se ta napredek odvija pod bolj sramežljivim imenom razvoja« (J. F. Lyotard 2004: 110).

„Za tole gre: napredek ne označuje katerekoli lastnosti zgodovine, pač pa samozavest sedanjosti“ (Z. Bauman 2002: 167).

Koncept postmodernosti bomo uokvirili z mislijo filozofa J. F. Lyotarda, ki je v svojem *poročilu o vednosti* »prvi popisal intelektualno krizo, ki jo je povzročila filozofija, kot postmoderno« (Benko 1997: 19). Po našem mnenju lahko kulturno paradigmo postmodernosti do neke mere razumemo kot simptom postmodernega stanja, ki ga predstavi Lyotard. To seveda ne pomeni, da povsem soglašamo in prevzemamo moralne implikacije, ki jih po njegovem pomeni kriza legitimacijske moči filozofije.

Lyotard izhaja iz predpostavke, da so vsa vednost in vsi družbeni odnosi utemeljeni v *jezikovnih igrah*, ki so v osnovi organizacija različnih režimov stavkov in diskurzivnih

zvrsti. Hierarhične strukture, v katerih obstajajo mišljenjske, simbolične, družbene in politične prakse, so zmes zelo heterogenih delov, vse pa temeljijo v izvorni dedukciji deskriptiva (*to zmoremo*) v preskriptiv (*to moramo*). Ta preskripcija nujno terja, da jo legitimira nek normativ oz. neka *metanarcija* in s tem zakrije manko logične poti iz *moremo* v *moramo* (Lyotard 2004).

Kot razlaga Lyotard, so za modernost značilne specifične *metanaracije* oz. velike zgodbe, ki »dajejo modernosti njen značilni modus: projekt« (Ibid. 30). Legitimiranje družbenih in političnih institucij in praks se v metanaracijah izvaja s sklicevanjem na neko prihodnje stanje. O zgodovini se v njih govori kot izrazu projekta linearne evolucije, ki stremi k emancipaciji uma in svobode ter obogatitvi človeštva. Metoda zgodovinskega napredka je razširjanje dometa in moči znanosti ter tehnologij, ki naj bi bile univerzalna pot do to teh ciljev.

Ta projekt je v postmoderni izgubil svojo legitimnost in s tem pogoje obstoja. Metanaracije so se izkazale za neverodostojne, kapitalistična tehnoznanost ni vodila niti k bogatenju človeštva, niti k prerazporejanju sredstev ali v večjo svobodo. Pluralnost velikih naracij, ki so si prisvajale logiko univerzalne zgodovine, je vsem vzela verodostojnost. Projekt modernosti je ostal nedovršen, ker se je ukinil v lastnih kontradikcijah. Če sprejmemo, da je *univerzalni napredek* vodil k povratku k mitu arijske rase in nacizma, potem Auschwitz lahko razumemo kot »paradigmatično ime za nedovršenost modernosti« (Ibid.).

Konec velikih pripovedi in s tem povezano zanikanje legitimnosti znanosti ima problematične posledice za postmoderno mišljenje, ki se zdi obsojeno na skrajni relativizem. Tega dopolnjuje še hegemonija ekonomskega diskurza, ki deluje po sistemu daj-dam. Lyotard ta vrednostni vakuum nekoliko nerodno razrešuje z omejitvijo zavračanja le na totalizirajoče metanaracije, in se zavzema za pluralnost in heterogenost jezikovnih iger oz. za *male pripovedi*, kot jim pravi. Te pomenijo stalen in nedokončen boj različnih »interpretativnih skupnosti« (Fish v Harvey 1990: 47) in s tem precejšnjo labilnost vednosti. »Postmoderna vednost promovira občutljivost za razlike in spodbuja sposobnost prepletanja različnih razlag« (Bulc 2004: 51), takšna pluralnost možnih pozicij in identitet pa vodi v vrednostni vakuum in s tem v vse bolj prisotno »krizo smisla« (Berger in Luckmann 1999) posameznikov.

Metaforo za ambivalentnost postmoderne vednosti ponudi kar Lyotard sam. »Naš jezik lahko vidimo kot staroveško mesto: labirint malih ulic in trgov, starih in novih hiš ter takih, na katerih so nakopičena različna razdobja: in vse to obkroženo z množino novih hiš in uniformnih stavb« (Lyotard v Harvey 1990: 46). Postmoderno iskanje vednosti je torej obsojeno na izgubljanje v labirintu, pri čemer je po Lashu (1993: 42) labirint tudi metafora simbolizma srednjeveškega mističnega krščanstva. Za najpogosteje navajanega kritika Lyotarda, Jürgena Habermasa, je postmoderni labirint ravno to, zatekanje nazaj v antimoderno in predmoderno²⁶ strukturo vednosti. S tem se zanika in opušča razsvetljenski projekt, ki pomeni življenje, osvobojeno oblik podrejanja (Habermas 1992). Njegov predlog stabilizacije postmoderne vednosti je sicer izpeljava predpostavke o jezikovnih igrah, po kateri pa se do stabilizacije v delih teh iger in legitimnosti pozicioniranja lahko priklopi preko momenta *konsenza* (Lash 1993).

Habermasova kritika²⁷ služi predvsem artikulaciji nevarnosti postmodernega zanikanja legitimnosti. Postmoderna misel se namreč pogosteje kaže predvsem kot opozicionalna, skeptična in do neke mere celo elitistična. »Postmodernisti so«, tako opozarja Butler (2002: 116), »odlični kritični dekonstruktorji in zanič konstruktorji«. V svoji knjigi ta sicer ne podaja konstruktivnih odgovorov na dileme postmoderne vednosti, saj te dileme kratko malo zanika in jih preprosto pripisuje, če nekoliko karikiramo, zdolgočaseni pariški intelektualni srenji.

Manj nonšalantno prevede in priredi Lyotardovo misel Mlinar, ko govori o prostorskem načrtovanju ob koncu velikih zgodb. Ob prepoznavanju tega konca namreč adaptira morda nekoliko ozko poudarjanje »mikro-zgodb, ki se osredotočajo na specifične lokalne kontekste in na raznovrstnost človeških izkušenj« (Mlinar 2007: 347). Postmodernost kot proces dediferenciacije namreč pomeni tudi raztapljanje razmerja med pari mikro/makro, lokalno/globalno in veliko/malo. Ko govorimo o prostorskem načrtovanju, je torej vsaka mikro-zgodba obsojena na globalni, veliki kontekst. Poleg tega mora takšno načrtovanje zaradi svoje instrumentalne narave

²⁶ Prav ta očitek je služil Habermasu za označitev pozicije postmodernistov (Derridaja, Foucaulta in nenavsezadnje Lyotarda) kot neokonzervativne. Po krožni poti preko teh postmodernistov se je, zanimivo, ta oznaka vrnila k Habermasu in sedaj pogosteje služi za označevanje njegove pozicije (Huyssen 1992: 57).

²⁷ Ta ima po Harveyu sicer (1990: 52) precej več kritikov kot zagovornikov.

nujno vzeti v zakup določene preskriptivne stavke, in modifikacije izvajati šele eno raven nižje. Od tu naprej se prostorsko načrtovanje prelevi v konkretizacijo mikro bojev in inherentne nestabilnosti. Načelo urbanizma ne bi smelo biti urejanje oz. iskanje konsenza v kaotičnosti fragmentiranega sveta marveč integracija »raznorodnih in neintegriranih elementov, ki lebdiyo sami zase in v neskladju z drugimi« (Ibid. 350). Kot postmoderno orientirane posege v prostor predlaga »iskanje različnih *kombinacij* organiziranega in spontanega *reda* in *nereda* v prostoru in času« (Ibid. 351) in tako uokvirja vlogo Lyotardovega prikaza postmodernih možnosti vednosti. Aplikacija postmoderne misli je torej selektivna uporaba te vednosti in prepoznavanje njenih konkretizacij, ki jih lahko *legitimno* kombiniramo z drugačnimi pozicijami in razlagami.

5.2 POSTMODERNA KONCEPTUALIZACIJA PROSTORA

»Velika obsesija devetnajstega stoletja je bila, kot vemo, zgodovina; s svojimi tematikami napredka in suspenza, kriz, ciklov, tematiziranj večnega akumuliranja preteklega...Tekoča doba bo morda predvsem doba prostora. Smo v dobi simultnosti; smo v dobi jukstapozicije, dobi bližnjega in daljnega, soprisotnega in razpršenega« (Foucault M. 1984).

V družbenih znanostih in humanistiki je, kot poudarja Soja (1996, 2003), prišlo do nove prostorske senzibilnosti oz. *prostorskega obrata*. Prostor po eni strani pridobiva na pojasnjevalni vrednosti, po drugi pa se ta obrat kaže tudi v rekonceptualizaciji mišljenja prostora samega. Teoretska zaslomba novega in drugačnega razumevanja leži, tako Soja, predvsem v delu Michela Foucaulta ter Henrija Lefebvra. Oba sta (vsak po svoje in na drugih temeljih) podala artikulacijo prostora, ki bi jo lahko označili kot postmoderno. Zavračata namreč modernistično prakso diferenciranja sfer, katere prostorska izpeljava korenini še v kartezijski ločitvi korporalnega in duševnega oz. razumevanju nepropustnosti meja na osi subjekt/objekt.

Foucault se je v problematiko prostora eksplicitno podal v tekstu *On other spaces* (Des Espace Autres 1967/1984), v katerem poudari omejenost obstoječih prostorskih

perspektiv. Prelom s katoliškim misticističnim razumevanjem prostora je pomenil redukcijo in racionalizacijo koncepta prostora na nekaj, kar je napolnjivo in kjer lahko nekaj biva oz. se giblje skozi. Foucault (1984) je prepričan, da je sodobna družba v svojih kompleksnostih povsem prerasla tovrstno razmišljanje, saj »ne živimo v praznini, ki jo lahko obarvajo različni odtenki barv« marveč na vozlišču ireducibilnih in nesorodnih prostorskih razmerij. Kot primer poda dva tipa prostorov, ki imajo »zanimivo lastnost, da so v razmerju z vsemi drugimi, in to preko sumničenja, nevtralizacije ali izuma kompleta razmerij, katere te lokacije pozicionirajo, zrcalijo ali reflektirajo« (Ibid.).

Ena oblika teh krajev so po njegovem *utopije*, direktne analogije realnemu družbenemu prostoru, a vendar neresnične. Njihova funkcija je po Hetheringtonu (1997: 191) diferenciacija oz. poimenovanje, ki se izvaja z že v imenu prisotno dvojnostjo dobrega kraja (eu-topia) in neobstoječega kraja (ou-topia). Neobstoječa in nedoločena realnost dobi obliko s preslikavo sistema vrednot in predstav v prostorsko obliko in tako služi kot določitev prostorske oblike neke neizrekljive ideje.

Druga, zanimivejša oblika so *heterotopije*, ki so z obstoječo družbeno-prostorsko konfiguracijo v povsem drugačnem razmerju. Primerja jih z ladjo, ki je »lebdeči kos prostora, kraj brez kraja, ki je zaprt sam vase in vendar obenem sežet z neskončnostjo morja« (Foucault 1984) in se giblje med pristanišči, bordeli ter kolonijami. Njena lokacija je namreč liminalna, je nekako brez konteksta oz. obenem zunaj in znotraj²⁸ in je »znak družbene negotovosti« (Hetherington 1997: 186). Pri heterotopijah gre za simultan in dediferenciran obstoj različnih svetov, so nemogoči prostor brez definicije utopičnega zaledja. Foucault označi bordele in grobišča za heterotopična prostora, kjer obenem obstaja vrsta tabujev, anatem in vseskozi prisotnih družbenih podtonov.

Heterotopije v sebi poleg Lefebvrovega empiričnega in diskurzivnega prostora, združujejo tudi »notranjščino«, kot jo predstavi Bachelard (2001: 35). To je »prostor naše primarne percepcije, prostor naših sanj in naših strasti... lahkoten, eteričen, transparenten prostor, ali pa morda temačen, grob in otovorjen prostor; prostor iz

²⁸ Hkratnost in neločljivost teh dveh pozicioniranj se pogosto pojavlja v različnih kontekstih postmodernega razumevanja.

višav, iz vrhov, ali prostor iz blata spodaj« (Foucault 1984) Prostori *odzvanjajo* v posamezniku, ki v spominu inkarnira te prostore in konstruira svoje kraje. Ti kraji obstajajo kot spomin prostora in časa, nefiksni in nestalni (Bachelard 2001: 8).

Heterotopičen prostor torej ni prazen marveč je povsem zapolnjen z družbenimi pomeni ter subjektivnimi zastavki. Je heterogen, imaginaren in vendar resničen prostor. Distinktivne lastnosti heterotopij so lahko: vezanost na neko obliko deviacije; soobstoj več prostorov na enem samem kraju; prekinitev s tradicionalnim časom in vzpostavitev lastnega režima časovnosti; nek specifičen sistem vstopanja in izstopanja. Heterotopije lahko v razmerju s standardnim prostorom utelešajo naslednji funkciji – kompenzacijsko ali iluzorično.

Tovrstno razumevanje prostora, ki je lahko delno imaginaren in delno realen, iz dela Henrija Lefebvra izpeljuje Soja. S konceptom *thirdspace-a* oz. tretjega prostora artikulira način razumevanja prostora kot inherentno heterotopičnega, kot vozlišče nešteti funkcij in percepcij. V ta kontekst umešča heterotopije kot »mikrogeografijo tretjega prostora« (Soja 1996: 157), kot njihov ključen podton (ki si ga delijo s tretjim prostorom) pa vidi namigovanje na nekaj *drugega*²⁹, nekaj onkraj obstoječega in uveljavljenega diskurza o prostoru.

Tretjega prostora smo se že dotaknili, ko smo govorili o Lefebvrovi prostorski trialektiki, se pravi o prostorski praksi, reprezentacijah prostora in prostorih reprezentacije. Prav slednji so namreč tisto, kar Soja označuje kot tretji prostor oz. kot ga imenuje Lefebvre, *doživljani prostor (lived space)* (Ibid. 65). Ta je obenem subjektiven in objektiven, z nejasnimi mejami med imaginarnim in resničnim, in je tako onkraj empiričnih opazovanj (prostorske prakse) kot diskurzivnih zamejitev (reprezentacij prostora). Prostori reprezentacije inkarnirajo »kompleksne simbolizme, včasih kodirane, včasih spet ne« (Lefebvre v Soja 1996: 67) in so pogostoma vezani na prikrito, podzemno plat družbenega življenja. Na nek način so sublimni, saj znotraj dominantnega diskurza puščajo nekaj nedorečenega in nerazumljivega. Marksist Lefebvre jih zato ponuja predvsem kot prostor odpora in kot poskusa onkraj-nega doživljanja družbenega. Tak prostor je nujno v neravnovesju, je dinamičen mejni kraj,

²⁹ »Il y a toujours l'Autre« (Lefebvre v Soja 1996: 7) – vedno obstaja še nekaj drugega.

namenjen kritični izmenjavi in radikalnim dogajanjem.

Razumevanje tega prostora je najjasnejše, tako Soja (Ibid. 3), iz »radikalne postmoderne perspektive«. »Tretjeprostrorske epistemologije« (Ibid. 81) najprej terjajo dekonstrukcije modernističnih epistemologij in totalizirajočih diskurzov. Postmoderna perspektiva je »rekombinatorna in radikalno odprta perspektiva« (Ibid. 5), znotraj katere se lahko umešča in razkriva vozlišča kontradiktornih in subtilnih relacij postmodernega subjekta. Dopuščajo nedvoumno politično pozicijo, kot primer njene aplikacije pa Soja ponuja različne poti prostorske analize. Ena od njih je radikalno subjektivno branje in s tem preseganje binarnih in diferencirajočih struktur, v katere so ujeta vprašanja spola, rase, razreda. S tem se opušča relacijo center-periferija in vzpostavlja nevtralniji prostorski diskurz. Spet druga pot je branje različnih plasti prostora, ki jih nanaša metoda simbolnega managementa in s katerim se prekriva konfliktno naravo družbene realnosti in njene prostorske problematike.

Takšno postmoderno umevanje prostora je način, s katerim bomo osvetljevali nove načine dojetanja in doživljanja mestnega življenja, obenem pa tudi laže zaznali postmoderne poteze v spreminjanju sodobnih mest.

6. POSTMODERNA MESTNA KRAJINA

»Katalog oblik je brezkončen: dokler ne bo vsaka oblika našla svojega mesta, bodo nova mesta rasla brez prestanka. Kjer oblike izčrpajo svoje različice in se razkrojijo, se začne konec mest. Zadnje strani atlanta preplavljajo mreže brez začetka in konca, mesta, ki imajo obliko Kyota-Osake, mesta brez oblike« (I. Calvino 1990: 77).

Predstavljena teoretizacija konca velikih zgodb in postmoderna subjektivizacija koncepta prostora se v mestni krajini odražata izmuzljivo in difuzno. Linearna in kronološka naracija modernosti, kot smo jo s Faustom izpeljali v prejšnjih poglavjih, se nam tu izmika. Meje med postmodernostjo kot dinamiko mest, postmodernostjo kot načinom branja mest, globalizacijo ter informacijskimi tehnologijami, so izrazito dediferencirane. Če govorimo o postmodernosti kot kulturni paradigmi, in sledimo trditvi Scotta in Urrya o pokulturjeni družbenosti (Hočevvar 2000: 51), je simptom postmodernosti prav ta dediferenciacija. Nedvoumno umestitev mest v to zmedo dodatno problematizira njihova dvojna narava – še vedno nosijo zelo instrumentalno in nevtralno funkcijo, obenem pa so tudi (čedalje bolj) kulturni produkt. Specifičen *režim označevanja*, ki je po Lashu (1993: 14) značilen za postmodernost, si bomo najprej ogledali v najmanj dvoumnemu izrazu – postmoderna arhitekturi. Nova senzibilnost se je v obliki umetnostnega gibanja postmodernizma med prvimi začela kazati prav v arhitekturi in s tem v novi podobi mest. Hkrati je tovrstna arhitektura nadaljnji odmev modernosti; sprva je obstajala predvsem kot refleks na konkretizacijo njenih vprašljivih družbenih predpostavk.

V pisanju o paru postmodernih prostorov in krajev bomo bolj kot Lashovem kulturnem postmodernizmu blizu Hassanovi postmodernosti kot širšem, globalnem neredu. Z vpogledom na mestno krajino skozi baudrillardovsko prizmo bomo tvegali, da postmodernost kot vzročni faktor zamenjamo z načinom interpretiranja. Vendarle bomo tudi v teh dveh poglavjih prikazali določene poteze mest kot odraz sprememb, ki slonijo na poprej opisanih predpostavkah Lyotarda ter Soje.

6.1 POSTMODERNA ARHITEKTURA

Po mnenju Paola Portoghesija (1992), ene vidnejših figur arhitekturnega postmodernizma, je postmoderno kulturo (in s tem arhitekturo) predhajalo postmoderno stanje, ki je v srži produkt postindustrijske družbe. Spremembe, ki jih je ta prinesla, so terjale svojevrstno nelagodje. Zaradi svoje direktne vpletenosti v vsakdanje in praktično življenje je kot ena prvih disciplin na te razmere reagirala arhitektura.

Sodba moderni arhitekturi je prišla neposredno iz urbanega vsakdana, v katerem je ta izvrševala »uničenje tkiva tradicionalnega mesta in prejšnje kulture soseščine« (Jameson 2001: 8) in ga spreminjala v brezosebno asfaltno džunglo. »Preroški elitizem in avtoritativizem« (Ibid.) in buldožerska logika sta uresničevala modernistično umevanje prostora kot racionalno in instrumentalno napolnjive praznine. Prve razpoke v »zrcalu modernosti, ki ne zdrži več teže svojih lastnih kontradikcij« (Parker 2004: 138) je v svoji pionirski kritiki arhitekturnega modernizma podala Jacobsova in s tem, tako Jencks (1992: 24), odprla pot tako teoretski kot praktični denunciaciji dotlej dominantnega arhitekturnega jezika.

Eno zgodnejših artikulacij »postracionalističnega preloma« (Jameson v Parker 2004: 152) v arhitekturi je podal Robert Venturi z delom *Complexity and Contradiction in Architecture* (1966). V njem napada »najmočnejšo in obenem najšibkejšo plat moderne arhitekture« (Klotz 1992: 246), njen oblikovni in redukcionizem in simplifikacijo. Njegov sarkastičen odgovor na frazo zastavonoše arhitekturnega modernizma, Miesa van der Roheja, »less is more« se je glasil »less is a bore«. Namesto »puritansko moralnega jezika ortodoksne moderne arhitekture« (Venturi v Klotz 1992: 247) ponuja sodobni družbi adekvatnejši odgovor v hibridizaciji, kompromisih, distorziji, oddprtosti, inkluzivnosti in celo odvečnosti. »Sem za umazano vitalnost« pravi Venturi; arhitektura ima po njegovem dolžnost do resničnosti celote in s tem do »težavne enosti« (Ibid.).

Hibridizacija, ki jo oznanja Venturi, je za Lasha odraz dediferenciacije v postmodernej kulturi – arhitektura se začne naslanjati na plitke historične reference, populistični in igrivi stil pa se postavita ob bok avratičnemu (Lash 1993. 46). To tendenco je Venturi

leta 1972 ekspliciral že z naslovom svojega dela *Learning from Las Vegas*. Kot pravi, bi se morali arhitekti več naučiti iz popularnih urbanih krajin, kot je Las Vegas, in tako uvideti, da gradijo za ljudi in ne Človeka (Harvey 1990: 40). Venturi tako poudarja naključnost namesto načrtovanosti, simbolno ornamentacijo in celo kičasto dekoracijo, s katero bi se uporabniki arhitekture lažje identificirali. Zavračanje visoke kulture v prid popularne estetike v članku *Mickey Mouse teaches the architects* popelje celo do nekoliko absurdne trditve, da je »Disney World bliže temu, kar želijo ljudje, kakor karkoli, kar so jim dotlej ponudili arhitekti« (Ibid. 60).

Za postmoderno arhitekturo je po Jencksu simptomatična predvsem dvojnost arhitektovega pogleda – arhitekt se hkrati ozira na tradicionalne in ukoreninjene kode in partikularne pomene soseske, hkrati pa vendar upošteva tendence in izzive arhitekturne mode in profesionalizma (Huysen 1992: 46). Tudi sama arhitektura je po njegovem dvojno kodirana, obenem namenjena širši javnosti in hkrati ožji arhitekturni manjšini – njena hibridnost je že v samem dvojnem nagovarjanju, v eksplicitnih metaforah in sporočilih za prvo skupino, ter v subtilnih in implicitnih nanašanjih na drugo (Jencks v Porthogesi 1992: 210).

Postmodernost sodobne arhitekture torej vidimo tudi v pristopu do same sebe; je nekaj konkretnega, je praktično življsko okolje, obenem pa je tudi diskurz. Parker (2004: 151) ta diskurz razlaga s pomočjo Foucaultove razdelitve načinov reprezentacije, po kateri je postmoderna arhitektura ironična. Ironijo oz. podvajanje Foucault interpretira kot diskurz, ki se obrača sam vase oz. obrača samega sebe *od noter navzven*. Sledeč Foucaultu jezik arhitekture odseva samega sebe nazaj vase, pri čemer pa spotoma prerazdeljuje oz. se poigrava z uveljavljenimi pomeni, ki so utelešeni v tem diskurzu. Pastiš, historicizem, parodija ali nostalgija so načini podvajanja arhitekturnega materiala, ki ob populističnem ovinku obrne samega sebe navzven in potvori ter rekonfigurira vse tisto, kar je nekoč ali danes bil oz. želel biti.

Takšno arhitekturo lahko razumemo kot nadaljevanje in prelom z modernizmom. Pomeni tako reakcijo na modernistično razmišljanje kot tudi njegovo adaptacijo, vase namreč sprejme zgodovino in ob bok modernističnim avantgardam postavi popularno kulturo. Modernost je bila predvsem projekt vsiljevanja reda nad kaosom (Berman 1988), kar pa se v postmoderni arhitekturi sprevača v, tako Peter Marcuse (v Parker

2004: 152), »prekrivanje s plaščem vidne (in vizualne) anarhije nek vse bolj vsiljiv in dominanten red«. S tem do neke mere pritrjuje Harveyovi relaciji med postmodernostjo in kapitalizmom oz. poudarja bližino postmoderne kulture s potrošno družbo. Takšno prekrivanje smo delno že prikazali z omembo Mlinarjevih poudarkov v sodobnem urbanizmu, kjer predlaga deprogramirano urejanje in poudarjanje nereda in s tem implicitno višanje vrednosti urbanega prostora.

Šibke, polimorfne in fleksibilne naracije diskurza postmoderne arhitekture je Jameson pripisal krovnemu (iz Lacanove razlage izpeljanemu) pojmu šizofrenije. Ta se Jamesonu zdi – v smislu opisa in ne diagnoze – kot prepričljiv estetski model sodobne postmoderne kulture (Jameson 2001: 35). »Zelo na kratko, Lacan opiše šizofrenijo kot razpad označevalne verige, se pravi med seboj povezanih sintagmatskih nizov označevalcev, ki tvorijo nekakšno izjavo ali pomen« (Ibid. 36) Konkretno to pomeni, da pride do razpada koherentnih naracij identitete oz. družbe, ki se tako znajde v okolju, kjer so sedanjosti in preteklosti razdružene s sedanjostjo. Realnost, ki je po Lyotardu (2004: 19) »le malo realna«, subjekt doživlja kot »silno opojno ali halucinantni intenzivnost« (Jameson 2001: 38).

Kot indikator tega stanja prepozna mutacijo v grajenem prostoru, ki je po njegovem postal »hiperprostor« (Ibid. 49), tj. fluiden in polimorfen prostor, v katerega si s celim telesom pogreznen, a mu vendar ne moreš določiti globine oz. njegove prostorski. Onemogoča stvaritev koherentnega mentalnega zemljevida ter posledične perceptivne in kognitivne umestitve posameznika v okolje. Celeste Olalquiaga to prostorsko šizofrenijo opiše podrobneje, kot *urbano psihastenijo*, »motnjo v relaciji med sebstvom in okoliškim prostorom«, v kateri se »prostor, ki ga definirajo koordinate posameznikovega telesa zameša z *reprezentiranim prostorom*. Nezmožen demarkacije zamejitev svojega telesa, izgubljen v neznanskem prostoru, ki ga omejuje, *psihastenični* organizem zapusti svojo lastno identiteto in se spusti v prostor onkraj« (Olalquiaga v Soja 1996: 198). Zgradba, ki uteleša ta hiperprostor je losangeleski Westin Bonaventure Hotel. Ta po mnenju Soje izraža »mnoge od performativnih pogojev sodobne postmodernosti: plitkost, fragmentiranost, redukcija zgodovine v nostalgijo in, ležeč pod vsem tem skupaj, programirana decentralizacija podrejenega subjekta« (Soja 1996: 196)

Slika 6.1.1: Westin Bonaventure Hotel.



Vir: Wikimedia Commons 2008e.

Že velika steklena odsevna površina, značilna za sodobno arhitekturo, deluje šizofreno – hotel ne sodi nikamor in nima zunanosti, saj ob pogledu nanj vidiš le na neštete steklene plošče odsevan in izkrivljen okoliš. Vhodi v stavbo so slabo označeni in nikakor niso podobni starim hotelskim vhomom, ki natančno markirajo prehod iz zunanjega v notranji svet. »Bonaventure Hotel v idealnih okoliščinah sploh ne bi smel imeti vhodov« (Jameson 2001: 50), saj se z njimi odstira njegova pretenzija po samozadostnosti. Hotel namreč simulira urbanost, dinamiko mestnega življenja utelešajo nenehno gibajoča se steklena dvigala³⁰ in vseprisotne tekoče stopnice, obenem pa so v njem prisotni tudi trgovski prostori³¹, ki tako rekoč »arkadizirajo« (Parker 2004: 153) njegovo notranjost.

Za Parkerja je stapljanje in alterniranje javnega in komodificiranega prostora postmoderne arhitekture možnost, da se z razkrivanjem »nestabilnih identitet urbane forme« (Ibid. 154) dvigne zavedanje o odprtosti in nedokončnosti mesta, obenem pa se s tem presega modernistično funkcionalno in prostorsko segregiranje. Takšno dekonstruiranje uveljavljenih idej po Parkerju (Ibid.) omogoča razumevanje arhitekture, ki ni le grajeno okolje mesta, marveč je pravzaprav temeljno določilo našega razumevanja tega, kaj mesto sploh je.

6.2 POSTMODERNI URBANI PROSTORI IN KRAJI

Skozi konceptualni par prostorov/krajev se bomo v nadaljevanju ozrli po mestni krajini z upoštevanjem vseh njenih, v dosedanji razpravi zapostavljenih družbeno-prostorskih dinamik. Predvsem so to spremembe v ekonomski in tehnološki sferi. Prevlada terciarnega nad sekundarnim sektorjem v ekonomiji, prehod iz fordističnega v postfordistični način proizvodnje, fleksibilna akumulacija kapitala in porast prisotnosti sodobne tehnologije v kulturi in politiki so tisto, kar dela po Bellu (1992) našo družbo *postindustrijsko*. Tehnologija »anihilira prostor skozi čas« (Harvey 1990: 241); o nenehnem večanju hitrosti prenosa blaga, ljudi in informacij lahko govorimo

³⁰ Ko v filmu *True Lies* prijaha v hotel sam Arnold Schwarzeneger in se skupaj s konjem popelje z enim dvigal, dobi simulirana urbanost tega hotela dodatno in morda nenamerno parodično razsežnost.

³¹ Po Jamesonu je že vse od otvoritve hotela leta 1977 jasno, da dezorientacijska narava hotelskega interierja zagotavlja, da ne bo nihče nikdar našel nobenega od teh butikov. »Celo če ste enkrat našli pravi butik, boste zelo težko imeli tako srečo tudi drugič« (Jameson 2001: 54).

kot o »prostorsko-časovnem krčenju« (Ibid. 240) in nenazadnje o globalizaciji.

Kot navaja Hočevar (2000: 51), je po Urryu in Scottu za postmoderno družbeno-prostorsko (in s tem urbano) preobrazbo tipična potrošnja in proizvodnja *nematerialnih*, predvsem kulturnih, simbolnih in vizualnih dobrin. S tem zajameta eno plat procesov urbane *polarizacije* in *vzajemnosti* (Ibid. 49) oz. »enotnost nasprotomernosti« (Ibid. 36) transakcijskih in interakcijskih načel dinamike urbane preobrazbe. To dinamiko Hočevar razlaga s konceptualnim parom *instrumentalnih prostorov* in *refleksivnih krajev*.

Vloga prostorov je instrumentalna, namenjeni so prehodnosti, zaradi česar so precej homogeni in univerzalni. So predvidljivi, standardizirani, logično dostopni, medsebojno zamenljivi ter vizualno koherentni in enostavni (Ibid. 74). Njihova nemost ni izraz modernističnega povzdigovanja instrumentalnosti, marveč prej postmoderne izpraznjenosti vsebine, plitvosti in nedoločenosti. Njihovo polarno nasprotje so kraji, ki so distinktivne, funkcijsko, simbolno in vizualno edinstvene prostorske entitete in ciljajo na heterogeno strukturiran krog porabnikov (Ibid. 75). Pretendirajo po avtentičnosti in zapomnljivosti, pogostoma uporabljajo nostalgijo ali pastiš, lahko so hibridni ali spektakularni.

Fizične koordinate teh dveh tipov prostorskih enot se ne izključujejo, saj imajo pomen glede na individualni milje in način izrabe. Dober zgled za to so primestni nakupovalni centri, ki z vedno novimi in domnevno unikatnimi oblikami in funkcijami vseskozi pretendirajo po krajevnosti in so obenem vendarle le navadni prostori za povsem instrumentalen akt nakupa. Vse te nove oblike se poleg tega hitro replicirajo po vsem svetu in tako postanejo univerzaliziran in predvidljiv način doseganja končnega cilja, tj. čim večje potrošnje uporabnikov. Arhitekt Rem Koolhaas postavlja obe tendenci urbanega prostora pod okrilje koncepta generičnega mesta. Tega uokvirja z uvodnim vprašanjem, »ali je sodobno mesto tako, kakršno je sodobno letališče – vse enako?« (Koolhaas 1999: 5). Globalno konvergenco urbane forme tako vidi v neštetih zamenljivih letališčih, globalni etnični in rasni zmešnjavi ter obenem v iskanju in prodaji avtentičnosti in identitete svetovnih mest.

»Razvejitev bolj ali manj diskretnih prometnih žil, obvozov, podzmenih predorov, gradnja novih in novih tangencial, rutinsko preminjanje stanovanj v urade, skladišč v podstrešna stanovanja, zapuščenih cerkva v nočne klube, serijski stečaji in nato ponovno odpiranje specifičnih enot v vedno dražjih nakupovalnih območjih, vztrajno spreminjanje namembnega prostora v »javni prostor«, ustvarjanje con za pešce, novih parkov, nasadov, gradnja mostičev, razstavljanje, sistematično obnavljanje zgodovinske povprečnosti – vse to je povzročilo brezobzirno uničenje avtentičnosti« (Ibid. 8).

Svojo idejo generičnih mest kot izdvojenih in avtonomnih odsevov mest Koolhaas popelje do logičnega zaključka, da mesta preprosto ni več in je po njegovem izginilo (Ibid. 33). Takšnemu *baudrillardovskem* sklepanju se na tem mestu izognimo in si posebej oglejmo implikacije krajevnosti ter prostorski postmodernih mest.

Instrumentalni prostori

Postmoderne instrumentalizirane prostore Benko (1997: 23) postavlja v kontekst hipermodernosti in jih opisuje kot nekaj onkraj modernosti in krajevnosti. Te derealizirane in virtualizirane, omrežne in transakcijske prostore Marc Auge imenuje »ne-kraji« - »prostor, kjer ni simbolizirana niti identiteta niti razmerje niti zgodovina« (Auge 1999: 71). Ti ne-kraji povzročajo specifične *duhovne drže* oz. kreirajo specifične miljeje, saj so »prostor, kjer je možno sobivanje ali skupno prebivanje, a ni skupnega življenja, kjer status porabnika ali samotnega potnika omogoča pogodbeno razmerje z družbo« (Ibid. 72). Njihova postmodernost je v ekstremni simbolni izpraznjenosti, zgodovinski plitkosti in identitetni nedoločenosti. Kot taki vsekakor spominjajo na realizacijo modernistične vizije, vendar za njimi stoji druga logika, saj ne ponujajo simbolne konotacije in preciziranja zgodovinske umeščenosti in smeri, marveč so ideološko izpraznjeni in tako rekoč izven časa.

Takšni prostori po Augeju (1999: 33) omejujejo »retoriko pešcev«, njihovo sposobnost predstavljanja urbane mreže ter sloga njene izrabe. S tem se omejuje možnost identifikacije in izgradnje individualnega mestnega miljeja. Implikacije

takšnega prostora utemeljuje Zygmunt Bauman s konceptom »neolikanega prostora« (Bauman 2002: 121). Za razliko od Augeja se ne loteva njihove problematičnosti z vidika njihove *ontološke varnosti*, marveč preko problema družbene kohezije. Po Sennettu (v Bauman 2002: 122) je mesto človeška naselbina, »kjer se najverjetneje srečajo tujci«, kar ter priučitev vedenja in obzirnosti oz. *olike*. Ta nabor spretnosti je po našem mnenju komplement *blaziranemu* odnosu, ki ga kot pogoj urbanega življenja postavi Simmel. Za funkcioniranje mestne družbe morajo biti torej zagotovljeni javni prostori, kjer se lahko ljudje brez prisile vedejo kot *public personae*, kjer se lahko olikanega vedenja/*olike* priučijo in tudi izvajajo. S tem mesta lahko zadostijo Sennettovim izrazito etičnim oz. moralnim predpostavkam o mestu, ki je zanj »kraj, ki implicira od kje in kako izhajajo posameznikova etična načela, kako razvije občutek za pravičnost, kako se priuči pogovora in učenja od ljudi, ki so drugačni od njega, kar je pravzaprav kako človeško bitje postane človek« (Sennet v Grönlund 1997).

Idejo instrumentalnega prostora torej lahko do neke mere primerjamo z Baumanovimi *neolikanimi prostori*. Deli jih v dve kategoriji, prva so javni prostori z izrazito pretočno in ne sedentarno funkcijo. Obkroža jih grozeča in impozantna arhitektura, nudijo pa le malo možnosti kreativne adaptacije. Kot primer navaja Bauman pariški poslovni kompleks La Defense, katerega miniaturni slovenski ustreznik lahko najdemo v ljubljanskem Trgu republike. Tega »kot njegovega pariškega podobnika La Defense označujejo velikost, stavbna grandioznost, hladnost in prehodnost, ter dejstvo, da ne navaja k nikakršni povezavi z osebnimi šibkostmi in zdrsljaji³² njegovih uporabnikov« (Aleksič 2002: 190).

Druga kategorija javnega, a neolikanega prostora je namenjena preobrazbi mestnega prebivalca v potrošnika. V teh prostorih navkljub soprisotnosti ne prihaja do konkretne družbene interakcije. Vzpodbujajo namreč individualno dejavnost porabe (*akcija*), saj bi *inter-akcija* potrošnike le odvrnila od načrtovanega početja. Četudi so ti kraji kolektivne porabe natrpani, ni v njih nič kolektivnega, pravi Bauman (2002: 125) in nadaljuje, da je v njih posameznik nagovorjen izključno kot

³² S tem se sicer ne strinjamo, saj je po naši osebni izkušnji taisti trg zaznamovan s prav prvimi kadilskimi in drugimi adolescentsko delikventnimi zdrsljaji. Ta dvojnost razumevanja je značilna za predstavljeni par prostorov/krajev, saj si, kot smo dejali, lahko lastijo enake fizične koordinate.

posameznik, da je tako rekoč »interpeliran kot individuum« (Ibid.). Ti prostori so dobro zaščiteni in nadzorovani, tako da od Sennetove urbanosti kot »možnosti za nenadzorovano, nepredvidljivo in spontano« (Sennet v Grönlund 1997) ostane bore malo.

Refleksivni kraji

Kot še nikoli prej ni bilo na svetu toliko nekrajev (Auge 1999: 71), prav tako »še nikoli v zgodovini človeških družb ni bilo tolikšnega skupnega števila prostorov, fizičnih in virtualnih, ki so, ki postajajo ali vsaj 'želijo' postati *kraji*« (Hočevar 2000: 75). Sorazmerno z njimi narašča tudi število posameznikov, ki ob povečani porabi *nekrajev* občutijo tudi potrebo po konzumaciji *edinstvenih* krajev. Načini obstoja krajev, razločljivost in raznovrstnost znotraj njih segajo od kreiranja in evalviranja posameznikovega mikrobivanjskega okolja do izpostavljanja distinktivnosti posameznih mest, regij ali držav v globalnem merilu. Kraje Massyeva vidi precej drugače kot jih vlika Koolhaas in po njenem (v Hočevar 2000: 76) so temeljne in najsplošnejše značilnosti krajevnosti naslednje.

- kraji v nobenem primeru ali prostorskem smislu niso statični prostori;
- kraji niso zamejeni v nobenem formalnem smislu ali s katerikoli formalnim prostorskim merilom
- kraji nimajo ene same, edinstvene identitete, temveč (ali so lahko) v tem smislu notranje diferencirani
- krajevne specifičnosti izhajajo iz širših oz. različnih lokalnih ali nadlokalnih 'plastí' povezav skozi čas

Enega od aspektov urbane krajevnosti v tekstu *Ljubljana: konec ali začetek urbanosti* izpostavi Hočevar (2002). Piše o problematiki Ljubljane, kateri po mnenju mnogih prebivalcev in komentatorjev primanjkuje *urbanosti*. S tem je mišljena predvsem »prizoriščna urbanost« (Ibid. 28), se pravi večje število prostorov s pretežno javnim dostopom in vsakršne oblike prostorskih situacijskih postavitev, ki imajo v različnih kontekstih občasne ali trajne lastnosti *dogodkovnosti* (Ibid. 29). *Urbanost* se navadno

kaže v vitalnem mestnem središču, ta vitalnost pa je, sodeč po empiričnih evidencah, v obratnem sorazmerju z dolžino obdobja fizične in kulturne podurbanizacije in primanjkljaja funkcijske diverzifikacije. O začetkih tega pojava, slabitvi »heterogene urbane krajevnosti« (Ibid. 32) je pisala že Jacobsova in ga razlagala kot posledico suburbanizacije, domocentričnosti in drugih urbanih pojavov, ki so vodili v izginjanje javnega človeka. S tem povezani programi revitalizacije mestnega središča so se drugod po svetu začeli že v osemdesetih (Zukin 1998: 831), v Sloveniji oz. Ljubljani pa so zaostali zaradi močne ideologije skupnosti, ki podurbanizacije ni zaznala v vlogi problema (Hočevar 2002, Uršič in Hočevar 2007).

Procesi reurbanizacije se kažejo kot postmoderni predvsem v različici, ki je specifično kulturna oz. prizoriščna. Po tej naj bi se reanimiralo vlogo mest kot prostorov neosredotočenih, neselektivnih in naključnih interakcij, skratka za reflektivno in kontingentno pohajkovanje. Urbana krajina naj bi temu ponudila ustrezno *simbolno-vizualno* podobo ter uravnavala in omogočala *spektakelsko funkcijo* prizorišča (Hočevar 2002). Na nek način naj bi se s tem bližalo idealu urbanosti, kot jo določa Sennett. Šest določujočih točk urbanosti naj bi bilo po njegovem naslednjih:

- Pestri prostori in kraji, kjer je privilegirana razlika
- Takšne lokacije so goste in tesno natlačene
- Omogočajo možnost za nenadzorovano, nepredvidljivo in spontan
- Urbanost se začinja kot primarno telesna, fizična izkušnja
- Takšne situacije omogočajo pozitivna presenečenja skozi disonanco
- Rezultat je interaktiven red urbanosti (prirejeno po Grönlund 1997)

Demografsko plat reurbanizacije in revitalizacije lahko v različici, ki jo popiše Zukinova (1998), stežka postavimo v Sennettov kontekst. Prehod v postindustrijsko družbo je po njenem omogočil spremenjeno demografsko strukturo mestnih središč, s čimer se je začel proces njihove gentrifikacije. V mestna središča, ki jih je do šestdesetih let pogostoma naseljevala populacija z margine, se je namreč spet začelo priseljevati izobraženo prebivalstvo srednjega razreda, kar je spremljala popularizacija nekoliko artističnega oz. boemskega urbanega življenjskega stila in v končni fazi še novonastali razred japijev. Cenovni preskok v vrednotenju stanovanj, temeljnih storitev in dobrin je pomenil spremenjeno in ponovno homogeno

demografsko strukturo ljudi, katerih življenjski milje je imel dovolj skupnih potez za sorazmerno harmonično urbanost.

Urbanost kot oblika krajevnosti je tipično postmoderna, saj pravzaprav temelji na nostalgiji in hibridni prilagoditvi neke zgodovinske mitologije, hkrati pa gre pri njej za tako rekoč sekundarno realnost. Nekdaj stroga razredna razmejitev med življenjskimi stili se razpusti in kulturna senzibilnost in oblika družbenosti iz 19. stoletja se uporabi kot preobleka življenjskega stila, ki izhaja iz povsem drugega družbenega razreda, materialnega ozadja in nenavsezadnje povsem drugačnih urbanih aspiracij.

V kontekstu revitalizacije mestnih jeder oz. ustvarjanja njihove krajevnosti ponuja Neill (2001) zanimiva primera mest Belfast in Berlin, ki v možnost urbane izkušnje integrirata tudi strah. Kot trdi, gre za umetno poustvarjanje Benjaminovega opisa *flâneurja*, ki v svojem odnosu z mestnim okoljem združuje željo in strah. Proizvodnja takšnih pastišev gre v teh dveh mestih dlje od standardne obnovljene grajske mučilnice in kaže, kako zelo inkluziven je koncept distinktivnosti. Izgubo nadzora nad emotivno stabilnostjo v Belfastu pospešujejo s komercializacijo in razstavljanjem avtentičnih ostankov grozot in nasilja, ki ga je za sabo pustil nedavni in še kako avtentični konflikt. Po drugi strani se v javne prostore Berlina že dlje časa integrira in komodificira genocidna zgodovina nacistične Nemčije, ki je že onkraj klasičnega muzeja Ane Frank.

Takšne poteze urbanega tkiva lahko vidimo kot dvojno postmoderne – na eni strani so plitko in nostalgično iskanje avtentičnega izkustva, po drugi pa jih lahko beremo tudi kot ironično in celo parodično podvajanje revitalizacij in reanimacij mestnih jeder in nekoliko zbledele »urbanosti kot načina življenja«.

6.3 BAUDRILLARDOVO VIDENJE URBANOSTI

»Ko realno ni več to, kar je bilo, nostalgija dobi ves svoj pomen« (J. Baudrillard 1999: 15).

»Kino je prisoten vsepovsod, še posebej pa v mestu, nenehnem in čudovitem filmu in

scenariju« razglaša Jean Baudrillard (v Harvey 1990: 301). V njegovem videnju postmodernega sveta je to svet posebnih učinkov, simulacije in hiperrealnosti, ki ne ponuja oddiha v realnosti. Urbanost, kot smo jo doslej koncipirali, tu nima svojega mesta. Še najbližje ji je Koolhasovo generično mesto, v katerem jasno odmeva baudrillardovsko mišljenje sveta kot neskončnega niza simulakrov, hlinjenih realnosti, proizvedenih »na podlagi miniaturiziranih celic, matric in spominov« (Baudrillard 1999: 10), ki so odslej lahko reproducirane v neskončnost.

Njegova artikulacija postmodernega stanja (oz. odsotnost vsakršnega stanja) ponuja radikalno optiko, ki je tudi sam ne vidi kot aproksimacije resnice marveč v najboljšem primeru kot »konstelacijo konceptov« (Ibid. 358). Zavzema radikalno pozicijo, po kateri se je človeški svet izdvojil realnemu oz. so se znaki »odlepili od objektov in prosto lebdi v prostoru, pripravljeni za uporabo v najrazličnejših asociacijskih razmerjih« (Bulc 2004: 57). Poudarja, da smo prešli iz časa produkcije v hiperprodukcijo oz. v neskončno reduplikacijo znakov, podob in simulacij, s čimer se je v končni fazi razblinila razlika med podobo realnosti in realnostjo samo. Prišlo je do »konca sveta brez tragedije« (Baudrillard v Benko 1997: 11), saj »ni več upanja za smisel« (Baudrillard 1999: 186) in s tem tudi ne več za zgodovino. »Nekoč je diskurz o zgodovini črpal svojo moč iz tega, da se je z vsemi močmi upiral diskurzu narave, diskurz želje pa diskurzu oblasti – danes pa si izmenjujejo svoje označevalce in svoje scenarije« (Ibid.).

Urbanega prostora se torej ne producira več, reproducirajo se le še simulacije mestnosti. Gre torej za Koolhasova generična mesta – vsa so si podobna, vendar hlinijo svojo edinstvenost in prekrivajo izpuhtevanje zgodovine z njenim reanimiranjem. »Genetična miniaturizacija je dimenzija simulacije« pravi Baudrillard (1999: 10), zato je povsem izginila »suverena razlika enega v primerjavi z drugim«. Generično mesto je niz točnih kopij originalov, ki ne obstajajo več in morda niti nikoli niso obstajali. S tem ko se je v sodobni družbi razblinila razlika med realnim in imaginarnim je izginila tudi pozicija, s katere bi bilo moč presojeti različnost in zatem upravičenost načina obstoja urbanosti.

Materializirano metaforo simulacijske narave družbe Baudrillard locira v imponantnem pariškem kulturnem centru, Georges Pompidou. Dizajn te stavbe je

tipično postmoderen, njena invertirana struktura postavlja vprašanje o razkoraku med okoljem in notranjostjo objekta. Zelene cevi in modri jaški, prepletena nosilna struktura ter cevast sistem tekočih stopnic so artikulirani »po ideologiji vidljivosti, prosojnosti, polivalence, konsenza in kontakta« (Ibid. 80). Sam center gosti pretežno modernistično umetniško zapuščino in je s tem za Baudrillarda genialni spomenik naši dobi. Spomenik imploziji kulture, ki jo danes ustvarja transakcijsko mreženje hiperrealnosti, ki lahko sloni zgolj na zamrznjenih ideologijah preteklosti. Industrijski izgled objekta obenem prostodušno priznava, da izraz »kulturna produkcija« ni oksimoron, marveč resnica družbe, obsojene le še na trgovanje z znaki. »S svojimi vsebinami (izraža, op. prev.) tudi dinamiko kroženja tekočin, navala množic, ki se poizkušajo dotakniti in polastiti vsega, mrežnih krogotokov in procesov v rafinerijah nafte« (Strehovec v Baudrillard 1999: 369).

Slika 6.3.1: Center Georges Pompidou.



Vir: Wikimedia Commons 2008f.

Veleblagovnice in nakupovalne centre postavlja Baudrillard v isti register, kot vozlišče informacijskega, medijskega ter avtocestnega krogotoka. Nakupovalni centri zaradi svoje prostorske umeščenosti, ki je bolj adekvatna transakcijskem kontekstu, sami postajajo mestna jedra in naknadno določajo orbito gibanja urbanih aglomeracij. Mesta torej sama postanejo sateliti teh centrov. Funkcionalna dezintegracija povzroči, da se mestni center preseli izven mesta in vračanje pomena staremu mestnemu jedru na nek način pomeni isto logiko. To staro jedro je satelit, ki sega po funkciji novega centra, kar gre v nekaterih primerih celo tako daleč, da nekatera mesta prekrivajo svoja stara mestna jedra s streho³³ in se tako približujejo nakupovalnim centrom. Tako mesto kot nakupovalni center imata tako rekoč proste roke pri odločanju o svojih pomenih, saj se ti reproducirajo le še v znakih, ki so povsem odlepljeni od bolj trdnih ostankov realnosti pod njimi.

Menimo, da smo prikazali prvi del naše druge hipoteze kot relevanten, in da postmodernost kot samosvoja kulturna paradigma in kot obenem refleks na modernost resnično stoji za nekaterimi smermi in načini mestne dinamike. Prav tako smo delno že potrjevali tudi drugi del hipoteze o postmodernosti, in nakazali tudi njeno vzročno relacijo z načinom bivanja v mestu, z odnosom posameznikov do arhitekturnega izraza mesta kot tudi v načinih obstoja mestne kulture in družbene interakcije. Ta del hipoteze bomo še dodatno in samostojno potrjevali še v naslednjem poglavju. Prav tako smo tu potrdili del tretje hipoteze, ki govori o urbanem načinu življenja kot predpogoju za vznik postmoderne kulturne senzibilnosti.

³³ O tem piše Featherstone (1998a: 917) in kot primer postavlja Rovaniemi, prestolnico finske Laplandije.

7. POSTMODERNO IZKUSTVO MESTA

»Če je bil za moderno paradigmaticni teoretik Weber, potem to za postmoderno ni Baudrillard, temveč Walter Benjamin« trdi Lash (1993: 20). Benjaminov esej o umetnosti v času tehnične reprodukcije po njegovem zajema eno bistvenih potez postmodernizacije - kulturno dediferenciacijo in prekinitev sistematičnega ločevanja kulture od družbenega. Benjamin v omenjenem eseju tudi sicer prehiti Baudrillarda, ko poda tezo o novih kulturnih produktih kot »eksistenci množstva brez izvornika« (v Lash 1993: 164). Njegova poza je bliže postmoderni kot moderni senzibiliteti, ki jo Buck-Morssova opredeli kot utopično prizadevanje po doseganju sprave med socialno funkcijo in estetsko obliko. Nasprotno je postmodernizem po njenem senzibiliteta, ki ve, da sprava ni mogoča in je niti ne zahteva, kljub temu pa vztraja pri svobodni igri fantazije (Vičič 1993: 272).

Benjamin je bil izrazito naklonjen nadrealističnemu gibanju, katerega poigravanje z označevalci realnosti in tokovi podzvestnega v mnogočem predhaja poteze postmodernizma. Njegov popis mestnega življenja odseva nadrealistično strategijo. Koščke in delce vsakdanjega življenja je postavil drugega ob drugega ter jih uporabil kot alegorijo razumevanja sveta posameznikov v danem zgodovinskem obdobju (Lash 1993: 156-173). Iskal je *podzavestno* mesta oz. »imaginarno, ki naj bi bilo vedno tik pod površjem, čakajoč na razkritje« (Hetherington 1998: 65), zaradi česar ga Soja večkrat omeni kot tretjeprostrskega pisca (Soja 1996).

V delu *Passagen-werk* je o mestu pisal po »principu citiranja, v katerem so nemi delčki in kosmi urbanega življenja govorili sami zase« (Featherstone 1998a: 909). Temu Featherstone pravi »montažni princip jukstapozicij« (Ibid.) in ga vzporeja z logiko *hiperpovezav* v današnjih urejevalnikih besedil. Ker že na začetku *Passagen-werk* razjasni: »Metoda dela: literarna montaža. Ničesar nimam za povedati, le za pokazati« (Benjamin v Pred 1997: 117), lahko njegovo pisanje mesta označimo za tipično postmoderno - v smislu prehoda s diskurzivnih na figurativne oblike kulture. O mestu ni le diskutiral, mesto je strukturiralo tudi samo obliko te diskusije, saj je njegov tekst »napisan kot mesto, do katerega so besede tisočeri vhodi« (Benjamin v

Featherstone 1998a: 910). Če logiko obrnemo in se ozremo nazaj na Benjaminove tekste, ne vidimo več Pariza devetnajstega stoletja marveč *hipermesto*. Postmoderno mesto kot del interaktivnega omrežja geografskih, virtualnih in imaginarnih krajev.

7.1 URBANOST IN ŽIVLJENSKI STILI

Featherstone (1998b) svojo razpravo o postmodernih mestnih kulturah odpre z naslednjimi predpostavkami: postmoderna mesto operirajo z določenimi oblikami presežnega prestižnega, kulturnega ali simbolnega kapitala. Načini obstoja takšnega kapitala vse bolj konvergirajo, konkreten primer je vse manjša distinkcija med muzeji in nakupovalnimi in zabaviščnimi centri, katere je nekdanje ostro ločevala (modernistična) razmejitev med visoko in nizko kulturo. In tretjič, naraščajoča ponudba kulturnih in prostočasnih aktivnosti pomeni tudi kvalitativen premik v pristopu do življenjskega stila, do katerega se pristopa bolj aktivno, selektivno in tudi manj koherentno.

»Plitka postmoderna kultura« (Jameson v Featherstone 1998b: 192) se kaže kot stilizacija in estetizacija vsakdanjega življenja. Kulisa tega življenja je postmoderno mesto, ki v določeni meri korespondira z baudrillardovskim svetom, v katerem se kopičijo znaki, podobe in simulacije ter se odražajo v destabilizirani, estetizirani halucinaciji realnosti. Sodobno urbano okolje je prenasičeno z znaki, pogosto vzetimi iz konteksta tradicije ali subkulturnega sistema. Kot trdi Del Sapio (v Ibid. 194) je sodobnik »dandy novega in bolj demokratičnega boemstva...ki raziskuje poti, ki jih je umetnost že prehodila, prestopi mejo med muzejem in množično kulturo, vendar premesti igro iz umetniške galerije v modno revijo na ulici«. Takšno dezorientirano potapljanje v urbani tok in množico ter estetizacija življenja ima svojega predhodnika v *flâneurskem* življenjskem stilu 19. stoletja, o katerem je pričal Benjamin. Za Benjaminovega *flâneurja* Featherstone pravi, da kaže »karakteristično refleksivnost kulturnega specialista« (Featherstone 1998a: 913). Kulturni specialist je ena dominantnih kategorij novega srednjega razreda, na katerega se pogosto osredotoča Featherstone in je po njegovem najbližje postmoderne kulturi. Ta razred je največ prispeval h gentrifikaciji urbanih središč ter s svojo kupno močjo in kulturnimi

preferencami prispeval h kulturni strukturi sodobnih mest. Življenjski stil kulturnih specialistov je stil, ki se močno osredotoča na identiteto, pojavnost, samoprezentacijo, modni dizajn, dekoracijo. »Habitus kulturnih specialistov novega srednjega razreda kaže na fleksibilen odnos do življenja in pripravljenost na učenje« (Featherstone 1998b: 202), zaradi česar novi urbani življenjski stili pomenijo tudi razsrediščenje identitete in večjo sposobnost ukvarjanja z nenadzorovanimi čustvi in estetizirano igro.

Featherstone je prepričan, da lahko govorimo o aktu nakupovanja kot legitimnem delu izražanja in kreiranja identitete. Nakupovalni centri so potemtakem postmoderna platforma družbenosti, povezovanja in preživljanja prostega časa z ustrezno simuliranim ambientom (Featherstone 1998a: 917-918). Temu se prilagajajo in vzpodbujajo tudi sama nakupovalna središča, ki že dlje časa širijo svojo ponudbo na zabaviščne in prostočasovne aktivnosti ter s tem prevzemajo čim večji delež posameznikovega prostega časa (Uršič 2003: 106). Individualizirani nakupovalec, katerega smo izpostavili z Baumanom, je tako vse bolj del kolektivnega oz. način družbenosti. Featherstone torej delno pritrjuje Baudrillardovi tezi o konvergiranju mestnih jeder in nakupovalnih centrov, kjer novi srednji razred ter širša populacija sodelujejo v potrošnji znakov glede na kulturne preference. O implikacijah takšne sodobnosti ima manj nevtralnno mnenje Bauman³⁴:

»Flanuer je želel igrati svojo igro lagodno: mi smo vanjo primorani. Ko se je flâneurija raznesla iz pariških arkad v vsakdanje življenje in začela dominirati svetovne estetike, je dodala svoj delčič v izgradnji neznaskega kozmosa postmodernega potrošniškega reda... V Baudelairovem in Benjaminovem pogledu je predanost tej mobilni fantaziji ležala na ramenih flaneurja kot lahkoten plašč, katerega se lahko zavrže katerikoli trenutek. A usoda je določila, da bo ta plašč postal železna kletka« (v Featherstone 1998a: 918).

Tovrstne negativne evalvacije tega modusa mestnega življenja pretežno črpajo iz boemske etike modernizma ter iz odpora do komodifikacije »brezciljnosti«. Vprašanje, ali takšno stališče lahko razumemo kot elitizem in izraz modernističnega

³⁴ Soja (1996: 240) ga (ne nujno negativno) označi za »vodilnega moralista postmodernizma«.

odpora do *nizkih* kultur, ali pa kot legitimen ugovor vsesplošni relativizaciji in banalizaciji, bomo previdno pustili odprto.

7.2 URBANE IDENTITETNE STRATEGIJE

»Pisanje nima ničesar z označevanjem. Ima pa z nadzorovanjem in kartiranjem, in to celo svetov, ki šele pridejo« (G. Deleuze in F. Guatarri v Gibson-Graham 1997: 306).

Emancipatorni ideal, ki ga predpostavlja projekt modernosti, je svoj mobilizacijski potencial s prehodom v postmodernost pretežno izčrpal. Če sledimo fatalistični pozi Baudrillarda, je likvidacija realnosti odnesla tudi razliko – razliko v politiki, spolnosti in družbenih odnosih. Vsakršen postmoderen politični angažma dosledno razlaga kot vnaprej izgubljen. Forme drugega, kot pravi, »utapljamo v komunikaciji« (Baudrillard 1999: 309), vzporedno pa »likvidacijo drugega podvaja umetna sinteza drugosti« (Ibid. 315). Drugi je torej že sintetiziran, je objekt produkcije, in je integriran v trg znakovne potrošnje.

Modernistična ideja napredka je po Baudrillardu veriga samih diskriminatornosti, v kateri so Drugi stigmatizirani kot nenapredni, nekulturni in necivilizirani. Posledično je v družbi, kjer je napredek izgubil svojo avro, vprašljiv tudi obstoj samega registra Drugosti (Slater 1997: 328, 329). Takšno razumevanje izhaja iz razkrivanja določenega razmerja med diskurzi in močjo, ki je po Butlerju (2002: 44) tudi najmočnejši postmodernistični etični argument (četudi ga verjetno ne išče pri Baudrillardu). Diskurz, se pravi, nek sistem prepletenih in medsebojno podpirajočih izjav, namreč izhaja iz pozicije moči, od koder se določajo meje kategorije normalnega in dojemljivega, onkraj teh meja pa po inerciji nastane kategorija margine.

V nadaljevanju bomo pustili Baudrillardov fatalizem za seboj in se ozrli na diskurze kot prostor družbenega porajanja in akcije. »Subjekt je zamenjan s sistemom struktur, nasprotij in razlik... Vi ali jaz smo le lokalizacije teh konfliktnih jezikov moči, in 'sebstvo' je le še ena pozicija v jeziku« (Benhabib v Butler 2002: 51) Diskurzivne zamejitve torej lokalizirajo določene skupine na margino, v kategorijo ne-povsem-

človeškega - ravno tu lahko razumemo politično konkretizacijo Lyotardovega pozivanja k malim jezikovnim igram oz. k stalnemu dekonstruiranju jezika. S tem namreč prihaja do premikanja pozicije sebe v jeziku oz. do tako imenovane identitetne politike.

Z umestitvijo teh politik v našo razpravo nameravamo nakazati politični potencial postmoderne senzibilnosti na ulicah. Urbano-prostorski diskurz se mora namreč puščati odprtega pluralnim in kontradiktornim interpretacijam in demarkirati v smislu tako fizičnih kot enoznačnih simbolnih zamejitev (glej Imrie et al. 1996). Mestni prostor je namreč subjektivno in emotivno zaznamovan in s tem prostor posameznikove identifikacije.

Sledeč Mazzelonijevi mora razumevanje (oz. videnje) urbanega prostora nujno vsebovati korporalnost urbane izkušnje, »saj telo preplavlja preko horizonta« (Mazzeloni v Imrie et al. 1996: 1256). Ta pozicija izhaja predvsem iz (post)feminističnih pristopov do razumevanja vloge ženske v mestu oz. iz dekonstruiranja vloge ženskega telesa v moškem diskurzu. V tem je namreč žensko telo nekaj nedoumljivega, nekaj, kar terja kolonizacijo in adaptacijo. Gibson-Grahamova (1997) prikaže geografijo spolnega razlikovanja v mestu in povezovanje mestnega centra s simboloma Falusa in Kapitala. Urbani diskurz po njenem ženski onemogoča suvereno gibanje in izbiranje svojih identifikacijskih sider v urbanem prostoru in je vnaprej zamejuje na določena periferna območja urbanega (dom, predmestje, nakupovalni centri).

»Mesta vsebujejo telesa v gibanju, in mestno življenje so izkušnje in pretresi teh teles« piše Robinsova (v Imrie et al. 1996: 1257), ki vztraja pri preseganju kartezijskega dualizma telesa in duha. Kot trdi, je občutenje telesa prostorsko/časovno specifično, recepcija sebe pa izhaja tudi iz akcij in reakcij, ki jih telo povzroča v urbanem prostoru. Umestitev telesnosti v urbani kontekst in vztrajanje na njegovi vidnosti je ena lokalizacij omenjenega demarkiranja diskurzivnih zamejitev. S tem se legitimira in prizna identitetne sisteme, ki temeljijo na telesnosti – najsibo to rasa, spol ali specifično razmerje posameznikov s svojim telesom in okoljem (npr. manipulacija telesa v smislu transeksualnosti ali prebadanja). Do tega najlaže pride v urbanem kontekstu, kjer zgoščenost in heterogenost prebivalstva to

prisili v soočanje in adaptiranje na obstoj alternativnih vzpostavljanj sebstva.

Diskurz o mestih je, kot se je do neke mere pokazalo tudi v naši razpravi, zaznamovan s produktivistično paradigmo, debata o urbanizacija pa že od samega začetka³⁵ predvsem z individualizacijo. Maffesoli, kot ga navaja Hetherington (1998), predlaga povsem drugačno perspektivo. Bolj kot možnosti, ki jih ponuja bolj ali manj planirana urbana krajina, se urbani vsakdan strukturira prek ekspresivnega in čustvenega v posameznikovem življenjskem svetu (Hetherington 1998: 64). Kljub temu, da se s strani modernih institucij morda zanika, ekspresivno in emotivno doživljanje vedno obstaja kot »resnica družbenosti vsakdanjega življenja v kombinaciji z etičnimi in estetskimi oblikami komunikacije« (Maffesoli v Hetherington 1998: 64). Maffesoli v nekem smislu trdi, da urbani vsakdan pravzaprav nikoli ni bil moderen (Evans 1997: 228), da gre že ves čas za urbano skupnost v skorajda tradicionalnem smislu. Postmoderno umevanje mesta mora torej vsebovati njegovo skupnostno plat in potencial proizvodjanja pripadnosti. »Postmoderna kultura s svojim decentraliziranim subjektom je lahko prostor, kjer so porezane vezi, lahko pa tudi ponudi možnost za *nove in različne oblike povezovanja*« (bell hooks v Soja 1996; 83).

Jane Jacobs je pred dobrimi štiridesetimi leti postavila vprašanje o tem, kako lahko mesta vzpodbujajo zaupanje med neznanci (Zukin 1998: 837). Njena predvidevanja o diverzificiranem okolju so pravzaprav bistvo prikazanega mestnega potenciala. Jukstapozicija in predvsem interakcija med različnimi urbani življenjskimi stili so indikator »hibridne« urbane kulture, v kateri je smisel mnogoter in kjer urbani diskurzi ne obstajajo drug mimo drugega marveč kohabitirajo in se oplajajo. S tem se namreč oža polje tistih, ki obstajajo izven kategorije sprejetega in normalnega, ki so torej margina družbe.

S tem poglavjem zaključujemo utemeljevanje naših hipotez. Postmoderna kulturna sprememba ima svojo vlogo v spremenjenem načinu razumevanja in izkušanja mestnega prostora, ki sega od nostalgичnega adaptiranja preteklih življenjskih stilov do njihove hibridizacije nekdanj nekompatibilnih kulturnih sfer.

³⁵ Glej npr. Simmlovo ali Tönniesovo razumevanje urbanega posameznika.

8. TIPOLOGIJA URBANIH HABITUSOV

V tem poglavju nameravamo najprej podrobneje razdelati pojem (urbanega) habitusa in v njegov kontekst postaviti koncept življenjskega stila. Predstavljeno pojmovanje habitusa bomo nato uporabili kot vsebinsko podlago za deskripcijo in razlago empirično pridobljenih podatkov.

8.1 KONCEPT URBANEGA HABITUSA

V sociološki diskurz je pojem habitusa najbolj artikulirano popeljal Pierre Bourdieu. Opredeljuje ga kot »sistem pridobljenih shem, ki v praktičnem stanju delujejo kot kategorije zaznave in presoje ali kot načela razvrščanja in hkrati kot organizacijska načela akcije« (Bourdieu 2003: 19). Z njim razlaga konstruiranje družbene realnosti, podrejene strukturalnim prisilam kognitivnih struktur, ki pa imajo tudi same družbeno genezo. Habitusi so izdelek zgodovine, obenem pa proizvajajo (individualne in kolektivne) zgodovinske prakse. Kot pravi Bourdieu (2002: 90), gre za sisteme trajnih in premostljivih dispozicij, *strukturiranih struktur*, ki so vnaprej določene, da bodo delovale kot *strukturirajoče strukture*.

»Homogenost habitusa, ki jo vidimo znotraj meja razreda eksistencialnih okoliščin in družbenih pogojevanj, je tisto, kar naredi prakse in jih dela nemudoma razumljive in predvidljive, torej zaznane kot očitne in samoumevne: habitus omogoča ekonomijo namer ne samo pri proizvodjanju, ampak tudi pri razumevanju praks in del« (Ibid. 99).

Ta homogenost habitusov po skupinah izhaja dejstva, da imajo člani istega razreda večje možnosti, da se soočajo z istimi ali podobnimi situacijami, ki jih nato internalizirajo in na njihovi podlagi delujejo³⁶. Določena razredna pozicija in nanjo vezan stil življenja, v katerega je posameznik socializiran, podeli njegovemu habitusu specifično identiteto. Strukturira se njegov individualni sistem shem, pri čemer je

³⁶ To delovanje ponekod opredeljuje z izrazom »praktični čut« in ga v zvezi s tem definira tudi kot »zmožnost obvladovanja simbolizma v družbenih interakcijah« (v Škerlep 1998: 36).

posameznikov individualni sistem shem podoben sistemom shem vseh tistih posameznikov, ki so se razvijali v enakih ali podobnih pogojih. Posameznikova specifična razredno pogojena dispozicija se kaže v njegovih *homolognih preferencah in izbirah na različnih družbeni poljih* (Škerlep 1998: 39). Naproti razrednemu habitusu po njegovem stoji individualni habitus, sistem individualnih dispozicij, ki je strukturna različica drugih in s tem izraža edinstvenost položaja znotraj razreda in njegove poti (Bourdieu 2002: 103). Da bi šla posameznikova družbena pot onkraj določenega razreda po Bourdieju omejuje posebna teža zgodnjih oz. primarnih izkušenj, ki so med člani istega razreda pretežno podobne. »Življenjski stili sicer lahko segajo čez meje temeljnih družbenih razredov in slojev, lahko lajšajo prehodnost med njimi, a jih ne ukinjajo«, pravi Ulejeva (2002: 76).

Povezava med razredno določenostjo posameznikovega habitusa je v luči nekaterih postmodernih teorij lahko sporna. Svobodno rekonstruiranje identitet s strani posameznikov ali družbenih skupin, vezanost življenjskih stilov na različne družbeno konstruirane realnosti, trendi v popularni kulturi in razne diskurzivne konstrukcije, s katerimi se posameznik svobodno identificira, so danes domnevno močnejše prisotne kot za časa Bourdiejeve zastavitve koncepta habitusa (Škerlep 1998: 45). Glede razmerje med simbolnimi in ekonomskimi strukturami in vprašanje hierarhije njunega vpliva tudi sam ni bil nikoli preveč odločen (Bourdieu 2003: 24). S poudarjanjem arbitrarnega in relacijskega značaja identitet in diferenc, okoli katerih se bijejo simbolni boji, nas po Škerlepovem mnenju (Ibid. 45) opozarja na to, da je »dinamika družbenih identitet globoko vezana na socialne pogoje, v katerih se posamezniki in družbene skupine razvijajo, kar nenavsezadnje pomeni tudi to, da je razglašena postmoderna ideja o svobodni rekonstrukciji identitet posameznikov in skupin v vsakdanjem življenju ostro omejena s socialnimi pogoji in dinamiko družbene moči«.

Vendarle je vse težje govoriti o enotnosti materialnih pogojev oz. objektivnega položaja in logičnega izkustvenega odgovora na ta položaj. Kot odgovor na to razdruževanje postavlja Lutharjeva (2002) pojem življenskega stila. Ta je skupek navad in način uporabe dobrin, prostorov in časa, s katerim ljudje definiramo sebe in druge ljudi. Lahko ga definiramo kot bolj ali manj integrirano množico praks, dejavnosti, življenjskih in vrednostnih orientacij ter želja. So vsakdanje prakse in

rutine, ki se utelešajo v navadah oblačenja, hranjenja, delovanja in priljubljenih okoljih za srečevanje z drugimi (Ule 2002: 76). Prizvok banalnosti, ki bremeni življenjski stil, lahko po Lutharjevi presežemo, če ga operacionaliziramo kot *kulturno komunikativno konstrukcijo družbenih razlik* in ne le kot kulturni izraz družbenih pogojev. Življenjski stil je vedno do neke mere koherenten in celosten in kot pravi Maffesoli, »kolektivna senzibiliteta, ki izhaja iz estetske forme, rezultira v etični povezanosti« (v Luthar 2002: 88). Etika in estetika sta torej na nek način v homologij in estetske izbire so predvidljivi rezultat etične države.

Ko govorimo o urbanem habitusu pravzaprav le ožamo razpon dosedanje razprave o habitusu. Gre za homologne preference in izbire na določenem družbenem polju, ki je v tem primeru urbano življenje in nanj vezane asociativne, grajene, funkcionalne in druge strukture. Samo porajanje urbanega habitusa je deloma plod izkustev, ki se na nek način vežejo na prostor oz. urbanost³⁷, deloma pa ga dopolnjuje širša vrednostna orientacija oz. prakticiran svetovni nazor. Urbani habitus se kaže predvsem kot kulturna praksa; kot prakticiranje ter hkrati kot vrednotenje in klasificiranje tako urbanih načinov življenja kot različnih form in funkcij urbanega prostora.

Menimo, da urbane življenjske stile lahko vidimo kot podrejene konceptu urbanih habitusov. Model socialno izdiferenciranega prostor Bourdieu predstavlja kot »univerzum življenjskih stilov« (v Škerlep 1998: 32), pri čemer tipične urbane prakse in mnenjske pozicije znotraj teh stilov lahko uporabimo kot označevalce tipa urbanega habitusa. V nadaljevanju se bomo posvetili stvaritvi tipologije urbanih habitusov, nakar bomo distribucijo respondentov in respondentk po teh tipih poizkusili razložiti glede na specifične slovenske razmere, ki so vodili v genezo prevladujočega urbanega sentimenta. Tega le težka nedvoumno umestimo in razdelimo na osi moderno/postmoderno, kar bomo razlagali pozneje.

³⁷ To smo s potrjevanjem hipoteze o vzročni relaciji med mestnim življenjem in (post)modernostjo deloma tudi prikazali.

8.2 TRIJE TIPI URBANIH HABITUSOV

Na podlagi rezultatov anketiranja³⁸, ki je bilo v letu 2007 izvedeno na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Ljubljane, smo ustvarili *tipologijo urbanih habitusov* oz. urbanih mentalitet in stilov. S tem nameravamo preveriti, kakšen je prevladujoč urbani habitus prebivalcev Ljubljane ter kakšna je relacija med določenim tipom urbane mentalitete na eni strani ter vrednotenjem nekaterih mestnih dinamik in načinom rabe mestnega prostora na drugi strani. Urbani habitusi so bili izdelani po naslednjih korakih:

- a) Določili smo lastnosti, na podlagi katerih segmentiramo populacijo v skupine glede na urbane habituse.
- b) Na podlagi združevanja v skupine po Wardovi metodi in deloma ob pomoči vsebinsko-teoretskega premisleka smo anketirance razvrstili v tri skupine.
- c) V tretjem koraku smo dodatno opredelili in hkrati preverjali koherenco naših skupin z dodatnimi odvisnimi spremenljivkami; načinom potrošnje, odnosom do gradbenih posegov v urbani prostor in bivanjskimi preferencami.

V prvem koraku smo iz vrste spremenljivk³⁹ izbrali tiste, ki v vprašalniku tako ali drugače merijo odnos respondentov in respondentk do urbanega okolja. Izbrane izjave smo razvrstili v tri vsebinske sklope, nato pa s pomočjo faktorske analize in postopnim izločevanjem spremenljivk v teh sklopih pustili le tiste, ki merijo isti faktor.

1. V prvem sklopu smo merili respondentovo *vrednotenje urbanega prostora na osi instrumentalnosti/refleksivnosti*. Naslednje trditve nakazujejo razumevanje mesta kot ali bolj instrumentaliziranega sredstva ali pa kot vrednote same na sebi.
 - Mestnega središča ne potrebujem, vse je na voljo v primestnih nakupovalnih centrih.
 - Čutim se bolj povezanega z naravo kot mestom.
 - Ljubljana naj v prihodnje prevzema organizacijo velikih prireditev,

³⁸ Anketiranje je bilo izvedeno v okviru raziskave *Raznovrstnost vsebin: kulturno, turistično, storitveno, družabno oživljanje središča*, katero se je v letu 2007 izvajalo na Centru za prostorsko sociologijo.

³⁹ Vprašanja in možni odgovori, kot so bili formulirani v samem vprašalniku, se nahajajo v prilogi skupaj z rezultati statistične analize.

spektaklov.

- V mestnem središču bi nakupoval, če bi bile trgovine drugačne kot v nakupovalnih središčih.
2. Trditve in eno vprašanje, s katerimi smo merili respondentovo *vrednotenje urbanosti kot načina življenja* v smislu, ki ga je artikuliral Louis Wirth, smo postavili v drugi sklop. Tičejo se velikosti in gostote prebivalstva ter njegove socio-kulturne heterogenosti.
- Všeč mi je, če na mestnih ulicah vidim tudi ljudi drugih ras in različnega izgleda.
 - Prepoved prodaje nepremičnin tujcem bi v Ljubljani morala ostati v veljavi.
 - Za hitrejši razvoj Ljubljane bi bilo koristno, da se v njej naseli in zaposli čim več tujcev.
 - Kako velika naj bi bila Ljubljana?
3. S tretjim sklopom trditev smo merili *vrednotenje urbanega prostora na osi red/kontingenca*.
- V mestu je premalo reda.
 - V Ljubljani se ne počutim varnega.
 - Premalo je kulturnih dogodkov, ki bi se odvijali tudi bolj poznih večernih urah.
 - Vrednotenje Ljubljane na osi hrupna/mirna.
 - Vrednotenje Ljubljane na osi nevarna/varna.

Iz drevesne sheme hierarhičnega združevanja v skupine⁴⁰ smo razbrali, da bo optimalna oblika segmentacije razvrstitev v tri skupine. Te tri skupine smo v nadaljevanju še natančneje opredelili z dodatnimi spremenljivkami, razdeljenimi v naslednja vsebinska sklopa:

1. Odnos do arhitekturnih posegov v mestno okolje.

⁴⁰ Dobljeni dendrogram se nahaja v prilogi.

- Ali je po vašem na navedenih lokacijah (1. v starem mestnem jedru, 2. v širšem območju mestnega središča) dopustno opravljati naslednje posege:
 - a) graditi nove, moderne zgradbe, b) le obnavljati, rekonstruirati stare zgradbe
- Ali bi bilo po vašem mnenju potrebno dati prednost: a) prenovi starega mestnega centra (Stare Ljubljane), b) graditvi novih mestnih sosesk
- Ali podpirate naslednje gradnje⁴¹ v mestu?
- Ali se strinjate ali se ne z nedavnim zaprtjem nekaterih ulic mestnega središča za promet?

2. Potrošnja v prostoru in preferirana potrošnja prostora.

- Kje ponavadi kupujete naslednje izdelke⁴²: a) center, b) izven centra (nakupovalni centri), c) tujina, d) po telefonu, prek spletne strani
- Kje se običajno udeležujete spodaj navedenih aktivnosti⁴³: a) center, b) izven centra, c) navedenih aktivnosti se ne udeležujem
- Katere od spodaj navedenih kulturnih programov in ustanov⁴⁴ obiskujete in kako pogosto?
- Če bi lahko prosto izbirali kraj in način prebivanja v Ljubljani, kako oz. kje bi najraje prebivali: a) v stanovanju v središču mesta; b) v večstanovanjski zgradbi v središču mesta; c) v večstanovanjski zgradbi na obrobju Ljubljane; d) v družinski hiši z vrtom v predmestju Ljubljane; e) v družinski hiši z vrtom v manjšem kraju v okolici Ljubljane; f) drugo
- Življenje v Ljubljani je boljše kot v kateremkoli drugem mestu v Sloveniji.

⁴¹ Hotel v Knaflijevem prehodu; garažno hišo pod Kongresnim trgom; novo železniško postajp z nakupovalnim, poslovnim in zabavnim centrom; novo Narodno univerzitetno knjižnico (nasproti NUK); izgradnjo tramvajskih prog; poglobitev železniških tirov skozi mesto; gradnjo mošeje, džamije; obnovo tovarne Rog za potrebe novega muzeja sodobne umetnosti; nadaljnje obnavljanje kasarne na Metelkovi za potrebe »alternativne kulture« (Mreža za Metelkovo); gradnjo novega nogometnega stadiona v Stožicah.

⁴² Oblačila in obutev; živila, prehrabneni izdelki; oprema za šport in prosti čas; tehnična oprema; darila; knjige; nosilce zvoka; drogerija, kozmetični izdelki; zdravila; pohištvo; gostinske storitve; frizer, kozmetika; finančne storitve (banke, zavarovalnice).

⁴³ Oglad kinopredstave; obisk diskoteke; obisk restavracije; obisk gledališča; prireditve na prostem; šport in rekreacija; sprehodi.

⁴⁴ Kulturne programe in ustanove smo združili in tako le merili pogostost trošenja kulturne ponudbe mesta Ljubljane.

PRVI TIP: PREDMESTNI KONSERVATIVCI, 51'1%

Prevladujoči habitus na območju centralnega dela Ljubljane je, zanimivo, najmanj naklonjen urbanemu življenju. Njegove pripadnike imenujemo predmestni konservativci navkljub temu, da so bili vsi respondenti prebivalci centralnega dela mesta. Njihov urbani habitus namreč temelji v razumevanju urbanega prostora, ki ga Uršič in Hočevar (2007) imenujeta »protiurbanost kot način življenja« in ga pojasnjujeta s Sloveniji specifičnim, zelo zapoznelim in šibkim razvojem velikih mest. Namesto teh sta policentrični urbani razvoj in industrializacija vodila do današnjega modela poselitve Slovenije, ki ga lahko označimo kot predmestnega z ruralnim pridihom.

Ti konservativci za razliko od ostalih dveh tipov najšibkeje zavračajo trditve o popolni nadomestljivosti mestnega središča s primestni nakupovalnimi centri. Prav tako pripadniki predmestnega tipa habitusa ne čutijo posebne afinitete do nakupovanja v mestnem jedru kot alternative nakupovalnim centrom. Počutijo se bolj povezane z naravo kot z mestom, kar lahko povežemo z močno prisotnima ideologijama pastoralizma in domačijskosti kot enima bistvenih potez konstruiranja slovenske nacionalne identitete (Ibid. 60-69). Njihove vsakdanje urbane prakse vodi predvsem prioriteta praktičnosti in dostopnosti in tudi do spektakelske vloge mesta ne čutijo posebne naklonjenosti. Gre za izrazito instrumentalno vrednotenje mesta, ki obstaja predvsem kot »vozlišče določenih storitev, institucij in dostopa do pomembnih dobrin« (Ibid. 71) in je kot tako dojeto bolj kot »nujno zlo«.

Do urbanosti kot načina življenja, predvsem v smislu socio-kulturne heterogenosti oz. kot možnosti za srečevanja med tujci (Sennet) ne čutijo naklonjenosti. Četudi so deklarativno relativno naklonjeni drugačnosti na mestnih ulicah, imajo do prodaje nepremičnin tujcem in splošneje njihovem priseljevanju in zaposlovanju zelo odklonilen odnos. Velikost (oz. majhnost) Ljubljane jih ne moti, in mesto se naj ne bi povečevalo oz. bi se povečalo le zmerno. Najočitnejši je njihov odpor do kontingence in nepredvidljivosti mestnega življenja. V mestu je po njihovem premalo reda, in v Ljubljani se ne počutijo varne. V pozne večerne kulturnega dogajanja ne bi podaljševali, saj se jim Ljubljana že tako zdi precej hrupno mesto.

Takšnemu dojetju mestnega prostora kot nujnega, a obenem zasičenega z neredom, hrupom in nevarnostjo, korespondirajo tudi rezultati vprašanja o preferiranem načinu bivanja. Večina bi jih namreč želela živeti izven mesta, najraje v družinski hiši z vrtom v predmestju Ljubljane. Do kakovosti bivanja v Ljubljani v primerjavi z drugimi mesti so pretežno indiferentni. To bi lahko deloma pojasnjevali z relativno nizko bivanjsko mobilnostjo Slovencev, ki alterniranja med mesti zaradi njihove (kulturne, infrastrukturne, trgovske, ambientalne, etc) ponudbe niti ne predpostavljajo oz. kontemplirajo.

Po pričakovanjih od vseh treh tipov najredkeje kupujejo različne izdelke v mestnem jedru, in so zato toliko bolj pogosti obiskovalci nakupovalnih centrov. Na splošno vsi respondenti pogosteje koristijo kulturno ponudbo (kinoteke, restavracije, prireditve na prostem, etc) v mestnem jedru kot v predmestnih nakupovalnih centrih, pri čemer pa obravnavani predmestni prebivalci centra Ljubljane med vsemi najpogosteje obiskujejo tudi dogajanje na obrobju mesta (slabih 40 odstotkov hodi tja celo na sprehode). Pogostost njihovega koriščenja kulturne ponudbe Ljubljane je med vsemi tremi tipi najnižja, iz česar lahko sklepamo na manjšo relevantnost te ponudbe v njihovem vrednotenju urbanega življenja.

Do gradbenih posegov in drugih novitet v mestnem jedru so izrazito konzervativno naravnani. Med vsemi tremi skupinami so daleč najmanj naklonjeni nameravanim novogradnjam, in po njihovem bi kot mestno prioriteto morali videti obnavljanje starih zgradb in ne gradnjo novih sosesk. V starem mestnem jedru odločno nasprotujejo vsakršnim posegom, ki niso obnavljanje in rekonstruiranje starih zgradb. Obenem vendarle najmočneje nasprotujejo zaprtju mestnega jedra, ki očitno prav tako sodi v register nepotrebnih novitet.

DRUGI TIP: PRO-URBANI HABITUS, 12'7%

Pro-urbani habitus je v izraziti manjšini in je v mnogih pogledih nasproten predmestnemu. Gre za tip ljudi, ki imajo do mestnega prostora pozitiven odnos in urbanost redno vključujejo v svoje življenjskostilske prakse. Glede na to, da je vsa anketirana populacija prebivala v mestnem centru, je le desetodstotna pripadnost tej skupini zanimiva in še dodatno potrjuje specifičnost slovenskega vrednotenja urbanosti. Trend življenja v mestu oz. mestnem centru kot reflektivne in življenjskostilske izbire zaenkrat še ni opazneje prisoten med slovensko populacijo, pri čemer pa so pripadniki opisane skupine v povprečju mlajši in pričakujemo lahko, da bo ob menjavi generacij ta skupina vedno večja.

Nadomestljivost mestnega jedra s primestnimi nakupovalnimi centri nedvoumno zavračajo in kažejo največjo potencialno naklonjenost nakupovanju v mestnem središču. Počutijo se bolj povezane z mestom kot z naravo in so močno naklonjeni prizoriščnosti v mestu oz izrazito podpirajo organizacijo velikih, spektakularnih prireditev.

Refleksivnost njihovega dojemanja mestnega prostora komplementirajo tudi predstave o tem, kakšna naj bi urbanost bila. Prisotnost tujcev na ulicah jim pomeni pozitivno vrednoto, pri čemer pa nekoliko nižje kot drugačnost na ulicah evalvirajo trajno naseljenost in prisotnost na trgih dela in nepremičnin. V povprečju so (četudi šibko) vendarle edini, ki podpirajo prodajo nepremičnin tujcem kakor tudi njihovo bivanje v mestu in udejstvovanje na trgu dela. V skladu s tem so tudi mnenja, naj se Ljubljana zmerno ali celo zelo poveča.

V mestu ne občutijo primanjkljaja reda in se v njem počutijo relativno varne. Dogajanje tudi v pozni večernih urah se jim ne zdi sporno ali odveč in po njihovem mnenju se takrat odvija premalo kulturnih dogodkov. Ljubljano doživljajo kot sorazmerno hrupno, kar verjetno lahko interpretiramo bolj kot kvantitativno in ne emotivno evalvacijo. Nenavsezadnje bi jih več kot tri četrtine želelo (še naprej) živeti v mestnem centru in prav nihče od respondentov ni izrazil želje po hiši z vrtom v enem okoliških krajev. Večinoma imajo občutek, da je življenje v Ljubljani najboljša možna izbira.

Kulturno ponudbo mesta koristijo najpogosteje med vsemi tremi skupinami, in sicer najpogosteje v centru. Pri potrošnji so nekoliko bolj instrumentalni, in njihova uporaba primestnih nakupovalnih centrov izraziteje ne odstopa do porabe bolj primestno orientiranih prebivalcev. Do novogradenj v starem mestnem jedru imajo manj odpora kot drugi in načelno sprejemajo tudi novejšo oz. sodobno arhitekturo v mestnem jedru. Bolj kot prenova mestnega jedra se jim zdi pomembna gradnja novih mestnih sosesk. Do skoraj vseh nameravanih novogradenj imajo daleč najbolj pozitiven odnos, močno se strinjajo tudi z nedavnim zaprtjem ulic mestnega središča.

TRETJI TIP: KONFORMNO MEŠČANSTVO, 36'2%

Ta druga največja skupina si svoje lastnosti deli tako z bolj predmestno kot s pro-urbano skupino. Bolj se nagibajo k slednji, pri čemer se zdi, da njihovo pozicijo sloni na nereflektirani identifikaciji z mestom, ki se po možnosti demografsko in tudi vizualno ne bi preveč spreminjalo.

Ambient mestnega središča jim pomeni vrednoto, naklonjeni so prizoriščnosti in distinktivnosti mestnega središča, pri čemer pa se na prvi pogled paradoksalno bolj kot z mestom identificirajo z naravo. Z ozirom na njeno vlogo v nacionalni zavesti, kot jo predstavita Uršič in Hočevar (2007), lahko to prisotnost narave med sicer urbano orientiranim prebivalstvom lažje razumemo in jo vidimo kot identifikacijski komplement mestnosti.

Deklarirajo se kot naklonjene drugim rasam in izgledom na mestnih ulicah, in obenem med vsemi najmočnejše zavračajo prodajo nepremičnin tujcem. Njihovega bivanja in dela v Ljubljani tudi ne vidijo kot nekaj koristnega za razvoj, še več, tej tezi izrazito nasprotujejo. Ljubljana se jim zdi ravno prav velika in če že, se naj bi povečala le zmerno. Glede trditve, da je v mestu premalo reda so neodločeni, se pa v Ljubljani med vsemi skupinami počutijo najmanj ogrožene in se jim zdi sorazmerno varna. Percepirajo jo kot mirno, in do neke mere podpirajo tudi več kulturnega dogajanja v poznih večernih urah.

Glede kakovosti življenja v Ljubljani v primerjavi z drugimi mesti se večinoma ne opredeljujejo. Mestno okolje jim večinoma predstavlja preferiran prostor bivanja, četudi bi jih nezanimljivo število vendarle raje prebivalo v hiši v predmestju. Nakupe najraje prakticirajo v mestnem centru, ki ga v ta namen med vsemi skupinami najpogosteje uporabljajo. Druge, športne, zabavne ali kulturne aktivnosti prav tako radi izvajajo v centru, vendar ne tako pogosto kot pripadniki pro-urbanega habitusa. Tudi na splošno nekoliko manj pogosto od njih koristijo kulturno ponudbo, ki jo ponuja mesto. Med vsemi so daleč najbolj naklonjeni prenavljanju in rekonstruiranju mestnega jedra, prav tako se strinjajo z nedavnim zaprtjem mestnega jedra. O napovedanih novogradnjah niso povsem konsenzualni, in medtem ko imata nov potniški center ter nova nacionalna knjižnica izredno visoko podporo, do drugih

projektov ostajajo zadržani in jih večinoma podpira dobra polovica anketiranih.

Tri tipe urbanih habitusov oz. tri glavne načine interpretiranja urbanosti v Ljubljani smo predstavili kot dokaj homogene pozicije, saj smo jih artikulirali kot idealne tipe. Ti se v realnosti sicer ne manifestirajo v celoti, oblikovali smo jih namreč le preko treh vsebinskih komponent, obenem pa tudi ignorirali širši kontekst vrednostnih in kulturnih habitusov prebivalcev. Določene tendence, ki so bolj izrazite smo vendarle prikazali, najizrazitejši rezultat je seveda dominantna prisotnost *predmestnega* razumevanja mesta.

Opisanih tipov nikakor ne moremo nedvoumno umestiti na os modernosti in postmodernosti, pri čemer pa skozi obravnavo seveda nismo nikoli trdili, da moderen ali postmoderen posameznik sploh obstajata. Vse tri skupine po malem kažejo razpršene poteze, ki jih enkrat lahko interpretiramo kot moderne, drugič kot postmoderne, včasih tudi kot oboje. Zaradi slabo razvite urbane senzibilnosti v Sloveniji (in s tem Ljubljani) je bolj množično postmoderno poziciranje še dodatno težje pričakovati.

Postavljeni hipotezi smo potrdili, četudi je zaradi vnaprej sestavljenega vprašalnika širina in globina empiričnega preverjanja morda nekoliko okrnjena. Tip pro-urbanega habitusa se je izkazal kot najbolj postmoderen v svojem obravnavanju prostora, pri čemer so njegovi pripadniki v povprečju najmlajši (skoraj polovica jih je mlajša od trideset let, prav tako je tu najmanjši delež starejših od šestdeset let). Prav tako lahko rečemo, da obstaja koherenca med opisanim tipom habitusa in praksami njegovih pripadnikov.

9. SKLEP

Lahko rečemo, da smo s potrjenimi hipotezami in linearno argumentacijo pripeljali diplomsko nalogo do konca. Skozi kavzalno verigo, ki se je pletla iz poglavja v poglavje, smo prikazali transformiranje utopičnega zaledja človeškega delovanja in s tem razložili vzporedne premike v razumevanju možnih, želenih ter preferiranih oblik mest in mestnega življenja. Strukturiranje urbanega habitusa je skozi dobro poldrugo stoletje imelo značilen podton modernosti, ki tako ali drugače odzvanja tudi v sodobnih tipih urbanosti. Te lahko danes vidimo kot grajeno ali digitalno infrastrukturo, kot emotivno doživljani prostor identifikacije, dezintegracije ter konfliktov in nenavsezadnje kot nevtralno kuliso povsem drugim osebnim, kolektivnim ali tržnim aspiracijam. Soočeni smo s konkretizacijo pluralnih in asimetrično vplivnih človeških sanj, ki so bile nekdanj utemeljene v zanosu razsvetljenskih idealov in se danes navadno bolj skromno napajajo iz manj ambicioznih smotrov.

Obravnavano tematiko si ponovno oglejmo iz nekoliko večje daljave. Industrializacijo zahodnega sveta lahko označimo kot bistveni dejavnik za večanje in zgoščanje mestnih naselbin, znotraj katerih je živel vse večji delež populacije. Novo okolje ni več nudilo opore tradicionalnim in v pretežno ruralnemu svetu utemeljenim mišljenjskim shemam in življenjskim vzorcem, kar deloma lahko razložimo s tekom pisanja večkrat omenjeno kohabitacijo tujcev kot bistveno specifično urbanosti. Trajna kohabitacija, srečevanje in sodelovanje med tujci je na nek način oksimoron, saj je z vsako, četudi mimobežno in naključno interakcijo, tujec manj tuj in njegov obstoj bolj doumljiv. Najprej torej razjasnimo koncept tujca, ki prej ko slej postane le še anonimnež, slehernik in pravzaprav so-tujec.

Pred nastopom večjih mest kot najpogostejše oblike naselbin v zahodnem svetu so bile prostorske zgostitve prebivalstva manj intenzivne in takratne naselbine so bile občutno manj številčne. Njihov način delovanja v sociologiji označujemo s konceptom skupnosti in eden od mehanizmov, ki je zagotavljal njihovo delovanje, je bil tudi način spoprijemanja s tujci. Obstoj tujcev je namreč impliciral marsikaj, kar bi lahko

ogrožalo koherenco skupnosti, ki je delovala po principih domačnosti, enoznačnosti ter visoke stopnje homogenosti in dogmatičnosti glede življenjskih praks. Tujca se je tako morda odvrnilo že na mestnih vratih. Lahko se ga je sprejelo, a skupaj s tem so se sprostili tudi mehanizmi domestikacije, adaptacije in na dolgi rok asimilacije. Tujec ni mogel priti v skupnosti in ostati tujec za dolgo, saj so jo gradili predvsem osebni odnosi – tako v družinskem in sosedskem okolju kot tudi v delovnih in tržnih odnosih.

Večanje in zgoščanje mest se je napajalo prav iz teh homeostatičnih in samozadostnih skupnosti. Preseljevanje iz dežele je najmočnejše pospeševala industrializacija, in mesta so postala vir delovne sile nastajajočim manufakturam in pozneje tovarnam. Odnose znotraj teh je vodila logika kapitalizma, namesto povezovanja in asimiliranja tujcev se je delovna sila soočala s strukturno perpetuacijo alienacije in tujce se je »masovno proizvajalo«. Če si sposodimo in prilagodimo Simmlovo formulacijo, lahko rečemo da moderni tujec ni ta, ki pride danes in jutri odide, marveč ta, ki je ga srečamo danes in bo ostal tudi jutri. Iz kratkega Simmlovega eseja *Tujec* (1908) lahko posplošimo paradoksalno dvojnost tujca kar na obči način dojemanja drugih v mestu – ob tujcu imamo občutek, da smo blizu nekemu, ki je zelo oddaljen, hkrati pa občutimo oddaljenost od tega človeka, ki nam je v koordinatah prostora pravzaprav zelo blizu.

V devetnajstem stoletju je takšna družba tujcev sproducirala distinktivno nove oblike bivanja. Srečanje in zlitje teh oblik z intelektualno mislijo razsvetljenstva smo označili kot modernost v načinu življenja, ki se je kazala skozi vero v emancipatornost zgodovine in videnje novonastale urbanosti kot relevantnega faktorja v njenem porajanju. Mesto kot prostor in razlog vznika kulturne senzibilnosti modernosti je v tem odnosu obstajalo nekoliko kontradiktorno. Kaotično in le deloma funkcionalno mesto modernosti ni sodilo v modernistično vizijo, po kateri je zgodovina bolj ali manj linearno stekanje v vse bolj racionalno in objektivno razumevanje ter upravljanje sveta.

Ena konkretizacij te kontradiktornosti v urbanem načrtovanju so principi delovanja, ki jih utelešajo Baron Haussmann, Robert Moses in Le Corbusier. Iz naše osebne predpostavke, da je mesto nujno kaotično, neracionalno in polno naključnosti ter konfliktov, lahko izpeljemo njihovo ambivalentnost. Vsi so namreč verjeli, da se vse te

bistvene lastnosti mesta lahko preseže in se tako rekoč vrne v nekdanji ekvilibrij skupnosti. Po tej urbani utopiji bi nekdanji princip statike zamenjal princip ciklične fluktuacije in mesto naj bi delovalo po principu fordistične tovarne; delovna sila se z avtomobilom vsak dan pripelje in odpelje, tovarna pa se lahko racionalno poveča ali celo prilično poruši v prid tehničnega napredka.

Podobna umevanja urbanega prostora so prisotna tudi danes, pri čemer pa zaradi lekcij zgodovine in umanjkanja trdnega vrednostnega zaledja na zahodu niso več prevladujoča paradigma. Le Corbusierjevo idealtipsko *mesto treh milijonov* oz. neka različica te ideje je še vedno legitimna urbanistična paradigma na drugih delih sveta, kjer številčnost in bolj konfliktna urbanost onemogočata prenos zahodnega modela mest in je dinamika razvoja mest manj vzporedna z individualiziranim in potrošno orientiranim urbanim vsakdanom zahoda. Obenem verjetno ni naključje, da v eni zadnjih trdnjav institucionalizirane emancipacije družbe, komunistični Kitajski, še vedno in tudi najbolj ambiciozno gradijo vnaprej načrtovana mesta *ad nihilo*.

Vznik postmoderne kulturne senzibilnosti lahko vidimo kot refleks na nerazrešljive antagonizme v srži ideje modernosti. Urbani prostor je svoj delež odigral skozi svojo socio-kulturno heterogenost in posledično pluralnost pozicij ter se s tem izkazal kot poligon kristalizaciji vprašanja o enovitosti modernistične resnice. Same urbanistične in arhitekturne konkretizacije projekta modernosti so si zapravile legitimnost z ustvarjanjem in zanemarjanjem kategorije ljudi, ki stojijo na poti zgodovine oz. napredka in razvoja, obenem pa tudi niso uspele transponirati svojih idealov na nivo praktičnega življenja. Kot bi rekel Lyotard, v urbanem vsakdanu se kar od nikoder ni udejanila participacija v kateri od velikih zgodb.

Postmodernistično gibanje v arhitekturi, ki je programsko delovala diametralno nasprotno arhitekturnemu modernizmu (kot prakticiranju duha modernosti), je bilo en najzgodnejših izrazov širše in danes skorajda vsenavzoče postmoderne kulture. Ta se v mestih najznačilneje kaže v nekoherentnem in hibridnem arhitekturnem izrazu, v nenehnem mutiranju nakupovalnih centrov ter v vse bolj dediferenciranem mestnem okolju, kjer so delo, prosti čas in družina vse manj prostorsko segmentirani. Če se je nekdanj okoli *težke* industrije razvijalo pristno mesto, je danes, v dobi deteritorializiranega in storitveno orientiranega gospodarstva, bolj primerno govoriti le

še o industriji pristnosti. Heterogene ter partikularne dinamike razvoja mest lahko v luči postmoderne kulture pogostoma razumemo le kot sekundarno in izumetničeno podvajanje oz. simuliranje in hlinjenje že obstoječih form.

Sodobnim *generičnim* mestom lahko pripišemo specifičen in značilno postmoderen tip doživljanja mest – generičnega *flâneurja*. Skozi pričujočo diplomsko nalogo smo misel razvijali tako, da lažje razumemo njegov obstoj in ga lahko vidimo kot tipičen del v horizontalno gledano neizmerno pestri strukturi mestnega prebivalstva. V tej strukturi lahko detektiramo nek problem, za katerega razrešitev nismo ponudili zadostnega ali vsaj minimalnega materiala. Kakšno naj bi bilo mesto prihodnosti in koliko bo to sploh mesto iz kaotično heterogenih sanj njegovih prebivalcev, koliko pa realizacija ekonomske vizije zelo majhnega segmenta relevantnih akterjev na trgu. Ta vizija je kot ideologija uveljavljena tudi na področju urbanizma in jo je nenavsezadnje na nek način spodbujal tudi en kanoničnih avtorjev arhitekturnega postmodernizma, Robert Venturi.

Kavzalno koherentno pot razlage smo na koncu zaokrožili z Bourdiejevo teorijo habitusa. Ta je *strukturirana in strukturirajoča struktura*, v katero se lahko vplete razumevanje delovanja zgodovine nekega obravnavanega objekta, v našem primeru mesta. Izvedena empirična raziskava ni bila dovolj poglobljena, da bi iz urbanih habitusov ljubljanskega prebivalstva lahko suvereno sklepali na nadaljnji razvoj prestolnice. Z oziroma na izsledke raziskave (ki kažejo prevlado tradicionalistično in ruralno orientiranih habitusov) in naravo postmoderne kulture lahko glede bodočnosti Ljubljane vendarle slutimo sledeč scenarij: V mestu bodo vse bolj prisotni prostori simulirane narave in vse več bo ponudbe domnevno pristnih tradicionalnih izkustev. Lahko bi dejali, da bomo ob boku generičnega flâneurja še pogosteje videli generični kozolec. Še bolj bo izrazil trend povezovanja in integriranja ruralnega in manj urbaniziranega zaledja z Ljubljano. To zaledje bo namesto življenskega okolja prevzelo vlogo simulacije življenskega okolja in bo v svoji konzervirani realnosti obstajalo vzporedno z zaščitenim in renoviranim mestnim jedrom.

Za konec se lahko vprašamo, do katere mere lahko danes sploh govorimo o modernosti in koliko je bil nekdanji slehernik pravzaprav moderen. Morda pravzaprav nikoli nismo bili moderni, kot trdijo nekateri avtorji. Prav tako se lahko vprašamo,

zakaj smo kot prizmo izbrali eno razumevanje modernosti in ne drugo. Koliko je figura *flanêurja* mit in koliko dejanska praksa? Ali je bilo legitimno, da smo izpostavili sporne vidike Le Corbusierja in ne njegovih uspešno izvedenih in še danes funkcionalnih projektov? Je postmodernost res bolj produkt intelektualizma kot dejanskosti? In seveda, je res potreben tako radikalen korak, kot je dvom v samo dejanskost?

Namesto sklepa in moralnega nauka, ki bi ju izpeljali iz diplomske naloge, lahko pustimo kar takšno spraševanje. Vsako pisanje je po malem ignoranca, in vsaj ob koncu lahko pokažemo nekaj malega skromnosti in se zadovoljimo s tem, da smo v pluralnosti malih naracij urbanosti pustili svojo.

10. VIRI

- Adorno, Theodor W. in Max Horkheimer (2002): *Dialektika razsvetljenstva*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Aleksić, Jelena (2002): Urbani strahovi, postmoderna tveganja. *Teorija in praksa* 39(2), 182—194.
- Auge, Marc (1999): Novi svetovi. V Igor Španjol (ur.): *Mestomorfoze*, 69—91. Ljubljana: *Cf.
- Barthes, Roland (2000): *Mythologies*. London: Vintage Classics.
- Baudelaire, Charles (1992): *Spleen*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Baudelaire, Charles (1997): *Rože zla*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Baudrillard, Jean (1999): *Simulaker in simulacija, Popoln Zločin*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: *Cf.
- Bauman, Zygmunt (2003): *City of fears, city of hopes*. London: Goldsmiths college.
- Bell, Daniel (1992): Fordism and Post-Fordism. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 250—266. London: Academy editions.
- Benjamin, Walter (1998): *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Benjamin, Walter (2002): *Enosmerna ulica*. Ljubljana: Študentska založba.
- Benko, Georges in Ulf Strohmayer, ur. (1997): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Berger, Peter in Thomas Luckmann (1988): *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Berman, Marshall (1988): *All that is solid melts into air*. New York: Penguin books.
- Blake, Emma (2001): Spatiality past and present. An interview with Edward Soja, Los Angeles, 12 april. *Journal of Social Archaeology* 2(2), 139—158.
- Bourdieu, Pierre (2002): *Praktični čut 1*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bourdieu, Pierre (2003): *Sociologija kot politika*. Ljubljana: *Cf.
- Bourdieu, Pierre in Loïc Wacquant (2006): *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Annales.

- Bulc, Gregor (2004): *Proizvodnja kulture*. Maribor: Subkulturni azil.
- Butler, Christopher (2002): *Postmodernism, A very short introduction*. Oxford: Oxford university press.
- Calvino, Italo (1990): *Nevidna mesta. Grad prekrižanih usod*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Cooke, Phil (1997): Institutional reflexivity and the Rise of the Regional State. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 285—301. Oxford, Blackwell.
- Cresswell, Tim (1997): Imagining the Nomad: Mobility and the postmodern primitive. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 360—379. Oxford: Blackwell.
- Cresti, Carlo (1970): *Le Courbiser*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Čerpes, Ilka in Miha Dešman, ur. (2007): *Kaj se dogaja s sodobnim mestom*. Ljubljana: Krtina.
- Debord, Guy (1999): *Družba spektakla. Komentarji k družbi spektakla. Panegirik*. Ljubljana: Študentska založba.
- Evans, David (1997): Michel Maffesoli's sociology of modernity and postmodernity: an introduction and critical assessment. *The Editorial board of The Sociological Review*. Oxford: Blackwell.
- Featherstone, Mike, Scott Lash in Roland Robertson, ur. (1995): *Global modernities*. London: Sage publications.
- Featherstone, Mike (1998a): The flâneur, the city and virtual public life. *Urban studies* 35(5—6), 909—925.
- Featherstone, Mike (1998b): Mestne kulture in postmoderni življenjski stil. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 26(188), 189—206.
- Featherstone, Mike in Scott Lash (1999): *Spaces of culture: City, nation, world*. London: Sage publications.
- Flanagan, William G. (1999): *Urban sociology: images and structure*. Boston: Allyn and Bacon.
- Foucault, Michel (1984): *On other spaces*. Dostopno na <http://www.foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html> (18. december 2007).

Friese, Heidrun in Peter Wagner (1999): Not all that is solid melts into air: modernity and contingency. V Mike Featherstone in Scott Lash (ur.): *Spaces of culture: City, nation, world*, 101—115. London: Sage publications.

Dear, Michael (199): Postmodern Bloodlines. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 49—71. Oxford: Blackwell.

Game, Ann (1995): Time, space, memory, with reference to Bachelard. V Mike Featherstone, Scott Lash in Roland Robertson (ur): *Global modernities*, 192—208. London: Sage publications.

Gans, Herbert (1968/2005): Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A reevaluation of Definitions. V Jan Lin in Christopher Mele (ur): *The Urban Sociology Reader*, 42—50. London: Routledge.

Goethe, Johann Wolfgang von (2005): *Faust*. Ljubljana: Založba Sanje.

Gibson-Graham, Julie Kathy (1997): Postmodern becomings: From the Space of Form to the Space of potentiality. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 306—323. Oxford: Blackwell.

Gluck, Mary (2003): The Flâneur and the Aesthetic. *Theory, Culture & Society* 20(5), 53—80.

Graham, Simon (2004): Postmortem city: Towards an urban geopolitics. *City* 7(2), 165—192.

Gregory, Derek (1997) Lacan and geography: the Production of space revisited. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 203—231. Oxford: Blackwell.

Grönlund, Bo (1997): *On Civitas of Seeing and the Design of Cities*. Dostopno na http://hjem.get2net.dk/gronlund/Sennett_ny_tekst_97kort.html (17. marec 2008).

Habermas, Jürgen (1992): Modernity; an unfinished project. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 158—169. London: Academy editions.

Harvey, David (1990): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.

Hassan, Ihab (1992): Pluralism in postmodern perspective. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 196—207. London: Academy editions.

- Hassan, Ihab (2001): *From Postmodernism to postmodernity*. Dostopno na http://www.ihabhassan.com/postmodernism_to_postmodernity.htm (17.marec 2008).
- Hetherington, Kevin in Rolland Munro (1997): *Ideas of difference: Social spaces and the labour of division*. Oxford: Blackwell.
- Hetherington, Kevin (1997): In place of geometry: the materiality of place. V Kevin Hetherington in Rolland Munro (1997): *Ideas of difference: Social spaces and the labour of division*, 183—199. Oxford: Blackwell.
- Hetherington, Kevin (1998): *Expressions of identity*. London: Sage publications.
- Hetherington, Kevin (2002): The Unsightly: Touching the Parthenon Frieze. *Theory, culture & Society* 19(5—6), 187—205.
- Hetherington, Kevin (2006): Museum. *Theory, Culture & Society* 23(2—3), 597—603.
- Hočevar, Marjan (2000): *Novi urbani trendi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hočevar, Marjan (2002): Ljubljana: konec ali začetek urbanosti? V Drago Kos (ur.): *Sociološke podobe Ljubljane*, 25—42. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Huysen, Andreas (1992): Mapping the postmodern. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 40—72. London: Academy editions.
- Hutcheon, Linda (1992): Theorising the postmodern. Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 76—93. London: Academy editions.
- Imrie, Rob, Steven Pinch in Mark Boyle (1996): Identities, Citizenship and Power in the Cities. *Urban studies* 33(8), 1255—1261.
- Jameson, Frederic (2001): *Postmodernizem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Jencks, Charles, ur. (1992): *The Post-modern reader*. London: Academy editions.
- Jencks, Charles (1992): The Postmodern Agenda. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 10—39. London: Academy editions.
- Jenger, Jean (1998): *Le Courbiser; arhitektura, ki vznemirja*. Ljubljana: DZS.
- Jordan, David P. (2001): Baron Haussmann and Modern Paris. *American Scholar* 61(1), 99—106.

- Jordan, David P. (2004): Haussmann and Haussmannisation: The legacy of Paris. *French Historical Studies* 27(1), 87—113.
- King, Anthony D. (1995): The Times and Spaces of Modernity (or who needs Postmodernism?). V Mike Featherstone, Scott Lash in Roland Robertson (ur.): *Global modernities*, 108—123. London: Sage publications.
- Klotz, Heinrich (1992): Postmodern Architecture. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 234—248. London: Academy editions.
- Koolhaas, Rem (1999): Generično mesto. V Igor Španjol (ur.): *Mestomorfoze*, 5—32. Ljubljana: *Cf.
- Koolhaas, Rem (2007): Kaj se je venar zgodilo urbanizmu. V Ilka Čerpes in Miha Dešman (ur.): *Kaj se dogaja s sodobnim mestom*, 287—292. Ljubljana: Krtina.
- Kos, Drago, ur. (2002): *Sociološke podobe Ljubljane*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kos, Drago in Pavel Gantar (1993): Če bo vodnjak bo tudi bomba!: o segmentih ruralne ideologije v Ljubljani. V Alenka Bogovič (ur.): *Vesela znanost III, IV, O hišah, o mestih, o podeželjih*, 97—122. Ljubljana: KUD France Prešeren.
- Kos, Drago (2002): *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2002): Vrednostni habitusi kot empirična tipologija. *Družboslovne razprave* 18(39), 109—128.
- Lash, Scott (1993): *Sociologija postmodernizma*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Law, John in Ruth Benschop (1997): Resisting pictures: representation, distribution and ontological politics. V Kevin Hetherington in Rolland Munro (ur.) (1997): *Ideas of difference: Social spaces and the labour of division*, 158—182. Oxford: Blackwell.
- Lewandowski, Joseph D. (2005): Street culture: The dialectic of urbanism in Walter Benjamin's *Passagen-werk*. *Philosophy&Social criticism* 31(3), 293—308.
- Lin, Jan in Christopher Mele (2005): *The Urban Sociology Reader*. London: Routledge.
- Lyotard, Jean F. (2004): *Postmoderna za začetnike*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

- Luthar, Breda (2002): Boj za okus in moralno odličnost; tipologija vrednostnih habitusov. *Družboslovne razprave* 18(39), 87—108.
- Maffesoli, Michel (2004): Everyday tragedy and creation. *Cultural studies* 18(2—3), 201—210.
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1973): *Manifest komunistične stranke*. Ljubljana: Komunist.
- Massey, Doreen (1994): *Space, place and gender*. Cambridge: Polity Press.
- Merrifield, Andy (2000): Benjamin&the City of Light. *The Nation*, 31.1., 25—28.
- Mlinar, Zdravko (2007): O prostorsko – časovnem (ne-)redu ob „koncu velikih zgodb“. V Ilka Čerpesin Miha Dešman (ur.): *Kaj se dogaja s sodobnim mestom*, 341—370. Ljubljana: Krtina.
- Močnik, Rastko (1993): Mesto – estetski pojav? V Alenka Bogovič (ur.): *Vesela znanost III, IV, O hišah, o mestih, o podeželjih*, 151—168. Ljubljana: KUD France Prešeren.
- Mumford, Lewis (1969): *Mesto v zgodovini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Mumford, Lewis (2003): *The Story of Utopias*. Whitefish: Kessinger Publishing.
- Munro, Rolland (1997): Ideas of difference: stability, social spaces and the labour of division. V Kevin Hetherington in Rolland Munro (1997): *Ideas of difference: Social spaces and the labour of division*, 3—24. Oxford: Blackwell.
- Neva, Mica (1998): Zanikanje modernosti: ženske, mesto in veleblagovnica. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 26(188), 161—188.
- Neil, William J. V. (2001): Marketing the urban experience: Reflections on the Place of Fear in the promotional strategies of Belfast, Detroit and Berlin. *Urban studies* 38(5—6), 815—828.
- Parker, Simon (2000): Tales of the city: Situating urban discourse in place and time. *City* 4(2), 234—246.
- Parker, Simon (2004): *Urban theory and the urban experience*. London: Routledge.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington in Frederic Vandenberghe (2002): The Status of an Object. *Theory, culture & Society* 19(5-6), 1—21.
- Porthogesi, Paolo (1992): What is postmodern? V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 208—214. London: Academy editions.

- Pred, Allen (1997): Re-presenting the Extended Present Moment of Danger: A Mediation on Hypermodernity, Identity and the Montage Form. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 117—140. Oxford: Blackwell.
- Ramazani, Vaheed P. (1996): Writing in pain. *Boundry* 22(2), 199—224.
- Rose, Margaret (1992): Defining the Post-modern. V Charles Jencks (ur.): *The Post-modern reader*, 119—136. London: Academy editions.
- Simmel, Georg (2000): *Izbrani spisi o kulturi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Simmel, Georg (1904/1950): *The Stranger*. Dostopno na <http://homepage.newschool.edu/~quigley/vcs/simmel-stranger.pdf> (17. marec 2008).
- Slater, David (1997): Geopolitics and the Postmodern: Issues of knowledge, Difference and North-South relations. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 324—335. Oxford: Blackwell.
- Soja, Edward W. (1996): *Thirdspace*. Oxford: Blackwell.
- Soja, Edward W. (1997): Planning in/for Postmodernity. V Georges Benko in Ulf Strohmayer (ur.): *Space and social theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, 236—249. Oxford: Blackwell.
- Soja, Edward W. (2003): Writing the city spatially. *City* 7(3), 269—280.
- Spencer, C. (2005): Designing the person: sociological assumptions embodied within the architecture of Charles Rennie Mackintosh and Le Corbusier. *Irish Journal of Sociology* 14(1), 141—162.
- Škerlep, Andrej (1998): Razred in okus – Bourdiejev pojem habitusa. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 26(188), 3—46.
- Tönnies Ferdinand (1887/2005): Community and society. V Jan Lin in Christopher Mele (ur.): *The Urban Sociology Reader*, 16—22. London: Routledge.
- Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete v vrtilcu diskurzov*. London: Znanstveno in publicistično središče.
- Ule, Mirjana (2002): Razlike, ki delajo razlike: življenjski stili, individualizacija in spremembe identitetnih struktur. *Družboslovne razprave* 18(39), 75—86.
- Urry, John (1995): *Consuming places*. London: Routledge.

- Uršič, Matjaž (2003): *Urbani prostori potrošnje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uršič, Matjaž (2003): Prostorska organizacija zaznavanja in regulacija telesnega delovanja. *Teorija in praksa* 40(5), 874—890.
- Uršič, Matjaž in Marjan Hočevar (2007): *Protiurbanost kot način življenja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vattimo, Gianni (1997): *Konec moderne*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Vičič, Vlasta (1993): Spremna beseda k Sociologiji postmodernizma. V Scott Lash: *Sociologija postmodernizma*, 265—272. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Wikimedia Commons (2008a): *Avenue de la Grande Armée*. Dostopno na http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Haussman_grandearmee.750pix.jpg (3. april 2008).
- Wikimedia Commons (2008b): *Cross Bronx Expressway*. Dostopno na http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Looking_northwest_at_Third_Avenue_Elevated_over_Cross_Bronx_Expressway.jpg (3. april 2008).
- Wikimedia Commons (2008c): *Unite d'Habitation, Firminy*. Dostopno na http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Unit%C3%A9_d%27Habitation%2C_Firminy_%28rucativava%29.jpg (3. april 2008).
- Wikimedia Commons (2008d): *Notre-Dame-du Haut de Ronchamp*. Dostopno na <http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Ronchamp1.jpg> (24. december 2007).
- Wikimedia Commons (2008e): *The Westin Bonaventure Hotel*. Dostopno na <http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:LosAngel.jpg> (3. april 2008).
- Wikimedia Commons (2008f): *Centre Georges-Pompidou*. Dostopno na http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Centre_Georges-Pompidou_2007.jpg (3. april 2008).
- Wirth, Louis (1930/2005): Urbanism as a way of Life. V Jan Lin in Christopher Mele (ur): *The Urban Sociology Reader*, 32—41. London: Routledge.
- Wollin, Richard (1994): *Walter Benjamin An Aesthetic of Redemption*. Los Angeles: University of California press.
- Zaretsky, Eli (1995): The birth of identity politics in the 1960s: Psychoanalysis and

the Public/Private division. V Mike Featherstone, Scott Lash in Roland Robertson (ur.): *Global modernities*, 244—259. London: Sage publications.

Zukin, Sharon (1998): Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption. *Urban studies* 35(5—6), 825—839.

Zukin, Sharon (2002): What's Space got to Do With It? *City&community* 1(4), 345—348.

Zukin, Sharon (2005): Whose culture? Whose city? V Jan Lin in Christopher Mele (ur.): *The Urban Sociology Reader*, 281—289. London: Routledge.

Zukin, Sharon (2006): *Jane Jacobs: The struggle continues*. Pismo, katerega je po smrti Jacobsove Zukinova razposlala po internetu (april 2006).

11. PRILOGE

PRILOGA A: IZSLEDKI STATISTIČNE ANALIZE

1. SPREMENLJIVKA

v1.0_1 Mestnega središča sploh ne potrebujem, vse je na voljo v predmestnih nakupovalnih centrih		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	224	56,7	57,7	57,7
	2 se ne strinjam	70	17,7	18,0	75,8
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	32	8,1	8,2	84,0
	4 se strinjam	51	12,9	13,1	97,2
	5 popolnoma se strinjam	11	2,8	2,8	100,0
	Total	388	98,2	100,0	
Missing	99 b.o.	1	,3		
	111	6	1,5		
	Total	7	1,8		
Total	395	100,0			

v1.0_5 Cutim se bolj povezanega z naravo kot z mestom		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	27	6,8	7,1	7,1
	2 se ne strinjam	73	18,5	19,3	26,4
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	133	33,7	35,1	61,5
	4 se strinjam	82	20,8	21,6	83,1
	5 popolnoma se strinjam	64	16,2	16,9	100,0
	Total	379	95,9	100,0	
Missing	99 b.o.	3	,8		
	111	13	3,3		
	Total	16	4,1		
Total	395	100,0			

v1.0_13 Ljubljana naj v prihodnje prevzema organizacijo velikih prireditev, spektaklov (športnih, kulturnih, znanstvenih, zabavnih)		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	17	4,3	4,4	4,4
	2 se ne strinjam	44	11,1	11,3	15,7
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	91	23,0	23,5	39,2
	4 se strinjam	132	33,4	34,0	73,2
	5 popolnoma se strinjam	104	26,3	26,8	100,0
	Total	388	98,2	100,0	
Missing	99 b.o.	3	,8		
	111	4	1,0		
	Total	7	1,8		
Total	395	100,0			

v1.0_14 V mestnem središču bi nakupoval ce bi bile trgovine drugacne kot v nakupovalnih središčih		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	40	10,1	10,4	10,4
	2 se ne strinjam	65	16,5	16,9	27,3
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	95	24,1	24,7	52,1
	4 se strinjam	87	22,0	22,7	74,7
	5 popolnoma se strinjam	97	24,6	25,3	100,0
	Total	384	97,2	100,0	
Missing	99 b.o.	6	1,5		
	111	5	1,3		
	Total	11	2,8		
Total		395	100,0		

FAKTORSKA ANALIZA	Factor 1
v1.0_1 Mestnega središča sploh ne potrebujem, vse je na voljo v predmestnih nakupovalnih centrih	-,339
v1.0_5 Cutim se bolj povezanega z naravo kot z mestom	-,238
v1.0_13 Ljubljana naj v prihodnje prevzema organizacijo velikih prireditev, spektaklov (športnih, kulturnih, znanstvenih, zabavnih)	,412
v1.0_14 V mestnem središču bi nakupoval ce bi bile trgovine drugacne kot v nakupovalnih središčih	,239

2. SPREMENLJIVKA

v1.0_8 Všec mi je, ce na mestnih ulicah vidim tudi ljudi drugih ras in razlicnega izgleda		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	13	3,3	3,4	3,4
	2 se ne strinjam	17	4,3	4,5	7,9
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	92	23,3	24,3	32,3
	4 se strinjam	124	31,4	32,8	65,1
	5 popolnoma se strinjam	132	33,4	34,9	100,0
	Total	378	95,7	100,0	
Missing	99 b.o.	8	2,0		
	111	9	2,3		
	Total	17	4,3		
Total		395	100,0		

v1.0_10 Prepoved prodaje nepremicnin tujcem bi v Ljubljani moral ostati v veljavi		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	37	9,4	9,6	9,6
	2 se ne strinjam	104	26,3	27,1	36,7
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	95	24,1	24,7	61,5
	4 se strinjam	58	14,7	15,1	76,6
	5 popolnoma se strinjam	90	22,8	23,4	100,0
	Total	384	97,2	100,0	
Missing	99 b.o.	5	1,3		
	111	6	1,5		
	Total	11	2,8		
Total		395	100,0		

v1.0_12 Za hitrejši razvoj Ljubljane bi bilo koristno, da se v njej naseli in zaposli cimvec tujcev		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	94	23,8	24,8	24,8
	2 se ne strinjam	132	33,4	34,8	59,6
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	95	24,1	25,1	84,7
	4 se strinjam	45	11,4	11,9	96,6
	5 popolnoma se strinjam	13	3,3	3,4	100,0
	Total	379	95,9	100,0	
Missing	99 b.o.	11	2,8		
	111	5	1,3		
	Total	16	4,1		
Total		395	100,0		

v1.1 Kako velika naj bi bila Ljubljana?		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 Ljubljana naj se zelo poveca	28	7,1	7,4	7,4
	2 Ljubljana naj se zmerno poveca	151	38,2	39,7	47,1
	3 Ljubljana je ravno prav velika	182	46,1	47,9	95,0
	4 bolje bi bilo, ce bi bila Ljubljana manjša	18	4,6	4,7	99,7
	5 bolje bi bilo, ce bi bila Ljubljana veliko manjša	1	,3	,3	100,0
	Total	380	96,2	100,0	
Missing	99 neodlocen, ne vem	14	3,5		
	111	1	,3		
	Total	15	3,8		
Total		395	100,0		

FAKTORSKA ANAL	Factor
	1
v1.0_8 Všec mi je, ce na mestnih ulicah vidim tudi ljudi drugih ras in razlicnega izgleda	,282
v1.0_10 Prepoved prodaje nepremicnin tujcem bi v Ljubljani moral ostati v veljavi	-,384
v1.0_12 Za hitrejši razvoj Ljubljane bi bilo koristno, da se v njej naseli in zaposli cimvec tujcev	,857
v1.1 Kako velika naj bi bila Ljubljana?	-,337

3. SPREMENLJIVKA

v1.0_4 V mestu je premalo reda		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	15	3,8	4,0	4,0
	2 se ne strinjam	70	17,7	18,5	22,5
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	120	30,4	31,7	54,2
	4 se strinjam	97	24,6	25,7	79,9
	5 popolnoma se strinjam	76	19,2	20,1	100,0
	Total	378	95,7	100,0	
Missing	99 b.o.	2	,5		
	111	15	3,8		
	Total	17	4,3		
Total		395	100,0		

v1.0_7 V Ljubljani se ne pocutim varnega		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	54	13,7	13,8	13,8
	2 se ne strinjam	118	29,9	30,3	44,1
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	112	28,4	28,7	72,8
	4 se strinjam	72	18,2	18,5	91,3
	5 popolnoma se strinjam	34	8,6	8,7	100,0
	Total	390	98,7	100,0	
Missing	111	5	1,3		
Total		395	100,0		

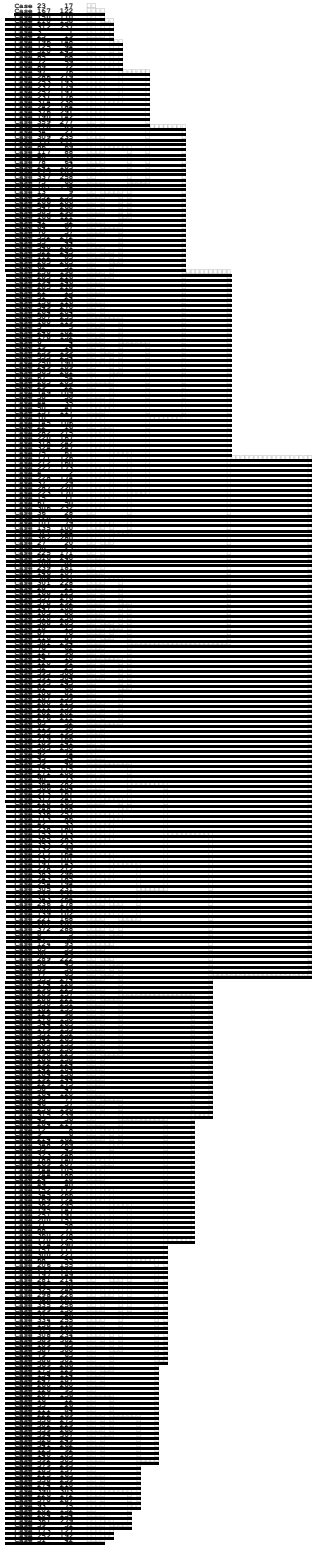
v1.0_15 Premalo je kulturnih dogodkov, ki bi se odvijali tudi v poznih večernih urah		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sploh sene strinjam	37	9,4	9,6	9,6
	2 se ne strinjam	84	21,3	21,8	31,4
	3 niti strinjam, niti ne strinjam	105	26,6	27,3	58,7
	4 se strinjam	87	22,0	22,6	81,3
	5 popolnoma se strinjam	72	18,2	18,7	100,0
	Total	385	97,5	100,0	
Missing	99 b.o.	5	1,3		
	111	5	1,3		
	Total	10	2,5		
Total		395	100,0		

v1.3_3 Navedli vam bomo dolocene znacilnosti Ljubljane - tako pozitivne kot negativne vidike - vi pa povejte, ali se nagibate bolj na pozitivno ali bolj na negativno stran?		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 hrupna	34	8,6	9,1	9,1
	2 2	82	20,8	22,0	31,2
	3 3	134	33,9	36,0	67,2
	4 4	93	23,5	25,0	92,2
	5 mirna	29	7,3	7,8	100,0
	Total	372	94,2	100,0	
Missing	111	23	5,8		
Total		395	100,0		

v1.3_6 Navedli vam bomo dolocene znacilnosti Ljubljane - tako pozitivne kot negativne vidike - vi pa povejte, ali se nagibate bolj na pozitivno ali bolj na negativno stran?		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 nevarna	20	5,1	5,4	5,4
	2 2	53	13,4	14,4	19,8
	3 3	145	36,7	39,3	59,1
	4 4	115	29,1	31,2	90,2
	5 varna	36	9,1	9,8	100,0
	Total	369	93,4	100,0	
Missing	111	26	6,6		
Total		395	100,0		

FAKTORSKA ANALIZA	Factor
	1
v1.0_4 V mestu je premalo reda	-,428
v1.0_7 V Ljubljani se ne pocutim varnega	-,528
v1.0_15 Premalo je kulturnih dogodkov, ki bi se odvijali tudi v poznih vecernih urah	,235
v1.3_3 Navedli vam bomo dolocene znacilnosti Ljubljane - tako pozitivne kot negativne vidike - vi pa povejte, ali se nagibate bolj na pozitivno ali bolj na negativno stran?	,367
v1.3_6 Navedli vam bomo dolocene znacilnosti Ljubljane - tako pozitivne kot negativne vidike - vi pa povejte, ali se nagibate bolj na pozitivno ali bolj na negativno stran?	,772

4. DENDROGRAM



5. ORIS SKUPIN

Report

	pripadnost							
	1		2		3		Total	
	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation
V1.0_1R	4,7477	,57947	3,7134	1,34951	4,7179	,64680	4,2150	1,16850
V1.0_5R	2,7928	1,07125	2,5032	1,05990	3,9744	,87320	2,7948	1,14056
v1.0_13	3,96	,894	3,46	1,141	4,49	,601	3,77	1,060
v1.0_14	3,19	1,398	3,32	1,291	3,87	1,128	3,34	1,325
v1.0_8	4,18	,926	3,70	1,028	4,26	,910	3,94	1,007
V1.0_10R	2,4865	1,11897	2,8599	1,35618	3,8718	,80064	2,8534	1,28389
v1.0_12	2,04	,841	2,28	1,079	3,38	,963	2,33	1,067
V1.1R	3,3063	,61486	3,4395	,70108	4,1282	,61471	3,4788	,70621
V1.0_4R	2,9640	,99021	2,1911	1,01989	3,3590	1,01274	2,6189	1,10319
V1.0_7R	3,8288	,89314	2,6879	1,09107	3,7436	1,11728	3,2345	1,16753
v1.0_15	3,33	1,246	3,04	1,203	4,21	,864	3,29	1,236
v1.3_3	3,53	,807	2,68	1,068	2,87	1,151	3,01	1,066
v1.3_6	3,60	,907	2,99	,971	3,56	,940	3,29	,988

6. ODVISNE SPREMENLJIVKE

v6.0_2 ALI JE PO VAŠEM MNENJU NA NAVEDENIH LOKACIJAH DOPUSTNO OPRAVLJATI NASLEDNJE POSEGE: (V širšem območju mestnega središča)		v6.0_2				Total	
		1 graditi nove, moderne zgradbe	2 le obnavljati, rekonstruirati stare zgradbe	3 drugo	99		
pripadnost	1	Count	79	8	1	4	92
		% within pripadnost	85,9%	8,7%	1,1%	4,3%	100,0%
	2	Count	107	13	6	5	131
		% within pripadnost	81,7%	9,9%	4,6%	3,8%	100,0%
	3	Count	29	5	0	0	34
		% within pripadnost	85,3%	14,7%	,0%	,0%	100,0%
Total		Count	215	26	7	9	257
		% within pripadnost	83,7%	10,1%	2,7%	3,5%	100,0%

v6.0_1 ALI JE PO VAŠEM MNENJU NA NAVEDENIH LOKACIJAH DOPUSTNO OPRAVLJATI NASLEDNJE POSEGE: (V starem mestnem jedru)			v6.0_1				Total
			1 graditi nove, moderne zgradbe	2 le obnavljati, rekonstruirati stare zgradbe	3 drugo	99	
pripadnost	1	Count	6	92	0	4	102
		% within pripadnost	5,9%	90,2%	,0%	3,9%	100,0%
	2	Count	10	121	4	5	140
		% within pripadnost	7,1%	86,4%	2,9%	3,6%	100,0%
	3	Count	7	27	1	0	35
		% within pripadnost	20,0%	77,1%	2,9%	,0%	100,0%
Total		Count	23	240	5	9	277
		% within pripadnost	8,3%	86,6%	1,8%	3,2%	100,0%

v6.1 ALI BI BILO PO VAŠEM MNENJU POTREBNO DATI PREDNOST:			v6.1				Total
			1 prenovi starega mestnega centra (Stare Ljubljane)	2 graditvi novih mestnih sosesk	3 drugo	99 ne vem, b. o.	
pripadnost	1	Count	69	22	7	11	109
		% within pripadnost	63,3%	20,2%	6,4%	10,1%	100,0%
	2	Count	97	33	14	11	155
		% within pripadnost	62,6%	21,3%	9,0%	7,1%	100,0%
	3	Count	21	13	1	2	37
		% within pripadnost	56,8%	35,1%	2,7%	5,4%	100,0%
Total		Count	187	68	22	24	301
		% within pripadnost	62,1%	22,6%	7,3%	8,0%	100,0%

v6.2_1 hotel v Knafljevem prehodu			v6.2_1			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	51	26	27	104
		% within pripadnost	49,0%	25,0%	26,0%	100,0%
	2	Count	39	64	49	152
		% within pripadnost	25,7%	42,1%	32,2%	100,0%
	3	Count	22	10	6	38
		% within pripadnost	57,9%	26,3%	15,8%	100,0%
Total		Count	112	100	82	294
		% within pripadnost	38,1%	34,0%	27,9%	100,0%

v6.2_2 garažno hišo pod Kongresnim trgom			v6.2_2			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	76	25	8	109
		% within pripadnost	69,7%	22,9%	7,3%	100,0%
	2	Count	85	56	12	153
		% within pripadnost	55,6%	36,6%	7,8%	100,0%
	3	Count	33	4	2	39
		% within pripadnost	84,6%	10,3%	5,1%	100,0%
Total		Count	194	85	22	301
		% within pripadnost	64,5%	28,2%	7,3%	100,0%

v6.2_3 novo železniško postajo (PCL) z nakupovalnim, zabavnim in poslovnim centrom			v6.2_3			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	86	15	8	109
		% within pripadnost	78,9%	13,8%	7,3%	100,0%
	2	Count	105	39	12	156
		% within pripadnost	67,3%	25,0%	7,7%	100,0%
	3	Count	28	10	1	39
		% within pripadnost	71,8%	25,6%	2,6%	100,0%
Total		Count	219	64	21	304
		% within pripadnost	72,0%	21,1%	6,9%	100,0%

v6.2_6 poglobitev železniških tirov skozi mesto			v6.2_6			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	68	26	15	109
		% within pripadnost	62,4%	23,9%	13,8%	100,0%
	2	Count	84	48	20	152
		% within pripadnost	55,3%	31,6%	13,2%	100,0%
	3	Count	30	8	1	39
		% within pripadnost	76,9%	20,5%	2,6%	100,0%
Total		Count	182	82	36	300
		% within pripadnost	60,7%	27,3%	12,0%	100,0%

v6.2_5 izgradnja tramvajskih prog			v6.2_5			Total	
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem		
pripadnost	1	Count	62	pripadnost	1	108	
		% within pripadnost	57,4%				100,0%
	2	Count	80		2	153	
		% within pripadnost	52,3%			100,0%	
	3	Count	24		3	39	
		% within pripadnost	61,5%			100,0%	
Total		Count	166	103	Total	Count	
		% within pripadnost	55,3%	34,3%		% within pripadnost	

v6.2_7 gradnja mošeje, džamije			v6.2_7			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	63	36	9	108
		% within pripadnost	58,3%	33,3%	8,3%	100,0%
	2	Count	65	71	19	155
		% within pripadnost	41,9%	45,8%	12,3%	100,0%
	3	Count	29	10	0	39
		% within pripadnost	74,4%	25,6%	,0%	100,0%
Total		Count	157	117	28	302
		% within pripadnost	52,0%	38,7%	9,3%	100,0%

v6.2_8 obnova tovarne Rog za potrebe novega muzeja sodobne umetnosti			v6.2_8			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	84	15	11	110
		% within pripadnost	76,4%	13,6%	10,0%	100,0%
	2	Count	104	25	25	154
		% within pripadnost	67,5%	16,2%	16,2%	100,0%
	3	Count	35	4	0	39
		% within pripadnost	89,7%	10,3%	,0%	100,0%
Total		Count	223	44	36	303
		% within pripadnost	73,6%	14,5%	11,9%	100,0%

v6.2_9 nadaljnje obnavljanje kasarne na Metelkovi za potrebe "alternativne kulture" (Mreža za Metelkovo)			v6.2_9			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	76	23	11	110
		% within pripadnost	69,1%	20,9%	10,0%	100,0%
	2	Count	83	48	24	155
		% within pripadnost	53,5%	31,0%	15,5%	100,0%
	3	Count	34	3	2	39
		% within pripadnost	87,2%	7,7%	5,1%	100,0%
Total		Count	193	74	37	304
		% within pripadnost	63,5%	24,3%	12,2%	100,0%

v6.2_10 gradnjo novega nogometnega stadiona v Stožicah			v6.2_10			Total
			1 podpiram	2 ne podpiram	99 ne poznam, ne vem	
pripadnost	1	Count	62	33	14	109
		% within pripadnost	56,9%	30,3%	12,8%	100,0%
	2	Count	76	54	23	153
		% within pripadnost	49,7%	35,3%	15,0%	100,0%
	3	Count	24	8	7	39
		% within pripadnost	61,5%	20,5%	17,9%	100,0%
Total		Count	162	95	44	301
		% within pripadnost	53,8%	31,6%	14,6%	100,0%

v1.0_2 Življenje v Ljubljani je boljše kot v kateremkoli drugem mestu v Sloveniji			v1.0_2					Total
			1 sploh sene strinjam	2 se ne strinjam	3 niti strinjam, niti ne strinjam	4 se strinjam	5 popolnoma se strinjam	
pripadnost	1	Count	5	18	53	22	13	111
		% within pripadnost	4,5%	16,2%	47,7%	19,8%	11,7%	100,0%
	2	Count	7	32	65	29	21	154
		% within pripadnost	4,5%	20,8%	42,2%	18,8%	13,6%	100,0%
	3	Count	5	5	5	15	9	39
		% within pripadnost	12,8%	12,8%	12,8%	38,5%	23,1%	100,0%
Total		Count	17	55	123	66	43	304
		% within pripadnost	5,6%	18,1%	40,5%	21,7%	14,1%	100,0%

v1.2 Ce bi lahko prosto izbral kraj in naèin prebivanja v Ljubljani, kako oz. kje bi najraje prebivali? Ali v...		v1.2						Total
		1 v stanovanju v središču mesta	2 v vecstanovanjski zgradbi v središču mestu	3 v vecstanovanjski zgradbi na obrobju Ljubljana	4 v družinski hiši z vrtom v predmestju Ljubljane	5 družinski hiši z vrtom v manjšem kraju v okolici Ljubljane	6 drugje, navedite kje	
pripadnost 1	Count	50	17	5	31	6	2	111
	% within pripadnost	45,0%	15,3%	4,5%	27,9%	5,4%	1,8%	100,0%
2	Count	33	40	20	44	16	4	157
	% within pripadnost	21,0%	25,5%	12,7%	28,0%	10,2%	2,5%	100,0%
3	Count	20	10	1	6	0	1	38
	% within pripadnost	52,6%	26,3%	2,6%	15,8%	,0%	2,6%	100,0%
Total	Count	103	67	26	81	22	7	306
	% within pripadnost	33,7%	21,9%	8,5%	26,5%	7,2%	2,3%	100,0%

v4.0_1 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Oblacila in obutve		v4.0_1				Total
		1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost 1	Count	53	37	9	2	101
	% within pripadnost	52,5%	36,6%	8,9%	2,0%	100,0%
2	Count	57	73	15	1	146
	% within pripadnost	39,0%	50,0%	10,3%	,7%	100,0%
3	Count	13	16	4	0	33
	% within pripadnost	39,4%	48,5%	12,1%	,0%	100,0%
Total	Count	123	126	28	3	280
	% within pripadnost	43,9%	45,0%	10,0%	1,1%	100,0%

v4.0_2 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Živila, prehrabneni izdelki		v4.0_2				Total
		1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost 1	Count	63	41	1	0	105
	% within pripadnost	60,0%	39,0%	1,0%	,0%	100,0%
2	Count	75	69	4	1	149
	% within pripadnost	50,3%	46,3%	2,7%	,7%	100,0%
3	Count	21	13	0	0	34
	% within pripadnost	61,8%	38,2%	,0%	,0%	100,0%
Total	Count	159	123	5	1	288
	% within pripadnost	55,2%	42,7%	1,7%	,3%	100,0%

v4.0_3 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Oprema za šport in prosti čas			v4.0_3				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	22	79	3	2	106
		% within pripadnost	20,8%	74,5%	2,8%	1,9%	100,0%
	2	Count	40	94	8	2	144
		% within pripadnost	27,8%	65,3%	5,6%	1,4%	100,0%
	3	Count	6	28	1	0	35
		% within pripadnost	17,1%	80,0%	2,9%	,0%	100,0%
Total		Count	68	201	12	4	285
		% within pripadnost	23,9%	70,5%	4,2%	1,4%	100,0%

v4.0_4 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Tehnicna oprema			v4.0_4				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	9	79	6	9	103
		% within pripadnost	8,7%	76,7%	5,8%	8,7%	100,0%
	2	Count	21	116	5	7	149
		% within pripadnost	14,1%	77,9%	3,4%	4,7%	100,0%
	3	Count	1	32	0	3	36
		% within pripadnost	2,8%	88,9%	,0%	8,3%	100,0%
Total		Count	31	227	11	19	288
		% within pripadnost	10,8%	78,8%	3,8%	6,6%	100,0%

v4.0_5 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Darila			v4.0_5				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	89	14	1	0	104
		% within pripadnost	85,6%	13,5%	1,0%	,0%	100,0%
	2	Count	92	47	2	2	143
		% within pripadnost	64,3%	32,9%	1,4%	1,4%	100,0%
	3	Count	31	3	0	1	35
		% within pripadnost	88,6%	8,6%	,0%	2,9%	100,0%
Total		Count	212	64	3	3	282
		% within pripadnost	75,2%	22,7%	1,1%	1,1%	100,0%

v4.0_6 KJE PONAVIDI KUPUJETE IZDELKE: Knjige			v4.0_6				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	100	2	1	3	106
		% within pripadnost	94,3%	1,9%	,9%	2,8%	100,0%
	2	Count	122	22	2	2	148
		% within pripadnost	82,4%	14,9%	1,4%	1,4%	100,0%
	3	Count	34	1	1	1	37
		% within pripadnost	91,9%	2,7%	2,7%	2,7%	100,0%
Total		Count	256	25	4	6	291
		% within pripadnost	88,0%	8,6%	1,4%	2,1%	100,0%

v4.0_7 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Nosilce zvoka (CD-ji, kasete itd.)			v4.0_7				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	59	33	3	6	101
		% within pripadnost	58,4%	32,7%	3,0%	5,9%	100,0%
	2	Count	66	64	5	8	143
		% within pripadnost	46,2%	44,8%	3,5%	5,6%	100,0%
	3	Count	20	14	0	2	36
		% within pripadnost	55,6%	38,9%	,0%	5,6%	100,0%
Total		Count	145	111	8	16	280
		% within pripadnost	51,8%	39,6%	2,9%	5,7%	100,0%

v4.0_8 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Drogerija, kozmetični izdelki			v4.0_8				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	91	12	1	0	104
		% within pripadnost	87,5%	11,5%	1,0%	,0%	100,0%
	2	Count	108	39	1	1	149
		% within pripadnost	72,5%	26,2%	,7%	,7%	100,0%
	3	Count	28	7	0	1	36
		% within pripadnost	77,8%	19,4%	,0%	2,8%	100,0%
Total		Count	227	58	2	2	289
		% within pripadnost	78,5%	20,1%	,7%	,7%	100,0%

v4.0_9 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Zdravila			v4.0_9				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	102	2	1	0	105
		% within pripadnost	97,1%	1,9%	1,0%	,0%	100,0%
	2	Count	137	13	0	1	151
		% within pripadnost	90,7%	8,6%	,0%	,7%	100,0%
	3	Count	36	0	0	0	36
		% within pripadnost	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
Total		Count	275	15	1	1	292
		% within pripadnost	94,2%	5,1%	,3%	,3%	100,0%

v4.0_10 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Pohištvo			v4.0_10				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	8	86	7	1	102
		% within pripadnost	7,8%	84,3%	6,9%	1,0%	100,0%
	2	Count	12	120	14	1	147
		% within pripadnost	8,2%	81,6%	9,5%	,7%	100,0%
	3	Count	2	28	6	0	36
		% within pripadnost	5,6%	77,8%	16,7%	,0%	100,0%
Total		Count	22	234	27	2	285
		% within pripadnost	7,7%	82,1%	9,5%	,7%	100,0%

v4.0_11 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Gostinske storitve			v4.0_11				Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina		
pripadnost	1	Count	90	10	1	101	
		% within pripadnost	89,1%	9,9%	1,0%	100,0%	
	2	Count	111	37	0	148	
		% within pripadnost	75,0%	25,0%	,0%	100,0%	
	3	Count	34	3	0	37	
		% within pripadnost	91,9%	8,1%	,0%	100,0%	
Total		Count	235	50	1	286	
		% within pripadnost	82,2%	17,5%	,3%	100,0%	

v4.0_12 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Frizer, kozmetika			v4.0_12			Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 tujina	
pripadnost	1	Count	96	8	1	105
		% within pripadnost	91,4%	7,6%	1,0%	100,0%
	2	Count	122	28	1	151
		% within pripadnost	80,8%	18,5%	,7%	100,0%
	3	Count	33	3	1	37
		% within pripadnost	89,2%	8,1%	2,7%	100,0%
Total		Count	251	39	3	293
		% within pripadnost	85,7%	13,3%	1,0%	100,0%

v4.0_13 KJE PONAVIDI KUPUJETE NASLEDNJE IZDELKE: Financne storitve (banke, zavarovalnice)			v4.0_13			Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	4 Po telefonu, prek spletne strani	
pripadnost	1	Count	104	1	2	107
		% within pripadnost	97,2%	,9%	1,9%	100,0%
	2	Count	138	14	2	154
		% within pripadnost	89,6%	9,1%	1,3%	100,0%
	3	Count	35	0	1	36
		% within pripadnost	97,2%	,0%	2,8%	100,0%
Total		Count	277	15	5	297
		% within pripadnost	93,3%	5,1%	1,7%	100,0%

v4.1_1 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Oglad kinopredstaveve			v4.1_1			Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	
pripadnost	1	Count	46	42	21	109
		% within pripadnost	42,2%	38,5%	19,3%	100,0%
	2	Count	73	50	29	152
		% within pripadnost	48,0%	32,9%	19,1%	100,0%
	3	Count	13	21	4	38
		% within pripadnost	34,2%	55,3%	10,5%	100,0%
Total		Count	132	113	54	299
		% within pripadnost	44,1%	37,8%	18,1%	100,0%

v4.1_2 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Obisk diskoteke		v4.1_2				
		1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	Total	
pripadnost	1	Count	52	1	55	108
		% within pripadnost	48,1%	,9%	50,9%	100,0%
	2	Count	39	8	103	150
		% within pripadnost	26,0%	5,3%	68,7%	100,0%
	3	Count	21	0	17	38
		% within pripadnost	55,3%	,0%	44,7%	100,0%
Total		Count	112	9	175	296
		% within pripadnost	37,8%	3,0%	59,1%	100,0%

v4.1_3 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Obisk restavracije		v4.1_3				
		1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	Total	
pripadnost	1	Count	90	11	5	106
		% within pripadnost	84,9%	10,4%	4,7%	100,0%
	2	Count	122	22	9	153
		% within pripadnost	79,7%	14,4%	5,9%	100,0%
	3	Count	31	4	0	35
		% within pripadnost	88,6%	11,4%	,0%	100,0%
Total		Count	243	37	14	294
		% within pripadnost	82,7%	12,6%	4,8%	100,0%

v4.1_4 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Obisk gledališča		v4.1_4				
		1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	Total	
pripadnost	1	Count	98	1	11	110
		% within pripadnost	89,1%	,9%	10,0%	100,0%
	2	Count	122	5	26	153
		% within pripadnost	79,7%	3,3%	17,0%	100,0%
	3	Count	34	0	4	38
		% within pripadnost	89,5%	,0%	10,5%	100,0%
Total		Count	254	6	41	301
		% within pripadnost	84,4%	2,0%	13,6%	100,0%

v4.1_5 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Prireditve na prostem			v4.1_5			Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	
pripadnost	1	Count	78	2	27	107
		% within pripadnost	72,9%	1,9%	25,2%	100,0%
	2	Count	89	24	40	153
		% within pripadnost	58,2%	15,7%	26,1%	100,0%
	3	Count	27	1	8	36
		% within pripadnost	75,0%	2,8%	22,2%	100,0%
Total		Count	194	27	75	296
		% within pripadnost	65,5%	9,1%	25,3%	100,0%

v4.1_6 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Šport in rekreacija (fitnes, tenis, plavanje itd.)			v4.1_6			Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	
pripadnost	1	Count	47	30	32	109
		% within pripadnost	43,1%	27,5%	29,4%	100,0%
	2	Count	50	56	43	149
		% within pripadnost	33,6%	37,6%	28,9%	100,0%
	3	Count	15	13	10	38
		% within pripadnost	39,5%	34,2%	26,3%	100,0%
Total		Count	112	99	85	296
		% within pripadnost	37,8%	33,4%	28,7%	100,0%

v4.1_7 KJE SE OBICAJNO UDELEŽUJETE SPODAJ NAVEDENIH AKTIVNOSTI: Sprehodi			v4.1_7			Total
			1 center	2 izven centra (nakupovalni centri)	3 navedenih aktivnosti se ne udeležujem	
pripadnost	1	Count	82	17	4	103
		% within pripadnost	79,6%	16,5%	3,9%	100,0%
	2	Count	86	59	5	150
		% within pripadnost	57,3%	39,3%	3,3%	100,0%
	3	Count	30	3	3	36
		% within pripadnost	83,3%	8,3%	8,3%	100,0%
Total		Count	198	79	12	289
		% within pripadnost	68,5%	27,3%	4,2%	100,0%

Spremenljivka 5.1 (rekodirana): pogostost rabe kulturne ponudbe	Mean	Std. Deviation
1	2,0614	,42150
2	1,8809	,45012
3	2,1526	,53668
Total	1,9818	,46348

